

Bebyggelsesarkæologi

Beretning fra et symposium d. 7-8 nov. 1975
afholdt af Odense universitet.

udgivet af Henrik Thrane

Odense 1976

Tidligere udkommet i denne serie:

1. Hanne Staff Johansen: De forsvarspolitiske forudsætninger for indstillingen af kampen 9. april 1940.
2. Knud J.V. Jespersen: Hjælpemidler til arkivbenyttelse. En oversigt.
3. Henrik M. Jansen & Thomas Riis: A Select Bibliography of Danish Works on the History of Towns Published 1960-1972.
4. Grethe Venø: Annales-skolens historieteori i relation til den analytiske.
5. E. Ladewig Petersen: Fra domænestat til skattestat.
6. E. Ladewig Petersen: Grundrids af de historiske hjælpevidenskaber I. (Indledning og kronologi).
7. E. Hasselgreen & Knud Hornbech: Økonomiske teorier i det 16. århundrede med henblik på Navarros og Jean Bodins forhold til kvantitetsteorien.
8. Henrik M. Jansen: Arkæologi og Naturvidenskab. Rapport fra byarkæologisk seminar på Odense Universitet.
9. Hans Chr. Johansen: Kilder til dansk befolkningshistorie ca. 1750 - 1914.
10. Claus C. von Barnekow, Ole Louis Frantzen & Kaare E. Janson: Militærhistoriens Hvem forsker Hvad.
11. Finn Stendal Pedersen: Den økonomiske struktur i 1700-tallets landbrugssektor.
12. Jørn Aarup Kristensen og Erik Lund: Får vi ordentlig besked? Radioavis, TV-avis og regionalradio i kikkerten.
13. Finn Stendal Pedersen: Kilder til belysning af Chr. V's matrikulering.
14. Søren Mørch: Dansk historievidenskabs krise. En undersøgelse af dansk historievidenskabs tradition.
15. Finn Stendal Pedersen: Kilder til belysning af landbrugets økonomiske kår i 1700-tallet.
16. Kirsten Helle Pedersen og Finn Erik Steffensen: De romerske kristenforfølgelser. En udvalgt og kommenteret bibliografi.

Indholdsfortegnelse:

Deltagerliste	s. 2
Forord	s. 3-4
Henrik Thrane, Bebyggelseshistorie som arbejdsmetode	s. 5-17
Søren H. Andersen, Et østjysk fjordsystems bebyggelse i stenalderen	s. 18-61
Erik Brinch-Petersen & Peter Vang Petersen, Undersøgelser af stenalderbebyggelsen i Vedbåkområdet ...	s. 62
David Liversage, Bemærkninger til nogle udbredelseskort	s. 63-69
C.J. Becker, Bosættelsesformer i bronze- og jernalder. Hvordan skaffer vi nyt materiale?	s. 70-83
Helge Nielsen, Jernalderbosættelsen i landskabet	s. 84-91
Peter Bredsdorff, Om bebyggelsens fordeling i vikingetidens Danmark	s. 92-94
Svend Gissel, Om ødegårdsprojektets opgaver til arkæologien	s. 95-104
J.L. Østergaard Christensen, Ødegårdsprojektet, undersøgelser på arkæologisk basis på Sjælland. Metoder og foreløbige resultater	s. 105
Torben Grønnegaard Jeppesen & Erland Porsmose Christensen, Landsbyens opståen og udvikling. Udkast til et projekt	s. 106-116

Deltagerliste:

Søren H. Andersen, lektor, mag.art., Institut for forhistorisk arkæologi, Århus universitet.

C.J. Becker, professor, dr. phil., Forhistorisk arkæologisk institut, Københavns universitet.

Peter Bredsdorff, professor, MAA., København.

Erland Porsmose Christensen, stud.mag., Institut f. historie, Odense universitet.

J.L. Østergaard Christensen, museumsinspektør, cand.mag., Holbæk museum.

Svend Gissel, overbibliotekar, dr.phil., Det. kgl. Bibliotek, København.

Torben Grøngaard Jeppesen, stud.mag., Institut f. historie, Odense universitet.

David Liversage, museumsinspektør, Ph.D., Nationalmuseet I afd., København.

Claus Madsen, museumsassistent, Fyns Stiftsmuseum, Odense.

Helge Nielsen, museumsinspektør, mag.art., Køge museum.

Eigil Nikolajsen, fotograf, Fyns Stiftsmuseum, Odense.

Erik Brinch Petersen, lektor, mag.art., Forhistorisk arkæologisk institut, København.

Peter A. Vang Petersen, stud.mag., " "

Henrik Thrane, lektor, dr.phil., Institut for historie, Odense universitet.

Forord.

I forbindelse med det forskningsprojekt, som nordisk arkæologi i disse år arbejder med - Sydvestfyns bebyggelseshistorie - syntes det ønskeligt at få så bred kontakt som muligt med andre forskere indenfor dette emne. En del kontakter er oprettet i forbindelse med gæsteforelæsninger, men en bredere diskussion om anvendelige metoder syntes i høj grad ønskelig, navnlig da bebyggelseshistorie på arkæologisk grundlag længe har været en forsømt forskningsgren herhjemme. Der blev derfor udsendt indbydelser til en række institutioner, som man på forhånd måtte antage interesseret i en sådan diskussion, og de interessenter, som meldte sig, mødtes i november 1975 på Odense adelige Jomfrukloster.

Ved indbydelsen understregedes det at foreløbige resultater, teorier eller projektproblemer var lige så velkomne som færdigtbearbejdede oversigter. Jeg mener at netop et symposium bør være et sted hvor man frit kan fremføre sin forskning på forskellige stadier til inspiration og kritik.

Tilstedeværelsen af historikere og arkæologer viste sig meget gavnlig og frugtbringende for det, der blev diskussionens hovedemne - landsbyens oprindelse. På den anden side savnedes nok et bredere udvalg af naboforskningsgrene, navnlig stednavneforskningen.

Et andet hovedemne - metoder for den arkæologiske bebyggelsesforskning - blev berørt flere gange, men bør tages op ved en anden lejlighed, da der her ganske givet er væsentlige tendenser under udvikling, som kan virke inspirerende for bredere arkæologiske cirkler.

Mødedeltagerne fandt symposiet så udbytterigt, at de næsten alle erklærede sig beredt til at aflevere manuskripter til den her trykte beretning. Jeg håber, at læserne vil finde det umagen værd. Enkelte foredrag er revideret efter symposiet. Jeg håber at kunne fortsætte med lignende møder, med vekslende sammensætning af forskningsgrene og ikke indskrænket til dansk deltagelse. For det arbejde, som vi prøver at udføre på Odense Uni-

versitet, er inspirationen fra sådanne møder uundværilig.

Institut for Historie takkes for optagelsen af beretning i instituttets skriftserie.

Februar 1976.

Henrik Thrane.

Bebyggelsesarkæologi som metode.
af Henrik Thrane.

Man kan anvende bebyggelsesarkæologisk metode i feltarbejde og skrivebordsforskning, men man kan også anvende bebyggelsesarkæologi som metode, d.v.s. ramme om forskningen (Trigger 1971, SARG 1974, Jankuhn 1965).

Med bebyggelsesarkæologi forstår jeg bebyggelseshistorie drevet med arkæologiske midler, d.v.s. studiet af bebyggelsens udvikling i forhold til landskabet, dens udnyttelse af de økologiske ressourcer og fordelingen af de forskellige bebyggelsesenheder i forhold til jordbund, til hinanden og til samfærdselsveje.

Målsætningen har to hovedbestanddele:

1. Studiet af synkrone bebyggelsesenheder med det formål at etablere det størst mulige antal kronologiske horisonter for derved at nå frem til hvilke elementer den enkelte horisont indeholdt og hvilke jordbundsforhold etc., som karakteriserede de enkelte horisonter.
2. Studiet af diakrone hovedlinier igennem tiden med det formål at fastlægge den historiske udvikling igennem de etablerede horisonter f.eks. det vigtige kontinuitetsproblem (Jankuhn 1965, Anm. 29), navnlig i forhold til de historiske landsbyer.

Bebyggelsen omfatter flere lag (Trigger 1968), fra mikroplanet - det enkelte bosted, hus eller gård og dets indretning, over bopladsniveauet, hvor en socialt betinget, samlet gruppe bosteder kan studeres i deres samspil, op til makroplanet - studiet af en regions bopladser i forhold til hinanden og til naboregioner. Begrebet region kan i denne forbindelse naturligvis formuleres efter harmonikapricippet og lader sig bedst nærme til oprindeligt indhold for øer og andre naturligt let afgrænselige områder, medens grænsedragningen i andre tilfælde vil blive vilkårlig.

På alle niveauer skal bebyggelsen ses som udtryk for sociale, økonomiske og politiske normer i samfundet, baseret på det tekniske stade, som muliggjorde udnyttelsen af naturressourcerne.

Studiet af sociale normer kræver oplysninger om de normale bopættelsesenheders størrelse → f. eks. primærfamilie; om indretning og funktion af disse → husplaner; om den sociale lagdeling som udtrykt i materiel rigdom eller andre afvigelser fra normen → et kvantitativt og kvalitativt studie af oldsager og huse og dispositionen af bopladspaner; om evt. krigerisk organisation → våben, bopladsernes indretning, befæstning; fordelingen af roller i den økonomiske struktur → fyrstegrave, høvdingesæder; graden af central styring → regulering af bytomter, omfang af vejanlæg; indplacering og karakteristik af religiøse aktiviteter → offerfund, helleristninger, gravskik, helligsteder i forhold til bopladser.

Studiet af et økonomisk stade kan belyses udfra oplysninger om landbrugets udvikling og struktur → redskaber, dyrkningsspor, flora og fauna; handelens organisation og omfang → fremmedgods, fordeling af specifikke oldsagstyper, råvarer; specialiseringsgraden indenfor de sekundære erhverv → værksteder på bopladserne, oldsagernes teknik, fordeling af affald; håndværkets tekniske stade → værkstedspladser og oldsager; samfærdselens omfang og stade → veje, vad og transportmidler.

Den politiske organisation må søges oplyst gennem studiet af bebyggelsesfordelingen regionalt, tilstedeværelsen af centralbebyggelser, fælles kultsteder, runesten, stednavne, reguleret mål og vægt, faste bytomter og markinddelinger.

Det tekniske stade vil fremgå af summen af de materielle levn. Til studiet af udnyttelsen af de naturlige ressourcer må der indsamles oplysninger om jordbunden på bopladserne og deres omgivelser, hydrografi (vandspejl og vandforekomster og dræning), fauna, både human og animalsk, vild og tam, flora, vild og domesticeret, spiselig og i øvrigt brugbar, bevoksningen kan studeres i pollendiagrammer, klima udtrykt i temperatur og nedbør i de nævnte levn og reflekteret af bopladsernes beliggenhed. En rekonstruktion af omgivelserne i det mindste som model må være uomgængeligt nødvendig.

Med et sådant arbejdsprogram får man muligheder for at formulere hypoteser om snart sagt alle sider af samfundslivet, ikke blot de rent teknisk set til bebyggelsen hørende. Da bebyggelsen er grundlaget for alle øvrige udfoldelser og vil stå i direkte forhold til erhvervsstruktur, samfundsudvikling etc., belyses alle disse hovedproblemer når et fyldigt bebyggelseshistorisk materiale er skaffet til veje. Den bebyggelseshistoriske metode skal ikke opfattes som nogen genvej til slutninger om samfundenes væsentligste problemer, men den giver det sikreste grundlag og den mest komplette måde at indsamle grundmateriale dertil. Formentlig er det også grunden til den voldsomme interesse, som har manifesteret sig for metoden i USA siden 1953.

Et for den arkæologiske forskning uhyre væsentligt problem er det arkæologiske arbejdsmateriales repræsentativitet. Der er i dag ingen der med rimelighed kan udtale sig om vores nuværende forskningsgrundlag er repræsentativt for fortiden eller for det fundstof, som har overlevet århundredernes tæring. Hvad værre er, der synes ikke at være nogen større interesse for problemet.

Forskningen koncentrerer sig om at benytte det eksisterende, tilfældigt fremkomne materiale eller om at producere nyt - fordi det ellers går til grunde. Hvis forskningen skal nå ud over ad hoc stadiet - beskæftigelsen med nye fund foranlediget af disses enestående mærkværdighed - må repræsentativitetsproblemet tages alvorligt.

Ved en intensiv registrering af alt registrerbart på overfladen må man få et bedre grundlag for at bedømme, hvor rimeligt det indtil nu fremdragne materiale står i forhold til den eksisterende mængde. Der er mange fejlkilder inden resultater nås, men problemet er for alvorligt til bare at glemmes.

Den primære opgave bliver at indsamle et materiale, som kan benyttes til de nævnte problemstillinger (Struever 1971, 11 ff.). Indsamlingen kan ikke tilgodesee alle problemer med samme metode, kontinuitetsproblemet kan f.eks. belyses ved sondager, medens strukturændringer kun kan belyses ved fladeafdækninger.

I første række bliver det et så relativt simpelt problem som fastlæggelse af bebyggelsens forekomst. D.v.s. hvor kan der iagttages spor af bebyggelse i begrebets videste forstand, dog naturligvis med særlig vægt på de væsentligste enheder - bopladserne. Dette lyder simpelt, og er i første række et teknisk problem - afsøgning på den rette årstid af gode iagttagere. Alligevel er der en række problemer som man ikke kan slippe udenom.

Recognoscering er ikke noget entydigt begreb, men skal dække flere forskellige teknikker, hvis fælles træk er deres overfladiskhed. Der registreres kun data, som er erkendelige på jordoverfladen.

Der skelnes mellem fire slags recognosceringer (Ruppé 1966, 314 ff.):

1. Den normale procedure, som skal resultere i et katalog over fundpladser navnlig de som er markante på overfladen. Denne metode anvendes traditionelt som forberedelse til udgravning af pladser i et bestemt område, typisk i Mellemøsten. (Herredsrejserne herhjemme).
2. Recognoscering i tilknytning til en udgravning af længere varighed for at få lidt dybdeperspektiv i det udgravede materiale; areal og omfang af recognosceringen vil normalt være stærkt begrænset, f.eks. Jyderup Skov (Thrane 1975).
3. En ligeledes begrænset recognoscering kan være orienteret mod visse atri-

butter i et område eller søge at klare et bestemt fænomens forekomst, f. eks. Mathiassens Gudenårecognoscering. (Mathiassen 1936).

4. Intensiv gennemgang af et område med det formål at få max. information og med det formål at finde så vidt muligt alle fundlokaliteter. Dette er den mest omfattende og naturligvis dyreste teknik. (Mathiassen 1948 beskrev desværre aldrig sin teknik i detaljer ej heller Tode og Kersten (Schirnis 1966). Om "Landesaufnahmen" muligheder (Raddatz 1972, Janssen 1975, 33 ff.).

Hvis vi anvender den sidste teknik er det første problem: skal hele undersøgelsesområdet undersøges intensivt på samme minutuøse måde. Skal undersøgelsesområdet deles i intensiv- og ekstensivundersøgelsesområder og skal disse fordeles efter tilfældighedstabeller som anbefalet af Binford (1964) eller efter problemstillinger - d.v.s. allerede kendte fundkomplekser.

Hvilke kriterier skal da lægges til grund?

Hvor højt skal opgaven prioriteres i forhold til de gængse arbejdsopgaver? Med andre ord, hvor meget er praktisk overkommeligt med de givne mandskabs- og pengeresourcer? I den forbindelse kan det jo godt undre, at man for 40 år siden kunne begynde i Slesvig Holsten og nu er færdig med at gennemgå hele landet bortset fra Ditmarsken - og ovenikøbet har publikationsproblemet næsten løst i tilgift, mens man herhjemme med 3 x Slesvig-Holstens arealstørrelse og vel ikke mindre velstand kun har to forsøg efter samme retningslinjer som Kerstens på tilsammen 7% af Rigsdanmarks arealstørrelse. Jeg må tilstå, at jeg ikke forstår at opgaven fra centralt hold ikke placeres højere, kort sagt, hvorfor sætter RFF ikke en landsdækkende registrering igang? Administrationen af en fredningslov med kendskab til vel mindre end 10% af fundpladserne er på forhånd dømt til håbløshed.

Vi er nok tilbøjelige til at anse recognoscering for en teknik, som er velegnet til indledende øvelser, f.eks. når man skal ud-søge sig et udgravningsobjekt i Mellemøsten, men ikke rigtigt sagen herhjemme, hvor man ikke engang er i vane med at bruge teknikken på den måde. Dette er uforståeligt navnlig når man igangsætter meget omfattende bopladsgravninger som i de sidste 10 år og helt ude af takt med adfærden syd for grænsen.

— o —

Det bebyggelsesarkæologiske projekt, som Odense Universitet prøver at gennemføre på Sydvestfyn, er årsagen til dette symposium (Thrane 1974).

Undersøgelsesområdet er ca. 490 km² og heraf er 5,6 km² undersøgt intensivt, d.v.s. afspadseret med 2-5 m's afstand mellem søgelinierne. Når det første prøveområde er færdigt skal 45 km² være gennemgået efter samme normer. Hvis vi anser denne meget tidskrævende arbejds metode som en slags "sampling" (Mueller 1974, 27 ff.) skulle der kræves det dobbelte areal for at tilfredsstille samplingsteoretikerne (Binford 1964, Rootenberg 1964, Redman & Watson, 1970).

Her kan vi ikke undgå at tale penge. Hidtil har den ydede indsats været betalt af universitetets studentermedhjælpskonto og stiftsmuseets medarbejdere har været indsat, og indsatsen har i høj grad været afhængig af studenternes og medarbejdernes interesse for sagen. Vi har nu fået lidt midler fra Albanifonden, Fyns Amtsvejvæsen betaler recognosceringen af Ebberupvejen, og andre lokale fonds er søgt om midler. Princippet er det, at vi gerne ville overkomme så meget, at foreløbige resultater kunne formuleres, inden vi søger de mere centrale fonds.

Hvis vi ikke kan få større midler til rådighed til indsats af mere mandskab, må planerne ændres radikalt, enten må områdets størrelse indskrænkes voldsomt, teknikken ændres mod den mindre intense, eller f.eks. det ældre fundstof udskydes, som foreslået af Bent Jensen (1975).

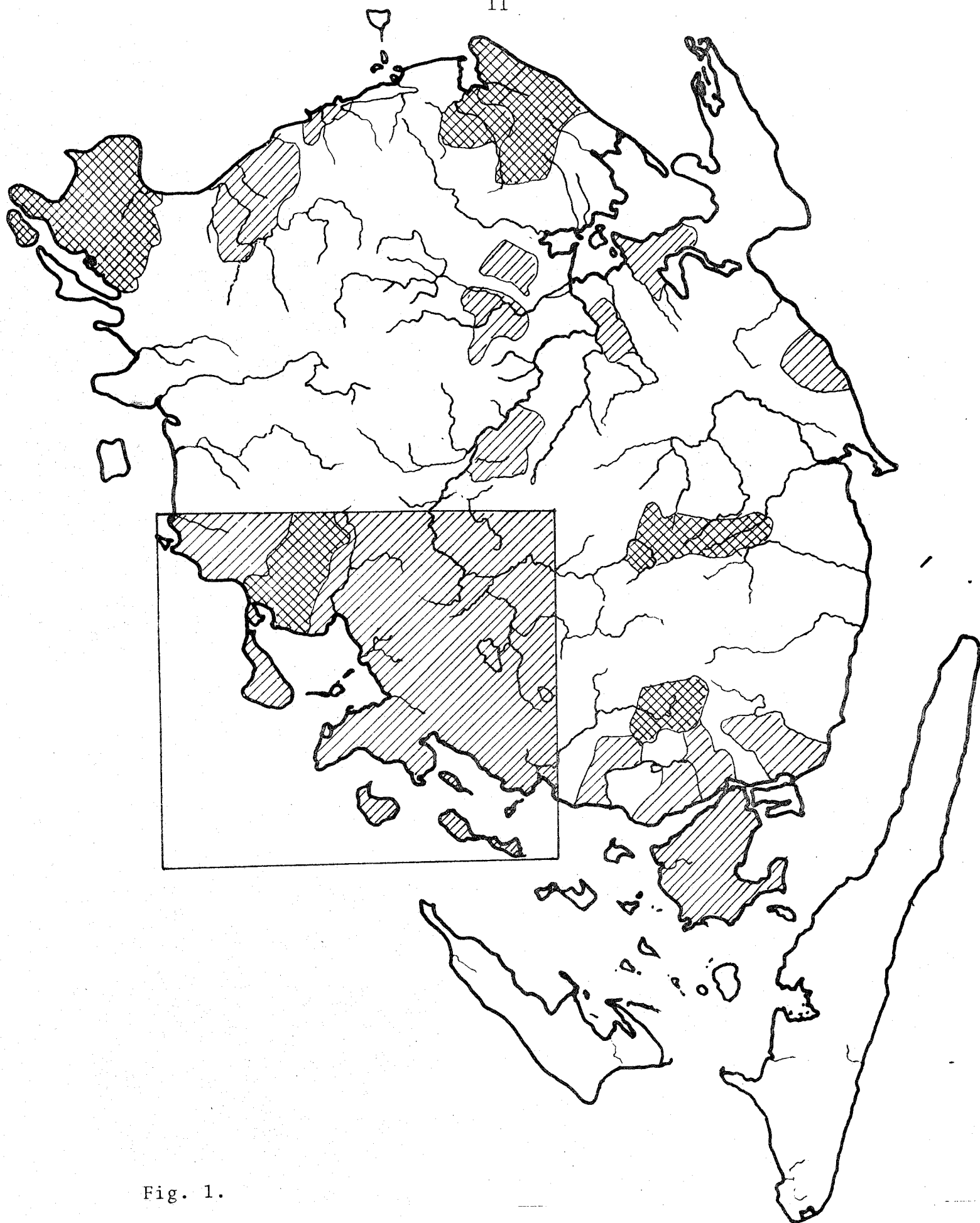

Fig. 1.

Kortet viser de områder, hvor en intensiv recognoscering er indledt. Det indrammede område omfattes af Sydvestfynsprojektet. I de krydsskraverede områder er en intensiv undersøgelse i god gang, i de enkeltskraverede områder påbegyndt.

Det, der hidtil er kommet ud af undersøgelsen, viser at fundstoffet er enormt i forhold til hvad der hidtil er kendt; bo- pladser fremfor alt, fra sten-, bronze- og jernalder, samt ukendte gravhøje og dyssetomter findes i forbløffende antal.

Man må nære optimisme m.h.t. hvad der kan opnås ved fortsatte undersøgelser af de allerede registrerede lokaliteter. En anden gruppe ved institut for historie arbejder med Dreslettes senere historie og fordyber således undersøgelsens perspektiv ganske væsentligt op til udskiftningstiden.

Den eneste bekymring jeg har, gælder derfor økonomien.

— o —

I deres begejstring for det enkelte funds specifikke kvaliteter navnlig dets mærkværdighed og sjældenhed har de fleste arkæologer nok stundom følt netop utilfredsstillelsen ved manglende normer. Det er jo sådan, at de fleste udgravningsobjekter på en del punkter ikke passer til de andre af slagsen og denne karakter af det enestående bruges som argument for omhyggelig udgravning og for at intet kan lades ugjort. I og for sig er det korrekt, men selv den bedste udgravning tillader ikke noget større helhedssyn, det bliver enkeltstående monumenter vi får dokumenteret. Men en grav eller et hus kan jo ikke eksistere isoleret, har ingen mening uden et univers udenom. Hvis en meningsfyldt sammenhæng skal etableres må der en baggrund til for de monumenter vi graver ud. Denne baggrund kan være tidsmæssig så man kan etablere samtidige normer, den kan være økologisk så man etablerer hvilken rolle de enkelte anlæg havde i udnyttelsen af naturens ressourcer o.s.v.

Den normale metode går ud på, at man søger at skaffe sig en landsdækkende baggrund: nærmest et meget stormasket net, hvor tilfældige faktorer bestemmer, hvor trådene krydses. Med ganske få undtagelser har ønsket om baggrundsviden ikke ført til forsøg på at skaffe et tætvet bagtæppe på regional basis. I de senere år har man imidlertid navnlig i USA plæderet ganske kraftigt for at den bedste måde at studere, hvorledes samfund

fungerer, social organisation og samspillet med naturen er i et regionalstudie. Ud fra fastlagte målsætninger at skaffe materiale til at belyse en regions kultur ud fra en hel række problemstillinger, som i dag opfattes som betydningsfulde. Disse problemstillinger vil ikke altid være lige nye, men kan tages op i nye sammenhænge i tilknytning til andre problemstillinger, så nye resultater nås.

De problemstillinger, som nu er aktuelle, er næsten identiske med kulturgeografiens: Bebyggelse och näringsliv i förhållande til sina geografiska grundvaller (Dahl, 1942, 1).

Det er ganske interessant at se, at f.eks. fysisk antropologi er inde i en meget lignende udvikling. I stedet for studiet af de enkelte skeletter, som arkæologerne forsyner antropologerne med, deltager de nu selv i indsamlingsprocessen med det formål at fremskaffe materiale for etablering af normer indenfor grupper, som kan formodes at have indre familiære, sociale og kronologiske sammenhænge.

Det har altid været et af arkæologiens mål at studere normer, Sophus Müller (1897, 691 ff.) understregede kraftigt at uden tro på reguleret adfærd kan et videnskabeligt studium ikke føres. Skat normer studeres, kræves et rimeligt stort og pålideligt statistisk materiale. Der kan ikke være tvivl om at den hurtigste vej til at fremskaffe et sådant materiale er ved regionalundersøgelsen. Kun organisationsvanskeligheder og besættelsen af tanken om at redde så meget som muligt ved udgravning kan forklare, at vi herhjemme er så langsomme til at fortsætte de ældre regionalundersøgelser. Netop fordi der er en så intens beskæftigelse med denne arbejdsform internationalt i disse år, kan megen inspiration til arbejdet hentes udefra, hvilket måske også rent forsknings-historisk kan vise sig at være en stor fordel.

Litteraturliste.

- Binford, L.R., 1964, A consideration of archaeological research design, *American Antiquity* 29, 425-441, genoptrykt i L.R. Binford, *An Archaeological Perspective*, New York 1972.
- Dahl, S., 1952, Torna och bara, *Medd. fr. Lunds universitets geografiska Inst. avhandlingar* VI, Lund.
- Jankuhn, H., 1965, *Siedlungsarchäologie als Forschungsausgabe*, *Probleme der Küstenforschung* 8, 1-8, Hildesheim, genoptrykt i H. Jankuhn, *Aufsätze zur Siedlungsarchäologie*, Berlin 1975
- Janssen, W., 1975, *Studien zur Wüstungsfrage im fränkischen Altsiedelland zwischen Rhein, Mosel und Eifel*, *BJ Beiheft* 35, I, Bonn.
- Jensen, B., 1975, *Bebyggelsesgeografi*, *Hikuin* 2, 131-144, Århus.
- Mathiassen, T., 1938, *Gudenaa-Kulturen*, *Aarb. f. nord. Oldkyn-dighed & Historie* 1937, 1-186, København.
- " 1948, *Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse*, *Nationalmuseets Skrifter, Arkæol. Hist. Rk.* II, København.
- Mueller, J.W., 1974, *The Use of Sampling in Archaeological Survey*, *Memoirs of the society for American Archaeology* no. 28. = *American Antiquity* 39
- Müller, S., 1897, *Vor Oldtid*, København.
- Raddatz, K., 1972, *Probleme einer archäologischen Landesaufnahme im niedersächsischen Mittelgebirgsgebiet*, *Neue Ausgrabungen und Funde in Niedersachsen* 7, 341-353, Hildesheim.
- Redman, C.L. & Watson, P.J., 1970, *Systematic Intensive Surface Collection*, *American Antiquity* 35, 279-291.
- Rootenberg, S., 1964, *Archaeological Field Sampling*, *Amer. Antiquity* 30, 181-188.
- Ruppe, R.J., 1966, *The Archaeological Survey: A Defense*, *Amer. Antiquity* 31, 313-333, Salt Lake City.
- SARG 1974, *SARG, A cooperative approach towards understanding*

the Locations of Human Settlement, *World Archaeology* 6, 107-116.

Schirnig, H., 1966, Einige Bemerkungen zur archäologischen Landesaufnahme, *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 35, 3-13, Hildesheim.

Struever, S., 1971, Comments on Archaeological Data Requirements and Research Strategy, *American Antiquity* 36, 9-19.

Thrane, H., 1974, Bebyggelsesarkæologi, - en arbejdsopgave, *Fortid og Nutid* XXV, 299-321, København.

" 1975, Stenhøje fra bronzealderen, *NM Arbm.* 1975, København.

Trigger, B.G., 1967, The Determinants of Settlement Patterns, K.C. Chang ed. *Settlement Archaeology*, 346-358, Palo Alto genoptrykt i B.M. Fagan ed. *Introductory Readings in Archaeology*, Boston 1970.

" 1971, *Archaeology and Ecology*, *World Archaeology* 2, 320-336, London.

Diskussion af Thrane's indlæg

Bredsdorff: Beklagede at projektet var rent bebyggelsesarkæologisk orienteret, og at man ikke havde inddraget stednavnematerialet, hvilket Erling Albrechtsen netop havde gjort Fyn til et foregangsland for. Savnede i øvrigt stednavneforskere i forsamlingen.

Thrane: Mente at man burde nærme sig stednavneproblemerne ud fra en arkæologisk metode, og henviste i øvrigt til TGJ og EPCs projekt.

Bredsdorff: Spurgte hvad begrundelsen for at udvælge SV-Fyn som undersøgelsesområde var.

Thrane: Svarede, at alle perioder stort set var repræsenteret på SV-Fyn, og at der i forvejen foreligger et stort ældre fundmateriale, som nu ikke kan skaffes til veje, især fra yngre bronzealder, p.g.a. Fr VII's gravninger. Henviste i øvrigt til de store geologiske variationer i området, og yderligere til muligheden for at studere handelsforbindelser over Østersøen.

Becker: Drog sammenligning med Therkel Mathiassen's undersøgelser i Holstebroområdet og i NV-Sjælland og kunne oplyse, at Holstebroprojektet var valgt ud fra ønsket om at belyse bestemte problemer i meso- og neolitikum, hvorimod NV-Sjællandsprojektet kom i stand, fordi man ønskede at afprøve et nyt område, og valgte denne egn p.g.a. fundrigdom. Holbækundersøgelsen vanskeligjordes bl.a. af at alle perioder var rigt repræsenteret i området. Becker fandt derfor, at den største fare for SV-Fynsprojektet var at materialet bliver for stort og problemerne for mange.

Bredsdorff: Mente at Therkel Mathiassen vel nok selv havde haft på fornemmelsen, at Holbækundersøgelsen var mindre målrettet end Holstebroundersøgelsen. Mathiassen havde selv begrundet NV-Sjællandsundersøgelsen med repræsentativiteten for Østdanmark med hensyn til landskabet. Bredsdorff fortsatte, at Holbækundersøgelsen blev beklageligt ringe, men at der kan være grund-

lag for et mindre, målrettet arbejde - et arbejde som så kunne udvælges på grundlag af geologiske og topografiske kriterier.

Nielsen: Var selv inde på regionsundersøgelser, men måtte til stadighed indskrænke såvel perioder som areal. I øjeblikket undersøges i alt 36 km² for jernalder. Mente at det var uoverkommeligt at foretage en generel inventering, og at sådanne også var overfladiske og ikke gav nogen repræsentativitet i forhold til de oprindelige bebyggelsesforhold.

Thrane: Svarede at det var netop meningen at prøve repræsentativiteten ved sammenligning med de gamle fund. Repræsentativiteten her forstået i forhold til den i dag i jorden eksisterende totale fundmængde.

Brinch: Spurgte om det ikke var et arbejde, som rigsantikvaren burde foretage.

Thrane: Var enig heri, idet projektet også har et antikvarisk sigte.

Becker: Mente at opgaven ikke var mulig for rigsantikvaren, og at man ikke kunne stille forskningsmæssige krav til fortidsmindeforvaltningen ud over lovens § 49.

Norsminde Fjord undersøgelsen.

En arkæologisk undersøgelse af stenalderbebyggelsen i en østjysk fjord i perioden ca. 4500-1500 f. Kr. med særligt henblik på de kulturelle og erhvervsmæssige forhold.

af Søren H. Andersen.

Den bebyggelsesarkæologiske undersøgelse af egnen omkring Norsminde Fjord, ca. 25 km syd for Århus, har sit udspring i slutningen af 1950'erne, da de første udgravninger af stenalderbopladserne ved gården Norslund på fjordens nordbred påbegyndtes.

Siden da er arbejdet i dette område gradvis blevet ændret - såvel i målsætning som i omfang - fra detaljerede enkeltundersøgelser af udvalgte bopladser til en samlet analyse af hele bebyggelsen langs fjordens bredder.

Da undersøgelsen ved Norsminde Fjord således har været igang i forholdsvis mange år, er der selvsagt allerede indhøstet erfaringer af såvel positiv som negativ art. For at disse erfaringer eventuelt vil kunne være til nytte for lignende projekter andre steder, skal der i det følgende gives en kort oversigt over den anvendte metode og et rids af de hidtil opnåede resultater, selvom feltarbejdet endnu ikke er endelig afsluttet.

Det følgende må derfor kun betragtes som en foreløbig oversigt over arbejdsgangen og nogle af de fremkomne slutninger med hensyn til bebyggelsen i dette område.

Begrundelse for valg af undersøgelsesområde:

Norsminde Fjord, der skærer sig ind i den østjyske kyst omtrent midtvejs mellem Århus og Horsens, er af mange årsager særdeles velegnet til en bebyggelsesarkæologisk undersøgelse. Nogle af de vigtigste skal nævnes: Fjorden er ikke særlig stor og samtidig geografisk/topografisk velafgrænset.

Så godt som hele området (d.v.s. op til ca. 85%) ned til fjorden er dyrket mark, hvorved alle områder er tilgængelige for observation og prøveudgravninger. Kun ca. 10-15% af arealerne nærrfjorden er dækket af veje, skov og bebyggelse.

Beliggenheden nær "vippelinien" medfører, at vore dages kystlinie er meget nær oldtidens, d.v.s. at forholdet mellem land og hav altid har været relativt konstant, området er ikke sær-

lig forstyrret af bebyggelse og nyere anlægsvirksomhed (egnen er idag fredet reservat).

Det tilgrænsede områdes forskelligartede jordbundsforhold og topografi giver gode muligheder for iagttagelser og slutninger vedr. foretrukken topografi og jordbundstype.

Endelig skal nævnes, at der allerede er udført et naturvidenskabelig basisarbejde i forbindelse med de arkæologiske udgravninger i dette område.

Arbejdsgang.

Arbejdet ved Norsminde Fjord har indtil nu gennemløbet to faser og er gradvis nået ind i tredje fase: 1) Eftersøgning og registrering i terrænet samt gennemgang af museer, arkiver og privatsamlinger, 2) prøvegravninger og systematiske udgravninger af bopladser og 3) bearbejdning og publikationsforberedelse.

I dag er fase 1 og 2 omtrent tilendebragt, og Norsmindeundersøgelsen befinder sig i den afsluttende bearbejdningsfase omend en enkelt af de systematiske bopladsudgravninger endnu ikke er afsluttet. Da arbejdet er så langt fremskredet, er det på nuværende tidspunkt muligt at redegøre for undersøgelsens metodik, fremlægge en række konkrete enkeltresultater samt beskrive nogle af de mere generelle træk i bebyggelsen og hvervsmønstrets udvikling i løbet af stenalderen.

Det må dog understreges, at materialet stadig har væsentlige mangler. Muligheden for, at nye fundtyper dukker op, kan ikke udelukkes og må tages i betragtning ved vurderingen af de følgende afsnit.

Bopladser.

Da bopladserne er den kategori, der normalt giver flest og mest differentierede oplysninger med hensyn til bebyggelsen, dens omfang og karakter, samt erhvervsformer, er der lagt særlig vægt på denne fundgruppe.

Ved "boplads" forstås et lokalt afgrænset område indenfor hvilket, der kan forekomme redskaber 5 stk, affald, måltidsrester

17. 2

10. 10. 1973

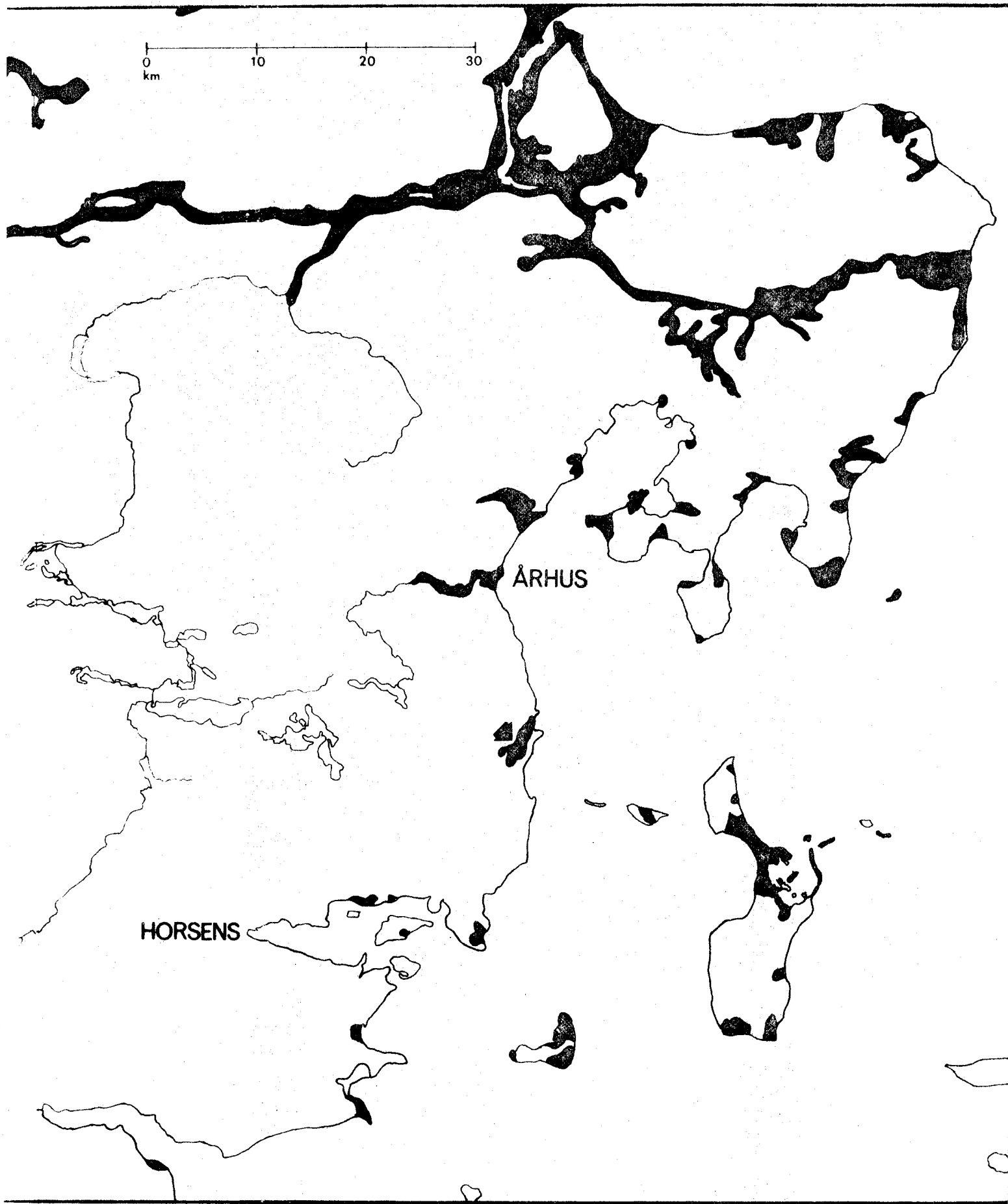

Fig. 2. Udsnit af Østjylland med angivelse af stenalderhavets største udbredelse (grå raster). Norsminde fjord er markeret med sort pil.

samt anlægstyper, f.eks. ildsteder, hustomter etc.

Det arkæologiske feltarbejde er derfor koncentreret om en detaljeret beskrivelse og analyse af bopladsernes geografiske beliggenhed, deres størrelse og karakter, beliggenhed i forhold til andre, samtidige lokaliteter, afhængigheden af lokaltopografien, jordbunden, kysten og vandløbene samt deres arkæologiske og erhvervsmæssige særpræg.

Kortmaterialet.

Før arbejdet i felten påbegyndtes, blev der af Geodætisk Institut fremstillet et såkaldt "oro-hydrografisk kort", d.v.s. et kort, der kun viser højdekurver og vand. Erfaringsmæssigt viste det sig, at landkort i målestokforholdet 1:20 000 og 1:25 000 var bedst.

Ved rekognosceringen ude i terrænet blev der anvendt 4-cm kort el. målebordsblade sammen med lystrykkopier af de orohydrografiske kort.

Alle observationer i felten bliver angivet på arbejdskort ved et punkt med tilhørende tal. Sammen med kortet føres en lommebog, i hvilken alle relevante informationer opnoteres. Ved en kampagnes afslutning overføres iagttagelserne til et hovedkort.

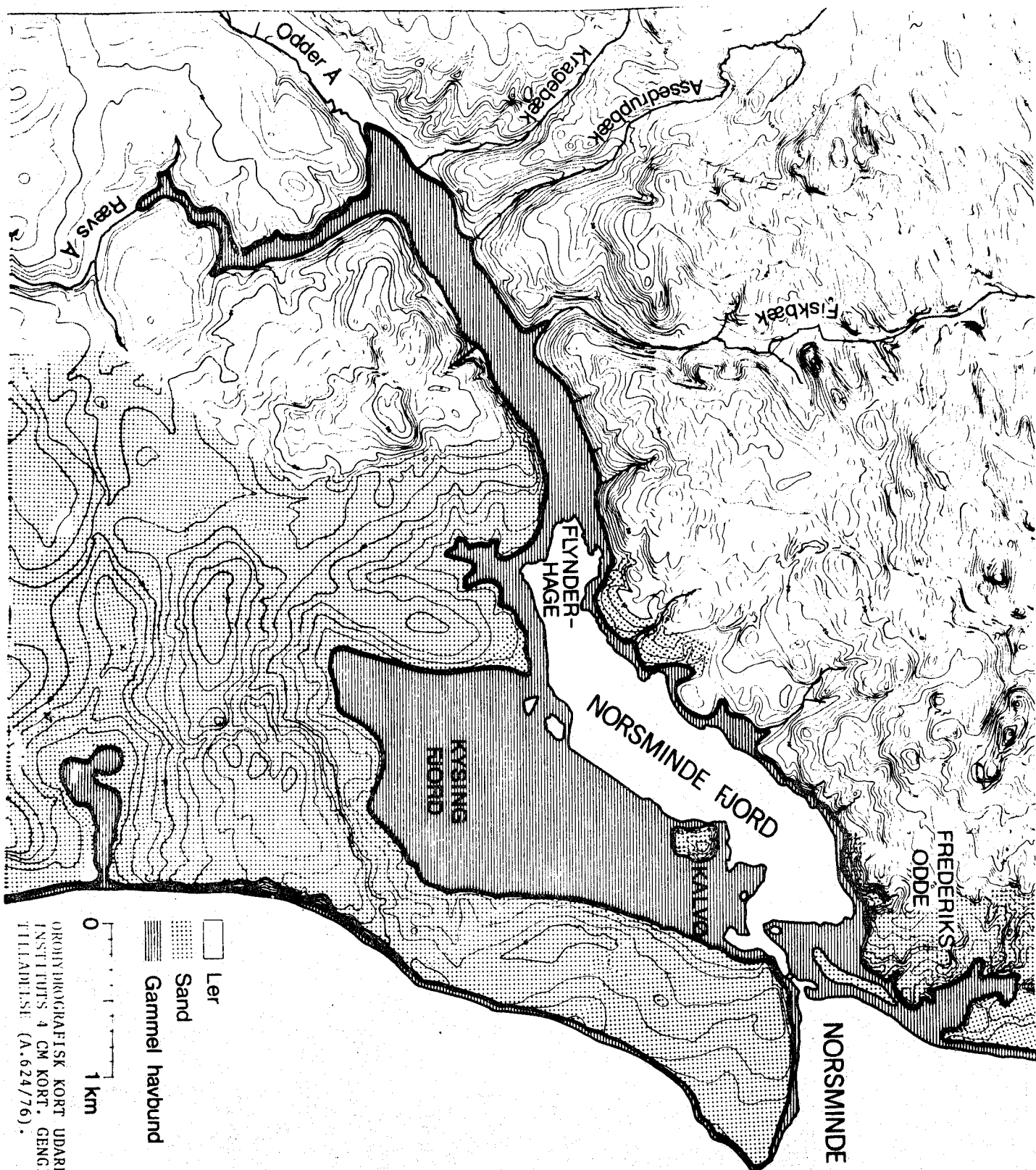
Fase 1:

Rekognoscering:

Rekognosceringsmetode:

Rekognosceringen udførtes som en systematisk overfladeobservation igennem flere år med det formål at få kortlagt så mange fundsteder som muligt. Af kontrolhensyn er de(t) samme område(r) gennemgået op til flere gange.

Fra alle observerede lokaliteter er der foretaget systematiske stikprøveopsamlinger. Feltarbejdet er foretaget af forskellige personer (alle med flerårig arkæologisk erfaring) og i

ORIENTIRINGSKORT UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF GEODATISK
 INSTITUTS 4 CM KORT. GENGIVET I HALV STØRRELSE MED G1's
 TILDELING (A.624/76).

løbet af forskellige årstider. Samtidig er rekognosceringen foretaget i forskellige niveauer (fra 0 til 10 m over havet) i forhold til det nuværende kystforløb.

Konsekvensen af denne arbejdsform bliver, at områderne gennemarbejdes flere gange, af forskellige observatører og på vekslende årstider.

Den systematiske rekognoscering blev udført intensivt i undersøgelsens fire første år; det må dog understreges, at der stadig udføres rekognoscering i mindre målestok sideløbende med udgravningsarbejdet.

Da undersøgelsen primært var lagt an på en vurdering af den forhistoriske bebyggelse langs fjorden, blev eftersøgningen og registreringen ude i terrænet i begyndelsen koncentreret om fjordens bredder; af kontrolhensyn blev arbejdet i en senere fase også udstrakt til at omfatte områder i en gradvis større og større afstand fra fjorden (se senere).

Fig. 3. Oro-hydrografisk kort 1:50.000. Vandret skravering: Moræner. Skrå skravering: Sand og grus. Prikket: Gl. havbund.

Ved rekognosceringen er der ikke kun lagt vægt på iagttagelse, beskrivelse og prøveudtagning af arkæologiske anlæg. Der er udført en systematisk og detaljeret geologisk kortlægning, beskrivelse af de topografiske forhold, forekomsten af vandløb, kortlægning og opmåling af naturlige aflejringer af marine bløddyrskaller, tørvelag, store sten etc. Fra de sidstnævnte lokalitetstyper er der ligeledes systematisk udtaget prøver til evt. senere naturvidenskabelig analyse.

Lokaliseringsfaktorer.

Begrundelsen for, at der også er registreret objekter af naturvidenskabelig art, skal søges i den omstændighed, at de parametre el. "lokaliseringsfaktorer", der bestemmer bebyggelsen og dennes art er:

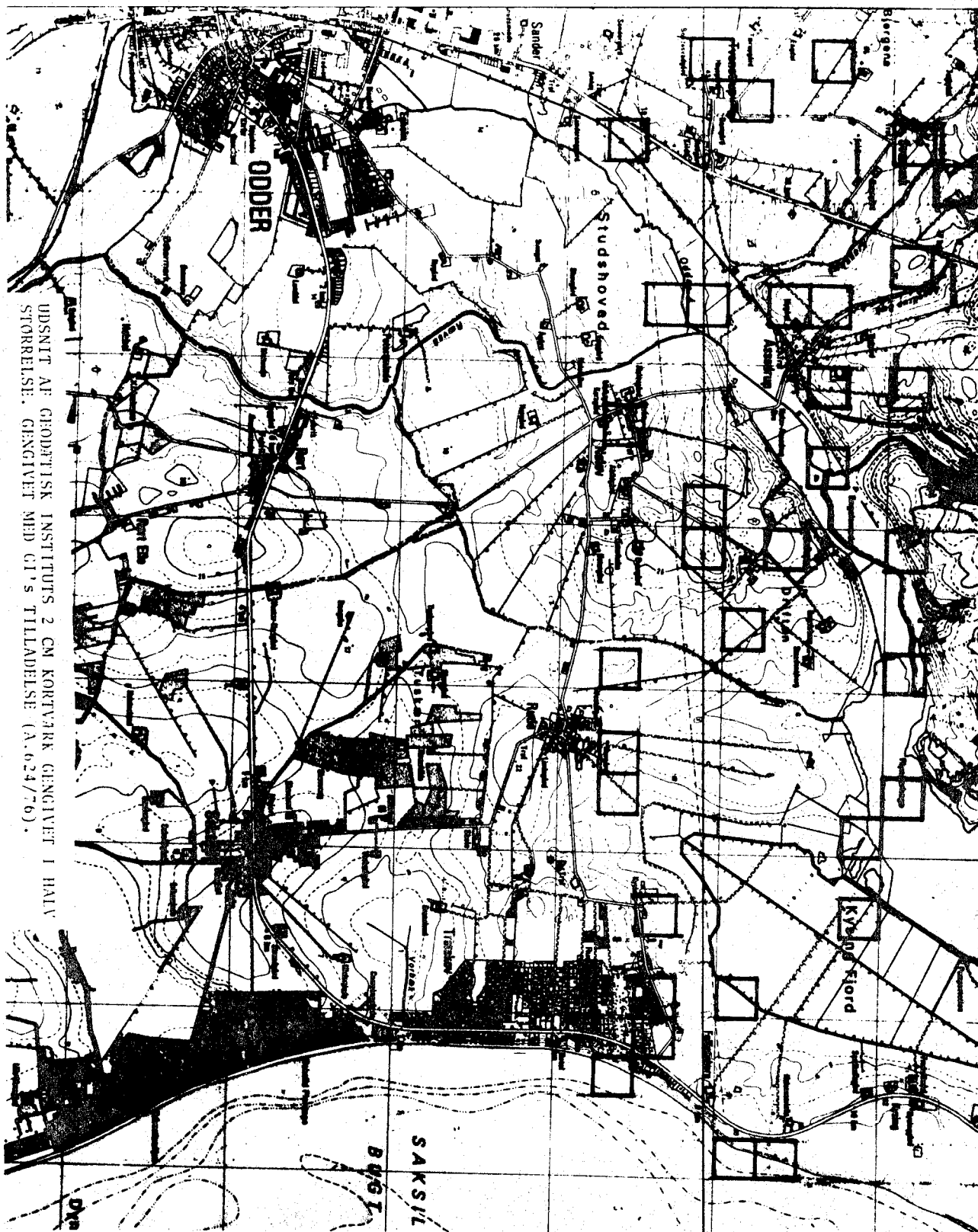

Fig. 4. Udsnit af 2-cm kort, 1:100.000 over den sydlige del af Norsminde Fjord. På kortet er angivet områder for systematisk stikprøveanalyse.

1) Råmaterialer, 2) ferskvand, 3) føde, 4) sociale og historiske forhold samt evt. 5) handel.

I forbindelse med den afsluttende samlede analyse og bearbejdning af bopladserne er det nødvendigt at have fastlagt og bestemt så mange af de ovennævnte faktorer som muligt.

Privatsamlinger.

I forbindelse med rekognosceringsarbejdet er alle tilgængelige privatsamlinger af oldsager fra området gennemgået og registreret.

Interviews:

Hertil kommer interviews med lokale beboere med hensyn til oplysninger af arkæologisk-naturvidenskabelig art. f.eks. er der på den måde indhentet oplysninger om nu bortgravede naturlige skalbanker.

Sampling:

Som en yderligere kontrol af den skitserede "impressionistiske" rekognoscering er der foretaget en særlig intensiv og omhyggelig undersøgelse af en række udvalgte områder, der måler 250 x 250 m. Disse felter indgår i en statistisk stikprøveanalyse og er udvalgt ved hjælp af en taltabel over tilfældige cifre fra 1-25. Stikprøveanalysen repræsenterer en 12% 's prøve af hele arbejdsområdet.

Som en kontrol er der udført prøvegravning med rendegraver i områder, hvis topografi evt. giver mulighed for, at de arkæologiske levn kan være skjult under så tykke, dækkende lag, at de ikke kan iagttages på overfladen. I disse områder er der undersøgt serier af smalle søgegrøfter med ca. 75-100 m's mellemrum; efter opgravning og efterfølgende arkæologisk besigtigelse er disse snit atter tildækkede.

Submarine undersøgelser:

Sideløbende med rekognosceringerne på land er der ved hjælp af frømand foretaget undersøiske rekognosceringer med det formål at registrere evt. fund af arkæologisk og naturvidenskabelig interesse, f.eks. muslingebanker.

Fundtilvækst:

Det systematiske registrerings- og rekognosceringsarbejde medførte i løbet af kort tid en meget kraftig forøgelse af det arkæologiske kildemateriale. Samlet er mængden af forhistoriske bopladslevn blevet omtrent 10-doblet, mens antallet af enkeltfund er endnu større.

Fundstoffet blev særlig kraftigt forøget i undersøgelsesperiodens første år. Efter ca. 3-4 års terrænafsøgning efter de ovenfor skitserede retningslinier kunne der konstateres et tydeligt fald i ny-registreringen af alle fundtyper og til sidst ophørte tilvæksten næsten helt. Dette gjaldt især bopladsfundene. Derimod har mængden af nye enkeltfund været ensartet konstant i hele undersøgelsesperioden og synes kun at være afhængig af antallet og grundigheden i terrænafsøgningerne. Da det ovennævnte karakteristiske fald i fundtilvæksten var fortsat

i to på hinanden følgende rekognosceringsperioder, og da der på dette tidspunkt af undersøgelsesforløbet var foretaget gentagne, systematiske terrænafsøgninger af så godt som alle strøg ved fjordens bredder og indtil en afstand af ca. $\frac{1}{2}$ - 1 km fra disse, blev det bestemt, at denne fase af Norsminde-projektet skulle afsluttes.

Denne voldsomme opsvulmen af fundstoffet har medført mange problemer med hensyn til den fremtidige bearbejdning, der enten må deles op i en række enkeltled eller udføres samlet ved hjælp af elektronisk databehandling.

Det samlede fundstof fordeler sig tidsmæssigt fra ældre stenalder ca. 6800 f. Kr. til vikingetidens slutning omkring ca. 1100 e. Kr. Ikke alle aldre og perioder er lige godt repræsenteret, men det generelle billede af den forhistoriske bebyggelse langs bredderne af Norsminde fjord afspejler en overraskende kontinuitet i bebyggelsen.

I forhold til de tre store tidsperioder er forøgelsen af fundstoffet særlig markant indenfor stenalder. Eksempelvis kan nævnes, at der ved arbejdets start kun kendtes 2 stenalderbopladser, mens antallet i dag er 14. Dette kan enten skyldes, at stenalderfundene rent faktisk er de almindeligste, eller også den omstændighed, at stenalderfund er lettest at observere ved en rekognoscering.

Før undersøgelsens start kendtes der næsten ikke fund fra bronzealderen; denne periode er nu repræsenteret med mindst 6 sikre fundlokaliteter (bopladser og skaldynger).

Fund fra jernalderen kendes fra 6 lokaliteter - både bopladsgruber, skaldynger og en lille gravplads. Før undersøgelsens start kendtes ingen fund fra denne oldtidsperiode i Norsmindeområdet.

Fase 2:

Prøveudgravninger:

Efter fase 1, rekognosceringen var afsluttet begyndte systematiske prøveudgravninger på alle registrerede bopladser. Formålet hermed var at fastslå deres kulturelle tilhørsforhold og alder, lagfølge, udstrækning samt evt. egnethed for videre

udgravninger.

Det omfattende fundmateriale medførte, at jeg efter en indledende, sonderende prøveudgravningskampagne besluttede udelukkende at koncentrere det videre arbejde om bopladser, monumenter og enkeltfund fra stenalderen.

På basis af resultaterne af prøveudgravningerne (i alt 10 stk.) blev der foretaget en udvælgelse af bopladser, der var egnede til større systematiske undersøgelser.

Denne fase af projektet har hidtil varet ca. 8 år og er endnu ikke tilendebragt. Samlet er der udført 4 større bopladsudgravninger.

For at opnå det bedst mulige, samlede resultat af en bebyggelses arkæologiske projekt er det nødvendigt at inddrage en lang række naturvidenskabelige undersøgelser til støtte og supplement af de arkæologiske.

Naturvidenskabelige undersøgelser.

Sideløbende med de systematiske bopladsudgravninger er der foretaget kvartærzoologiske bestemmelser af de fundne dyreknogler.

I samarbejde med geologisk institut v. Aarhus Universitet er der udført borer såvel på fast land som ude i fjorden. Det primære sigte med dette arbejde er dels at få komplette lagserier til beskrivelse af fjordens sen- og postglaciale udviklingshistorie, dels at skaffe prøvemateriale til pollenanalytiske undersøgelser af skovudviklingen og menneskets indvirkning på naturen i området.

Stenalderbopladserne er dateret ved hjælp af C-14 analyser, og på en række skaldynger er der foretaget kvalitative og kvantitative undersøgelser af deres bestanddele.

På nuværende tidspunkt er de geologiske og kvartærzoologiske undersøgelser meget langt fremskredne. Det gælder også de naturvidenskabelige dateringer (kulstof-14) af de enkelte lokaliteter, hvorimod de pollenanalytiske undersøgelser kun lige er påbegyndt.

Et af de væsentligste, men samtidig også vanskeligste problemer vedr. en undersøgelse som den foreliggende er spørgsmålet om resultaternes repræsentativitet.

Repræsentativitet:

Alene ud fra sin art og målsætning vil en bebyggelsesarkæologisk undersøgelse på forhånd være behæftet med alvorlige fejl.

Mange former for forhistorisk aktivitet efterlader sig ingen eller kun vanskeligt erkendbare spor, vigtige fundtyper kan være ødelagt ved markarbejde, anlægsarbejder, bortgravet eller dækket af veje, sekundært pålagte jordlag (f. eks. flyvesand eller nedpløjet muld ved foden af bakker og skrænter).

Er en bebyggelsesarkæologisk analyse udelukkende baseret på overfladerekognoscering kan denne kun siges at tendere mod at være repræsentativ i områder, hvor objekterne ligger så tæt ved overfladen, at disse kommer for dagen ved markarbejde. I alle lavninger, på bakkeskråninger, ved foden af bakker etc. vil fundkategorierne være dækket og kan kun registreres v.h.a. systematiske prøvegravninger.

På baggrund af den forholdsvis lange årrække, undersøgelsen i Norsminde området har fundet sted, sammenholdt med den anvendte metodik og det forhold, at kildematerialet hverken er blevet afgørende ændret eller forøget i de sidste mange år, og at stenalderfund erfaringsmæssigt hører til de fundtyper, der lettest erkendes såvel af læg som lærd, kan kildematerialet fra Norsminde-området med forsigtighed anses for at være bæredygtigt for de følgende foreløbige slutninger.

Det må dog understreges, at muligheden for opdukken af helt nye fundtyper (f.eks. gravpladser) altid vil være tilstede og afgjort må tages i betragtning ved sammenfatning og bearbejdning af resultater fra en bebyggelsesarkæologisk undersøgelse.

Geologi og topografi:

Norsminde fjord udfylder en såkaldt extramarginal smeltevandsdal, der er dannet i et israndsområde under sidste istids slutfase.

Nord og vest for fjorden består undergrunden af svær, fed leret moræne. Topografien i dette område er præget af et stærkt kuperet terræn med høje bakker ("Malling bjerg") gennemskåret

af snævre dale og slugter med vandløb. Fra fjordbredden og nordpå stiger højden hurtigt til ca. 40 m. Mod nordøst ude ved fjordens munding er terrænet mindre kuperet og undergrunden består her af fint smeltevandssand og grus. Syd for fjorden er landskabet helt fladt og udgøres af en jævnt bølgende flade af fin sandet moræne og smeltevandssand. Terrænet stiger kun langsomt til ca. 10 m og når kun få steder over 20 m.

Fjorden er aflang med parallelle bredder; ca. 6 km lang, ca. 200-300 m bred og orienteret SV-NØ med udmunding til Kattegat i nordøst.

Omtrent midt i fjorden danner dens forløb et "knæk" ved odden Flynderhage.

I fjordens nordøstlige del - nær munden ligger den eneste bevarede ø - Kalvø - en ca. 200 x 150 m og 11 m høj bakke af smeltevandssand. Geologiske undersøgelser viser imidlertid, at der tidligere har været flere mindre, lave holme eller øer, der er blevet borteroderet, og som idag fremtræder som lave højninger - især tydelige i det store tørlagte område mod syd.

Fjordens nordside domineres af de før nævnte store bakkedrag, der går helt ned til vandet. Denne del af fjordens bredder præges af et uregelmæssigt kystforløb med mange små, sydvendte odder og næs.

Sydsidens kystlinier er mere lige uden så mange indskæringer, bredderne dannes af jævnt skrånende flader og antallet af odder og næs er ringe.

Fjorden får sine største ferskvandstilløb mod syd og vest; især Odder å, men også Rævs å og Assendrup bæk tilfører en del ferskvand.

Langs fjordens nordbredder ses talrige mindre åer og vandløb, mens der ikke er ferskvandsudløb på sydsiden. Norsminde fjord er karakteriseret af en dyb (ca. 6-8 m) strømmende langs den nordlige bred, mens vanddybden er lav (ca. $\frac{1}{2}$ - 1 m) mod syd.

Geologiske undersøgelser af stenalderhavets strandlinier i Norsminde fjord viser, at littorinahavets største vandstand

har ligget på kote 3,0 - 3,5 m o.D.N.N. På nuværende tidspunkt kan det ikke afgøres hvilken af de fire transgressioner, der danner havmaksimum i dette område - antagelig er det den sen-atlantiske eller subboreale transgression.

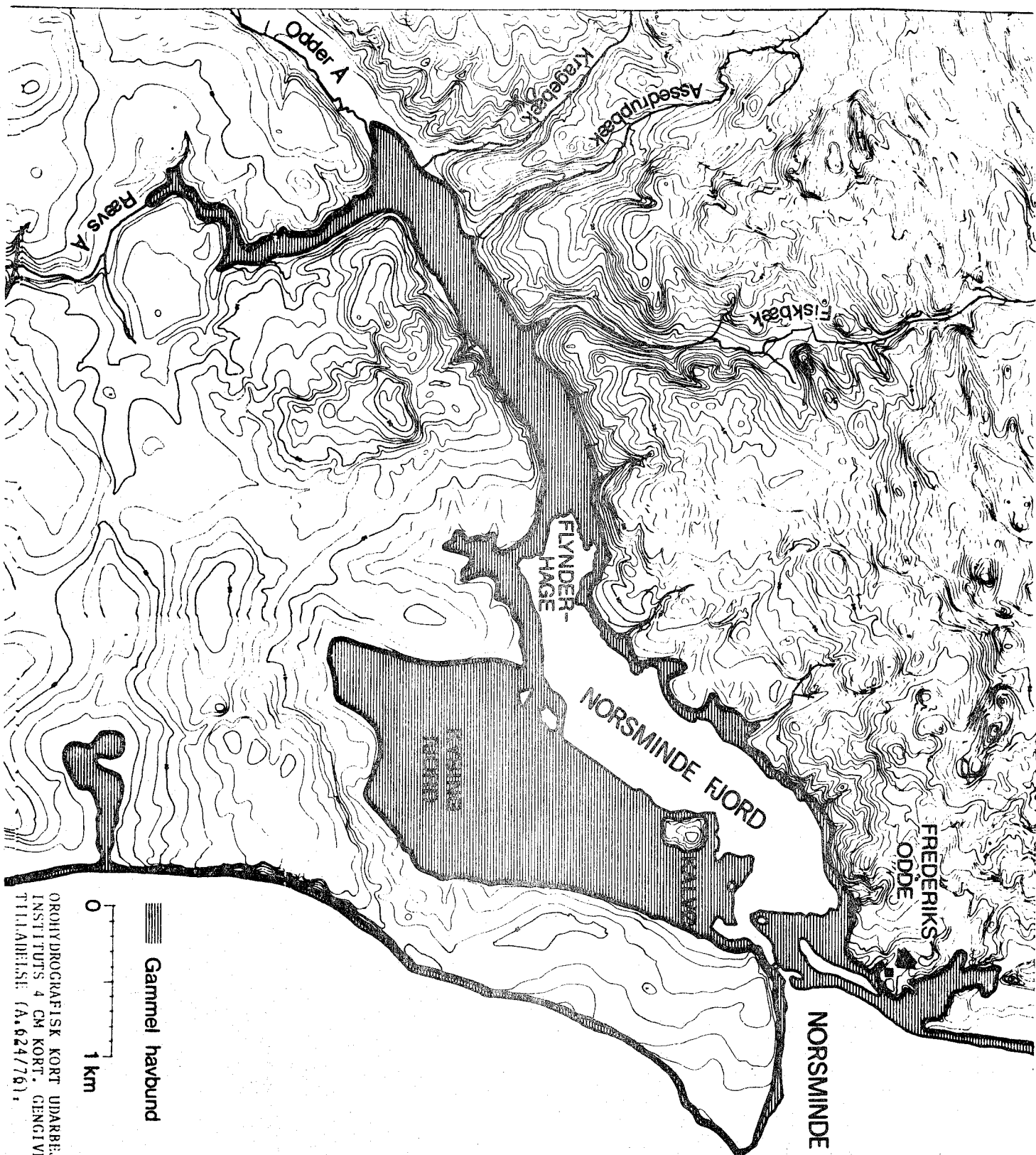
I oldtiden har fjorden derfor været betydelig større - især mod vest og syd (markeret med raster på fig. 3). Længden har da været ca. 10 km og bredden ca. 2,7 - 3 km. Fjordens munding, der i dag måler ca. 40-50 m har da været ca. 300-400 m.

Kun få steder viser kysten spor af stenalderhavets erosion (littorinaskrænter). Dette kan især konstateres i området nær munden, hvor f.eks. Kalvøs nord- og nordøstside er kraftigt eroderet. Ude ved munden viser fjordens nordbred tydelig erosion, hvilket skyldes, at denne kyststrækning er åben mod det længste frie stræk i fjorden (mod sydvest). I oldtiden har dybden været betydelig, da fjorden i dag er tilmudret, og området samtidig er hævet ca. 3,0 - 3,5 m i forhold til stenalderhavet. Norsminde fjords topografi sammenholdt med vor øvrige viden om den geologiske udvikling i området gør det sandsynligt, at fjorden i senglacialtiden og den første del af postglacialtiden har været en ferskvandssø.

En bekræftigelse på dette ses muligvis i den omstændighed, at der tre forskellige steder langs fjordens nordkyst er påvist et 10-20 cm tykt lag af hvidgul fed kalkgytje på kote 4 m. o.D.N.N. Denne gytje markerer muligvis en senglacial søaflejring.

Først et stykke ind i postglacialtiden (i senboreal eller tidlig atlantisk tid) er fjorden blevet omdannet til en havarm. Dette tidspunkt er endnu ikke blevet bestemt.

Det kan nævnes, at der adskillige steder i fjordens vestlige og sydvestlige del er påvist tørvelag under de marine aflejringer. Dette sandsynlige udviklingsforløb er imidlertid endnu ikke blevet verificeret geologisk, men finder en mulig bekræftelse i det arkæologiske materiale. (Se senere).

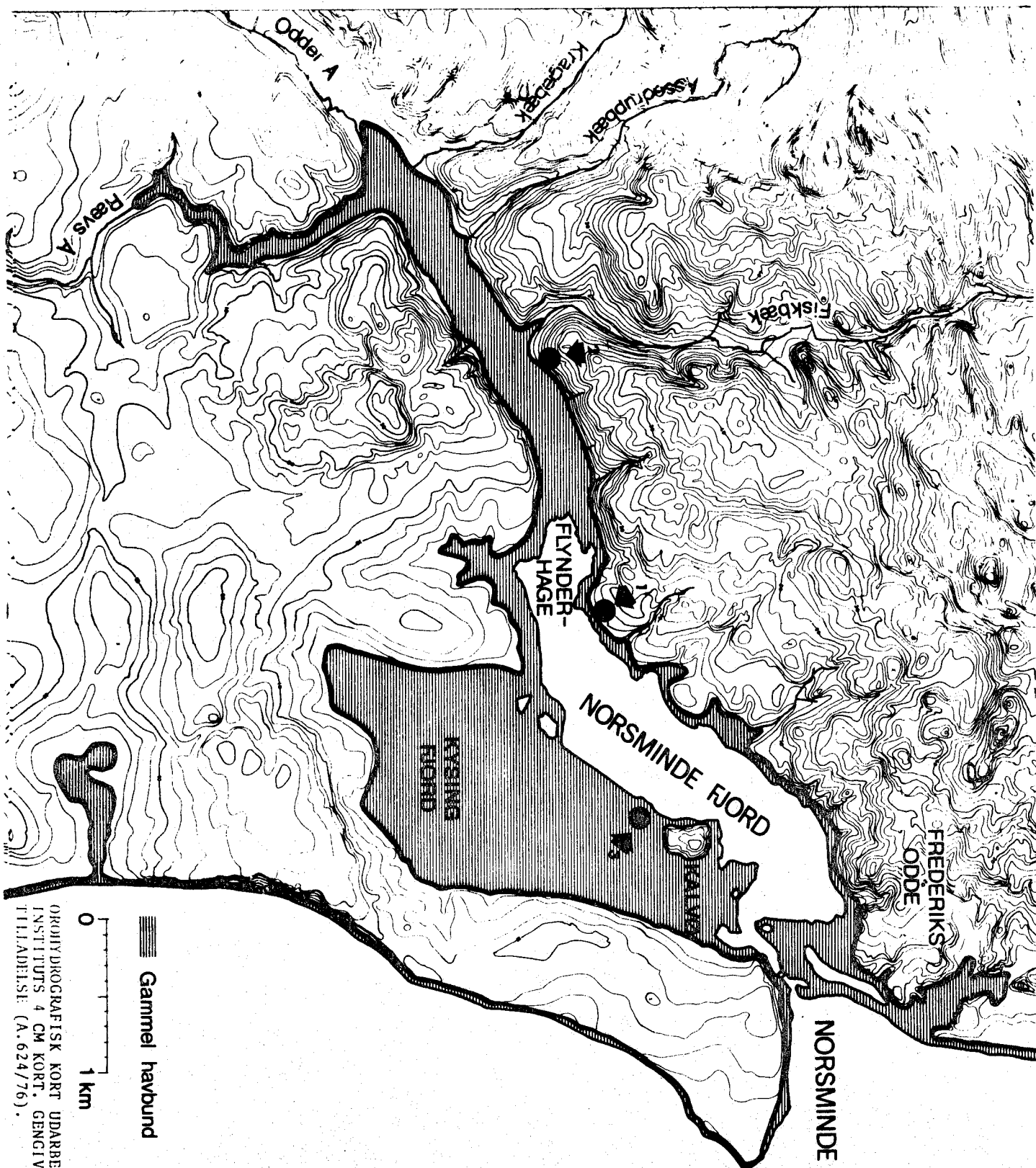

OROHYDROGRAFISK KORT UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF GEODETISK
 INSTITUTS 4 CM KORT. GENGIVET I HALV STØRRELSE MED G1's
 TILÆNDELSE (A.624/76).

Fig. 5. Bopladser fra Maglemossekultur.

Arkæologisk - kulturhistorisk oversigt:

Maglemossekultur: Den hidtil ældste stenalderboplads ved Norsminde fjord tilhører en tidlig del af Maglemossekulturen. Lokaliteten, der er ganske lille (ca. 10 x 10 m) ligger på et sandet, sydvendt næs helt ude ved fjordens nuværende munding (kote 7,5 - 8 m), fig. 5. Der er ikke bevaret noget kulturlag - kun spredte flintoldsager og forkullede hasselnødde-skaller i et tyndt lag dækket af ca. 40 - 50 cm flyvesand og muld. Oldsagerne, specielt mikrolitterne, viser, at fundet tilhører den tidlige Maglemossekultur, ca. 6800-6600 f. Kr. Da havet på dette tidspunkt har ligget langt væk, er det sandsynligt, at bopladsen har været placeret nær den tidligere søbred. Lokaliteten er i øvrigt karakteriseret ved at ligge på et fremspringende, sydvendt næs ved et af fjordens (ferskvandssøens) smalleste steder.

OROHYDROGRAFISK KORT UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF GEODETISK
INSTITUTS 4 CM KORT. GENGIVET I HALV STØRRELSE MED G1's
TILDELSE (A.624/76).

Fig. 6. Bopladser fra tidlig Ertebøllekultur. 1: Norslund.
2: Engelsgård. 3: Frederiksdal.

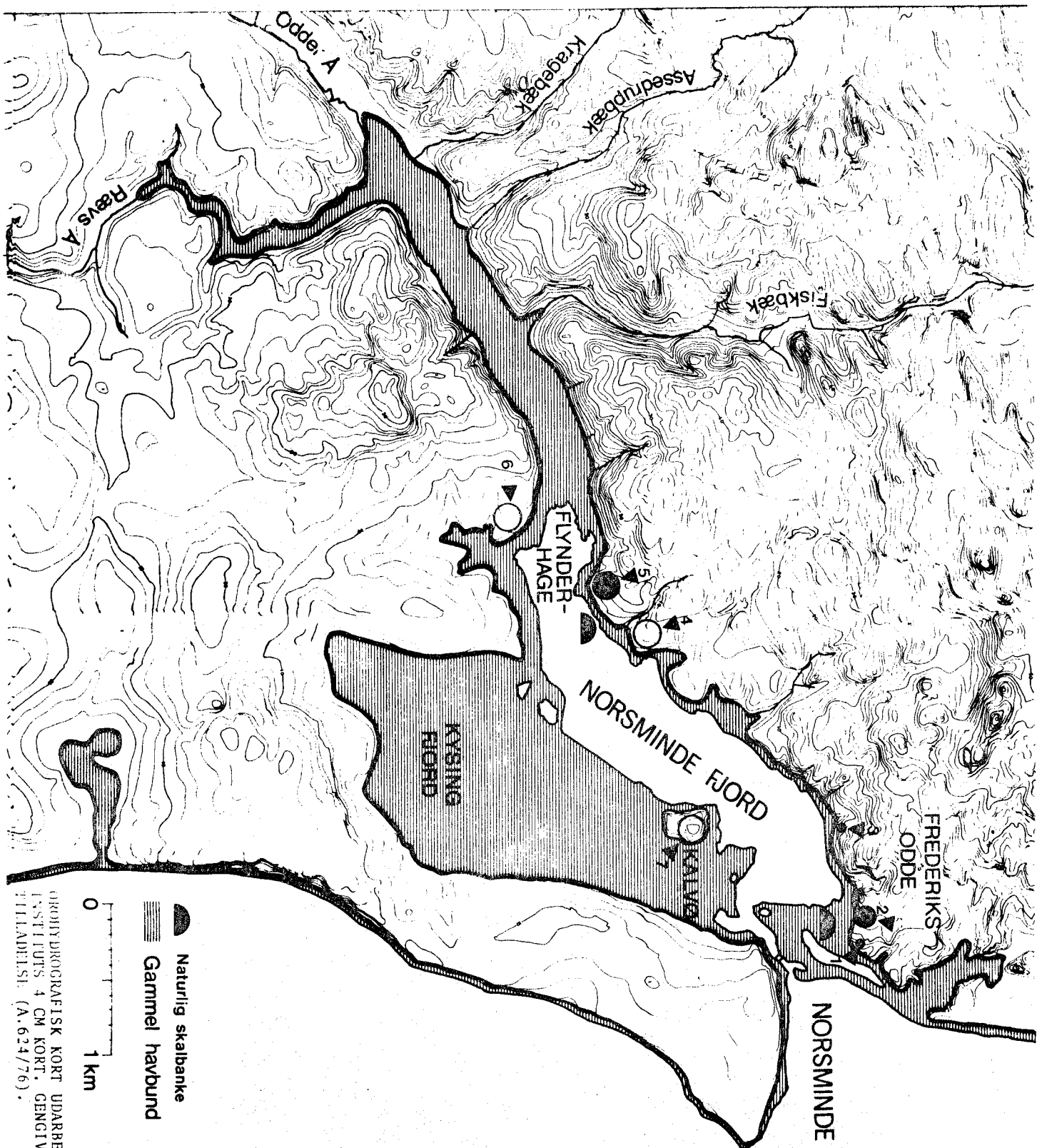
Kongemosekulturen ca. 5800-4800 f. Kr. er dokumenteret ved fundet af den smukt mønstrede flintægddolk fra Flynderhage. Bortset fra dette fornemme enkeltfund kendes der endnu ikke andre sikre levn fra denne kultur i området.

Ertebølle- el. Norslundkultur ca. 4700-3700 f. Kr. kendes fra 3 bopladser (Norslund, Engelsgård og Frederiksdal) samt talrige enkeltfund - især kærneøkser. Vigtigst er bopladsen Norslund, der er systematisk udgravet, og hvor lag 3-4 er dateret til ca. 4500-3700 f. Kr. Også på bopladsen Engelsgård er der udført prøvegravning. Langt den største og rigeste er imidlertid bopladsen Frederiksdal, som det imidlertid endnu ikke har været muligt at undersøge systematisk.

Der er tale om kystbopladser beliggende i fjordens vestlige (Engelsgård) og centrale del (Norslund og Frederiksdal). Engelsgård og Norslund ligger på fjordens nordbred ved foden af store bakker af henholdsvis svær lermoræne og sand/grus, mens Frederiksdal-bopladsen har ligget på en lille ø (ca. 100 x 70 m) lige syd for Kalvø. Bopladsernes størrelse veksler fra Norslunds ca. 10 x 10 m med et kulturlag på ca. 5 - 20 cm til Frederiksdal, der måler ca. 50 x 50 m. Størrelsen på Engelsgård-bopladsen kan ikke opgives nøjagtigt, men ligger nær Norslunds.

Bopladserne ligger på koter mellem 0,6 - 1,5 m (Engelsgård), 0,80 - 1,6 m (Norslund) og kote ÷ 1,5 - 0,5 m (Frederiksdal).

Arkæologisk er disse bopladser præget af mange usymmetriske kærneøkser, få kanthuggede skiveøkser, mange flækkeredskaber - især kant- og midtstikler, flækker med krumbuet enderetouche el. halvmåneformet ryg ("Norslund-knive") samt flækker med skrå tværretouche. Tværpile er almindelige og er af typen med let skrå æg. Blandt benredskaberne ses hjortetaksøkser med skafthul ved rosenkransen og skævæg, store og lange slagstokke samt benodde af rådyrknogle. Keramik kendes ikke.

ØKOLOGISKE KORT UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF GEOMETRISK
 INSTITUTS 4 CM KORT. GENGIVET I HALV STØRRELSE MED G1's
 TILBLADT. (A.624/76).

Erhvervet har været skovjagt på vildsvin, urokse, kronhjort og havjagt på sæl. Fiskeri af torsk og lidt skaldyrindsamling (især østers) er påvist. De zoologiske levn fra Norslund tyder på, at det er en helårsboplads.

Ertebøllekultur; 3600-3200 f. Kr. Fra dette tidsrum kendes 7 sikre bopladser samt et betydeligt antal enkeltfund. Det er kystbopladser, deraf er 4 skaldynger - alle beliggende ved fjordens nordkyst på sydvendte skrånninger ved foden af større bakke- og regnet fra fjordens munding mod øst er bopladserne: Frederiksodde, Norsminde, Storenor og Flynderhage.

Umiddelbart syd for gården Norslund ligger også en lokalitet, men her uden skaldyngaeaflejring.

På fjordens sydside ligger bopladsen Smedensborg (uden skallag) og på østsiden af Kalvø ses også en stor Ertebølleboplads - også uden køkkenmøddinglag.

Fig. 7. Bopladser fra sen Ertebøllekulturen. ● = køkkenmødding. ○ = boplads uden skaldyng. 1. Frederiksodde. 2. Norsminde. 3. Storenor. 4. Norslund Syd. 5. Flynderhage. 6. Smedensborg. 7. Kalvø.

Foruden disse bopladser er der overalt i og omkring fjorden fundet tusindvis af enkeltfund fra denne tidsperiode - fortrinsvis økser eller pilespidser.

Der er foretaget systematiske udgravninger af skaldyngerne Norsminde, Flynderhage samt bopladsen på Kalvø. Desuden er der foretaget mindre udgravninger ved Frederiksodde og på lokaliteten Storenor. Ved Smedensborg er der kun foretaget en prøveudgravning.

I alle tilfælde ligger lokaliteterne på grus eller sand. De fordeeler sig jævnt i fjordens længde omend en vis tendens til "klumpning" i den østlige del kan konstateres. Syd for gården Norslund ved Flynderhage ses en større bopladskoncentration.

Lokalitetspografisk foretrækkes de sydvendte odder og næs langs fjordens nordkyst, kun en enkelt boplads (Smedensborg) ligger på en nordvendt odde på fjordens sydside. Alle køkkenmøddin-

gerne fra denne periode ligger ved nordbredden. Dette kan skyldes, at disse bopladsers placering i nogen grad har været afhængig af beliggenhed af de forhistoriske skalbanker. Disse har sandsynligvis ligget langs kanterne af den dybe rende, der som før omtalt løber langs fjordens nordkyst.

I to tilfælde er der påvist spor efter naturlige, submarine skalbanker, henholdsvis ud for Flynderhage - og Norsminde-bopladserne. Det må dog tilføjes, at disse skalbankers nøjagtige alder endnu ikke er bestemt.

Hvad enten bopladsernes størrelse udtrykkes i areal, oldsagsmængde eller i kulturlagets tykkelse, er de største bopladser Flynderhage og Smedensborg, der ligger i centrum af stenalderfjorden. Dette er næppe tilfældigt, men afspejler antagelig en tendens til at foretrække denne centrale beliggenhed.

At disse bopladser i dag fremtræder som de største i området, kan enten skyldes, at de er blevet hyppigst besøgt eller at den enhed, der har benyttet stedet, har været større end på de øvrige bopladsers - muligvis et samspil af begge forhold.

Med hensyn til størrelse kan følgende oplyses:

Frederiksdal er c-14 dateret til 3450 f. Kr. Dyngen måler 10 x 10 x 0,50 m og rummer skønsmæssigt ca. 50 m³ skalmasse.

Norsminde skaldyngen måler 28 x 18 x 0,60 m = ca. 300 m³ skalmasse. Denne boplads er dateret til perioden 3500-3200 f. Kr.

Flynderhage-dyngen måler ca. 20 x 30 x 1 m = 600 m³ skalmasse. Bopladsen er c-14 dateret til ca. 3280 f. Kr., men typologiske undersøgelser viser, at dens bebyggelsesperiode strækker sig tilbage til ca. 35-3600 f. Kr.

For alle tre bopladsers vedkommende gælder, at det oldsagsførende område er væsentlig større end selve skaldyngerne, der kun dækker en mindre del af bopladsområdet.

Ved Flynderhage er det oldsagsførende område f.eks. ca. 200 x 100 m eller ca. tre gange så stort et areal som køkkenmøddingen. Lige øst for Flynderhage ligger der en anden stor boplads Norslund 2, der måler ca. 100 x 100 m.

Smedensborg-bopladsen måler ca. 200 x 100 m og Kalvø ca. 50 x 100 m.

Alle de øvrige bopladser er mindre.

Det er karakteristisk for de her omtalte Ertebøllebopladser, at de - med undtagelse af Flynderhage - alle ligger på steder, hvor der ikke tidligere har været bebyggelse.

Samtidig viser de naturvidenskabelige dateringer sammenholdt med de arkæologiske resultater, at disse bopladser er jævngamle og har været benyttet i perioden 3600 - 3200 f. Kr. Disse forhold må betyde, at stenalderbebyggelsen ved Norsminde fjord og udnyttelsen af dens ressourcer er blevet kraftig forøget i senmesolitisk tid.

Det er desværre ikke muligt at bevise, hvorvidt bopladserne har været beboet samtidig og hvilke erhvervsmæssige og sociale relationer, der i så fald har været mellem de enkelte lokaliteter.

Tilstedeværelsen af de store skaldynger på en række bopladser viser f.eks., at der må have været erhvervsmæssige forskelle mellem lokaliteterne.

Der er ikke påvist sikre spor af hustomter på Ertebøllebopladserne, hvilket skyldes, at det fortrinsvis er skallagene, der er udgravet.

Denne periodes bopladser ligger alle højere end kote 3,0 - 3,5 m o.D.N.N.

Samtlige bopladser fra denne tidsperiode er præget af et oldsagsinventar med mange symmetriske, fladehuggede skiveøkser, kerneøkser med specialiseret æg, mange flækkeskrabere, flækkebor, kantstikler samt stykker med konkav tværretouche. Af redskaber af knogle og hjortetak forekommer hjortetaksøkser både med skafthul ved rosenkransen og gennem en bortskåret sidegren, trinde benodde, slagstokke, fiskekroge og harpuner. Her til kommer tyk- og tyndvægget keramik af spidsbundede kar samt lamper.

På Flynderhage er der fundet adskillige typer af træ.

Fra de systematiske udgravninger på Norsminde og Flynderhage er der fremdraget et stort fundstof af naturvidenskabelig art til belysning af erhverv etc.

Erhvervet har været jagt, fiskeri og ved Frederiksodde, Norsminde, Storenor og Flynderhage også indsamling af marine bløddyr. Alle disse skaldynger viser en ensartet repræsentation af muslinger. Østers er absolut dominerende med ca. 80 %, mens hjerte- og blåmuslinger udgør ca. 20 %.

På grund af forskelle i bevaringsforhold og udgravningsteknik er det ikke muligt med sikkerhed at vurdere de tre erhvervsformers betydning i forhold til hinanden.

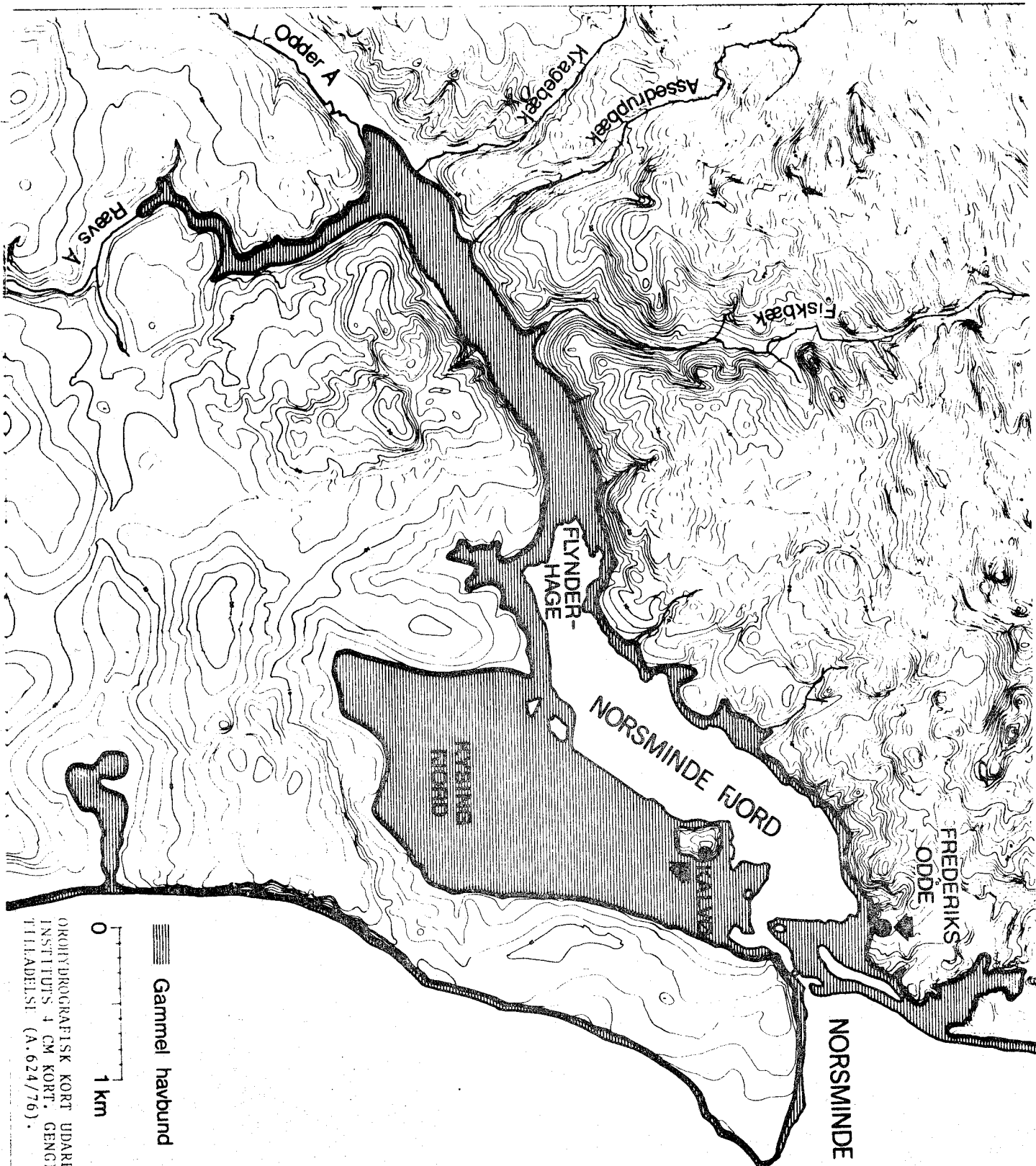
Skaldyngernes antal og volumen viser imidlertid, at indsamlingen af marine bløddyr er tiltaget meget kraftigt i omfang og betydning i forhold til de ældre Ertebølleboplader.

Ved Frederiksodde og Storenor er der ikke fremkommet så mange dyreknogler, at der kan siges noget sikkert om erhverv. Skaldyngerne på disse lokaliteter viser dog, at indsamling af havets bløddyr har spillet en vigtig rolle i økonomien. I forhold til antallet af boplader fra den ældste Ertebøllekultur sker der en firedobling af antallet af lokaliteter samtidig med, at disse bliver væsentlig større. Sydvendte skråninger på nordkysten foretrækkes, og indsamling af marine bløddyr tiltager i omfang. Såvel de arkæologiske som Kulstof-14 dateringerne viser, at disse lokaliteter må være jævngamle. De største boplader ligger centralt i noret.

Tidlig neolitisk tragtbægerkultur ca. 3000-2600 f. Kr.

På 4 lokaliteter er der fundet tragtbægerkultur af tidlig neolitisk B-type (Norsminde, Storenor, Flynderhage og Kalvø). Kun ved Norsminde er der foretaget en større udgravning, mens der er prøvegravet ved Storenor. På de øvrige fundsteder er der kun fundet få, spredte oldsager (keramik) fra denne periode.

Alle fundsteder er kystboplader; Norsminde er en regulær køkkenmødding, mens der på Kalvø ikke er spor efter indsamling af marine bløddyr. På denne lokalitet findes tidlige neolitiske oldsager i et ca. 5 cm tykt kulturlag. Det er

 Gammel havbund

0 1 km

OROHYDROGRAFISK KORT UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF GEODÆTI-
 INSTITUTS 1 CM KORT. GENGIVET I HALV STØRRELSE MED GI-
 TILLADELSE (A.624/76).

Fig. 8. Bopladser fra tidlig neolitisk tragtbægerkultur af B-type.

karakteristisk, at alle de fundsteder, der viser bebyggelse i denne periode, allerede var benyttet i mesolitisk tid. Denne "topografiske kontinuitet" må skyldes, at "lokalisationsfaktorerne" i mesolitisk og tidlig neolitisk tid har været de samme; antagelig er det den samme skalbanke, der fortsat udnyttes. Bortset fra Kalvø ligger alle denne periodes bopladser på sydvendte odder og næs på fjordens nordbred; samtlige lokaliteter ligger på steder, hvor undergrunden består af grus eller smeltevandssand.

Bebyggelsen på Storenor, Flynderhage og Kalvø er af meget diffus karakter (få, spredte oldsager) og kan ikke karakteriseres nærmere.

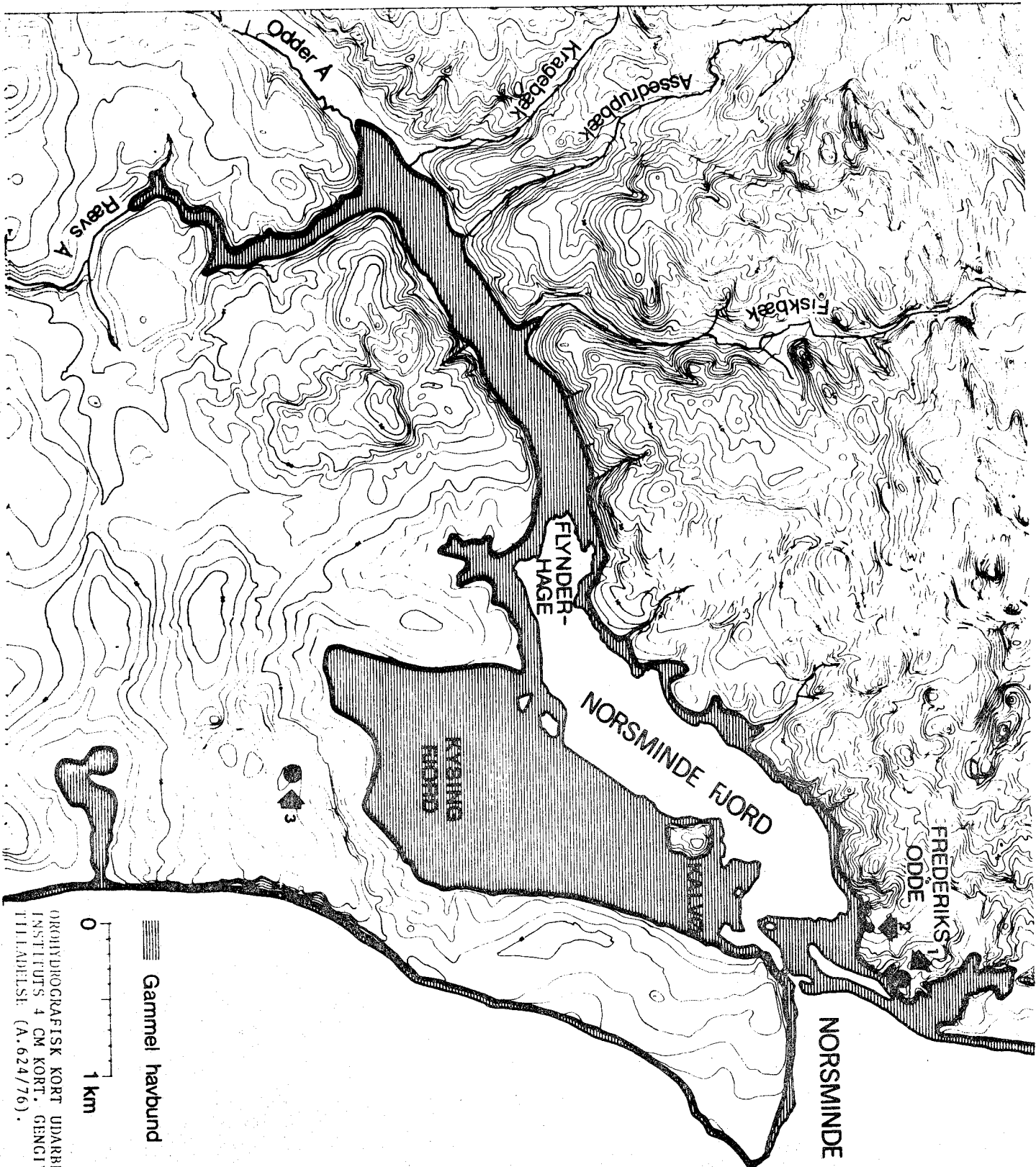
Ved Norsminde og Kalvø ligger kulturlagene på kote 4 - 5,5 m. På begge lokaliteter er B-aflejringerne på et tydeligt højere niveau end Ertebøllelagene og synes at være samtidige med en stigning af fjordens vandspejl (muligvis den subboreale transgression). Bopladserne fra denne periode er færre i antal og væsentlig mindre end Ertebølletidens.

Norsminde er den største af bopladserne fra denne periode; den måler ca. $20 \times 8 \times 0,6 \text{ m} = 96 \text{ m}^3$ skalmasse.

Der er hidtil kun foretaget udgravning i skaldyngen, men prøvehuller viser, at selve bebyggelsesområdet har ligget lige bag køkkenmøddingen. Karakteren og størrelsen af dette område kan derfor endnu ikke beskrives.

Skaldyngerne fra denne periode indeholder nu en fauna domineret af hjertemusling (ca. 75 - 80 %), mens østers og blåmusling kun udgør en mindre del (ca. 20 %). Opblandet i skalmasen ses askelag med et stort indhold af ildsprængte marksten (kogesten. De arkæologiske fund omfatter slebne, tyndnakkede økser, bueknive, tværpile med spids nakke, skiveskrabere og små drillbor, hertil kommer store mængder keramik af tragt bægere, øskenkrukker og enkelte lerpladser.

Erhvervet har været baseret på kvæghold og jagt suppleret med indsamling af bløddyr.

ØKOHYDROGRAFISK KORT UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF GEODETISKE
INSTITUTS 4 CM KORT. GENGIVET I HALV STØRRELSE MED G1's
TILLÆBELSE (A.624/76).

Omhyggelige slemninger af 1,5 - 2 m³ aske- og båljord fra denne lokalitet har givet tusindvis af forkullede frø, men ingen korn. Kornaftryk i bopladsens lerkar viser dog, at korndyrkning har været kendt, men må nok tænkes at have været praktiseret på andre typer bopladser.

De zoologiske undersøgelser tyder på, at der er tale om sæsonbopladser med sommerbebyggelse.

Norsminde-dyngen er C-14 dateret til ca. 3000-2800 f. Kr.

Tidlig-neolitisk tragtbægerkultur af C-type kendes fra bopladserne Klondyke (ikke megalitisk C) og Rude skov samt få spredte lerkarskår ved Norsminde-skaldyngen (ikke meg.C.). Fra denne periode kan der påvises to forskellige typer bopladser, dels store "indlands" stationer, dels mindre kystbopladser.

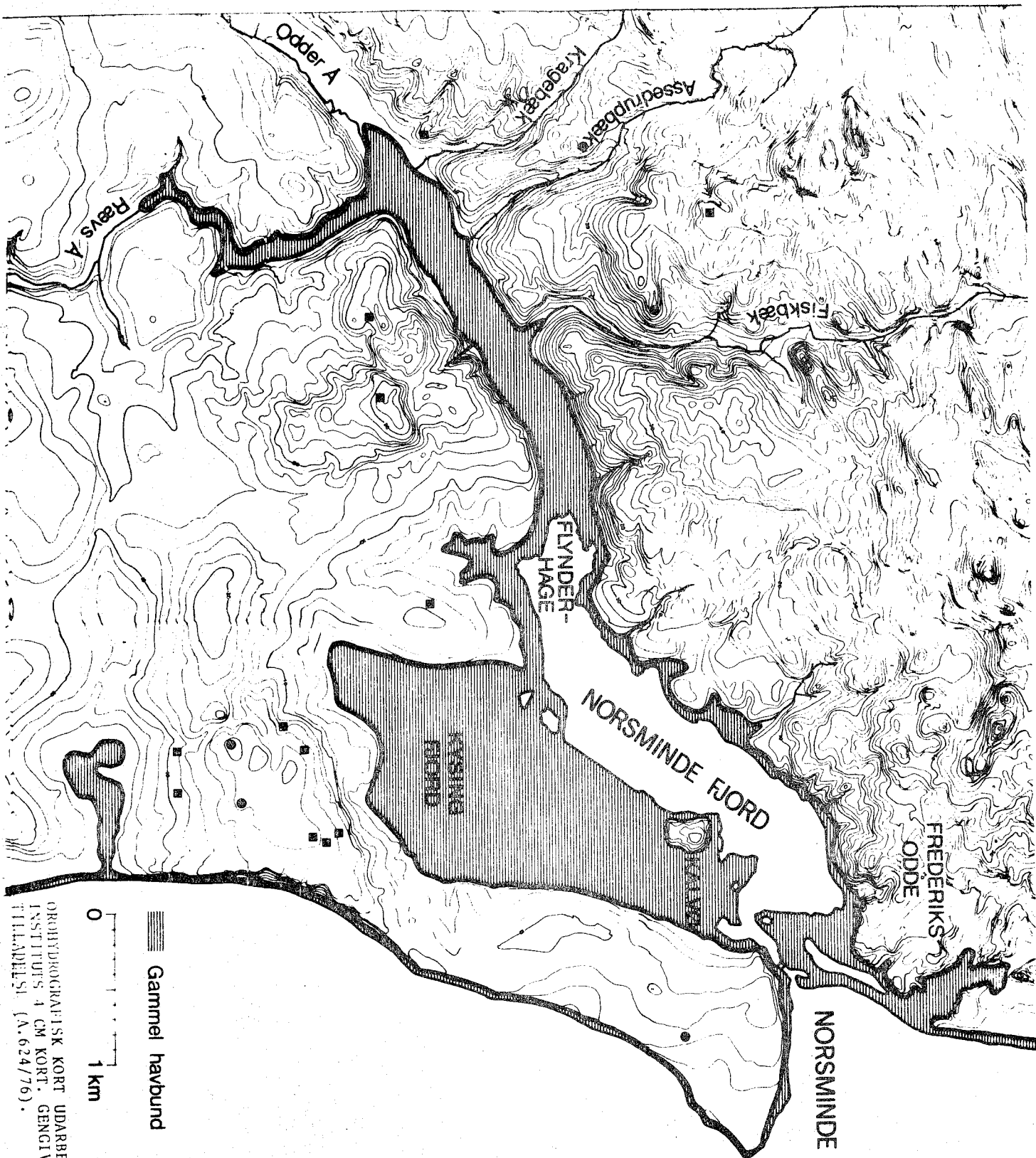
Der kendes ikke skaldynger fra denne periode ved Norsminde fjord.

I modsætning til TN-B, er bopladserne nu af betydelig størrelse og omfatter et areal, der er mindst lige så stort eller større end de store Ertebøllebopladsers.

Fig. 9. Bopladser fra tidlig neolitisk tragtbægerkultur af C-type. Nr. 1: Klondyke. 2: Norsminde. 3: Rude Skov.

Fundstoffet fra tidlig neolitikum C omfatter en gruppe på mindst 10 ødelagte megalitgrave (dysser) i området lige syd for fjorden.

Fra et ødelagt dyssekammer ved Rude kendes en importeret, mellemeuropæisk kobberskive med ensidig præget bukkelmønstring. Klondyke-bopladsen ligger højt (ca. kote 7-8 m o.D.N.N.) på et plant, sandet næs ved fjordens nordbred ud mod Kattegat. Skønt bopladsen ligger tæt ved kysten, synes der dog ikke at være tale om en egentlig kystboplads. Bopladsen dækker et ca. 100 x 100 m stort område; der er fundet stolpehuller, stensatte ildsteder og trækulfyldte gruber foruden diffuse stenbrolægninger. Der er ikke konstateret nogen egentlig kulturlag

 Gammel havbund

0 1 km

OROHYDROGRAFISK KORT UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF GEODETISK
 INSTITUTS 4 CM KORT. GENGIVET I HALV STØRRELSE MED G1's
 TILDELSE (A.624/76).

- blot en tynd horisont med spredte lerkarskår, flintresskaber samt en tyndnakket sleben økse af bjærgart; bebyggelsen må antagelig have været ret kortvarig.

Fig. 10. Forekomst af Storstensgrave (dysser og jættestuer) og gravhøje (udaterede). ■ = storstensgrav. ● = gravhøj.

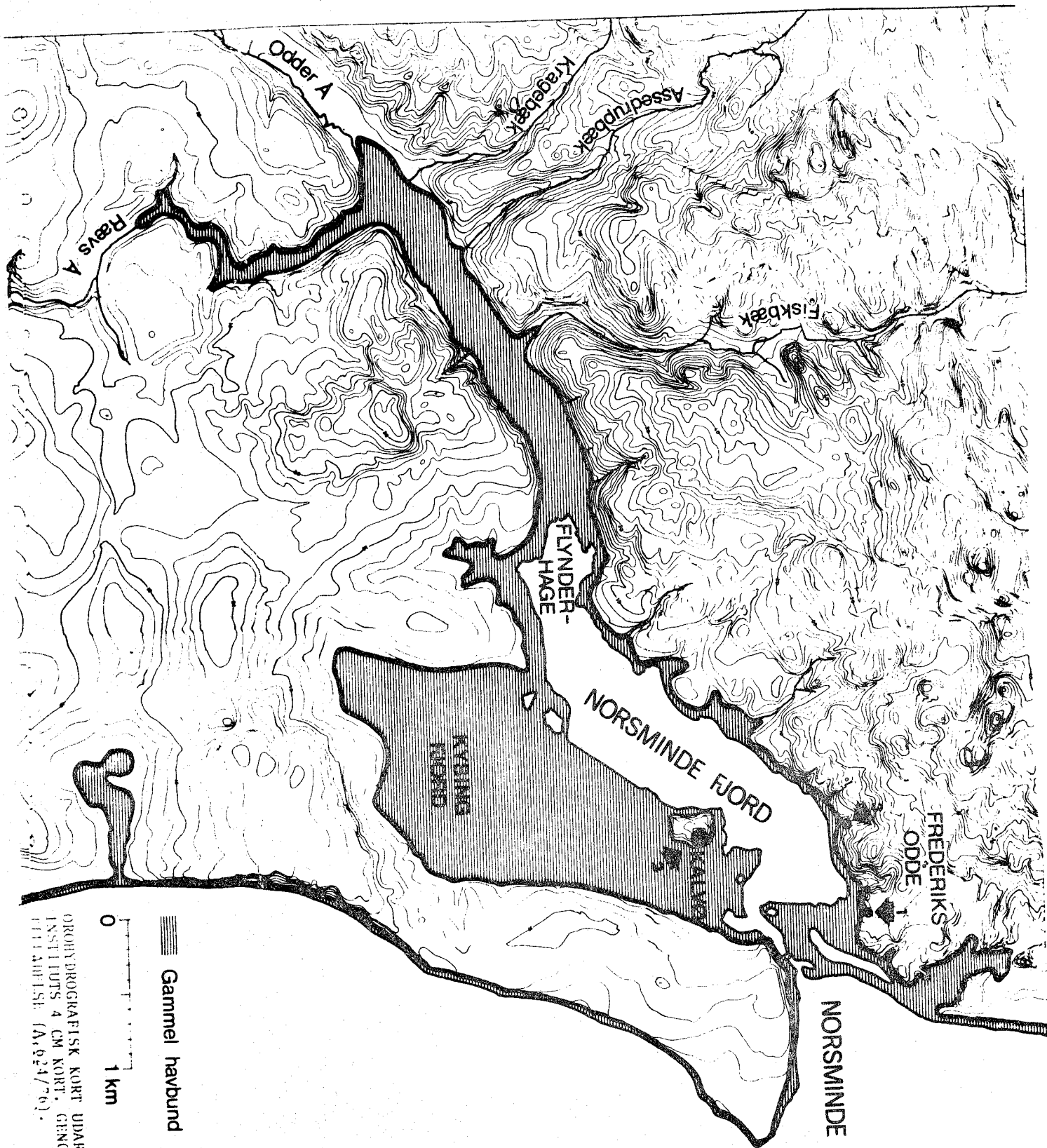
Ved Rude skov er påvist en større boplads fra denne periode. Den ligger på en sandet let skrånende flade, ca. 5-600 meter fra fjorden.

Lokaliteten er hidtil kun påvist ved undersøgelse af prøvehuller; der er herved fundet et velbevaret kulturlag; stolpehuller og gruber samt fyldskifter, der antagelig er spor efter hustomter. Ved prøvegravningerne er fremkommet klumper af lerklining foruden oldsager af flint og lerkarskår.

Bopladsen er stor og dækker ca. 3-400 x 200 m.

Ved Norsminde er der fundet enkelte lerkarskår fra denne periode; fundenes spredte forekomst tyder ikke på en egentlig boplads - snarere på korte, lejlighedsvis besøg. Disse oldsager ligger stratigrafisk over B-laget.

I intet tilfælde er der fundet organiske levn på bopladser fra denne periode. Kornaftryk i lerkarskår viser, at kornavl har været kendt; de spredte skår på Norsminde-bopladsen tyder på, at denne fangst- og indsamlingsstation stadig har været benyttet - omend ikke så intensivt som tidligere.

 Gammel havbund

0 1 km

OROHYDROGRAFISK KORT UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF GEODETISK
 INSTITUTS 4 CM KORT, GENGIVET I HALV STØRRELSE MED GI
 1111101111 (A.924/76).

Fig. 11. Bopladser fra mellemneolitisk tragtbægerkultur. 1: Norsminde. MN Ia-b. 2: Kalvø. MN V. Storenør. Grubekeramisk, kultur, A pile.

Mellemneolitisk tragtbægerkultur, ca. 2600-2000 f. Kr.

Fra begyndelsen af mellemneolitisk tid aftager fundene stærkt. Den tidlige del af denne periode er hidtil kun påvist ved Norsminde, hvor denne bopladsaflejring afsluttes af et ca. 5-10 cm tykt, sort kulturlag med spredt indhold af hav-bløddyr - fortrinsvis hjertemusling.

Både beliggenhed og jordbund ved Norsminde er allerede tidligere omtalt.

Affaldslaget ved Norsminde måler ca. 20 x 8 m og består af en fedtet, sort konsistens med flintoldsager og keramik samt få dyreknogeter.

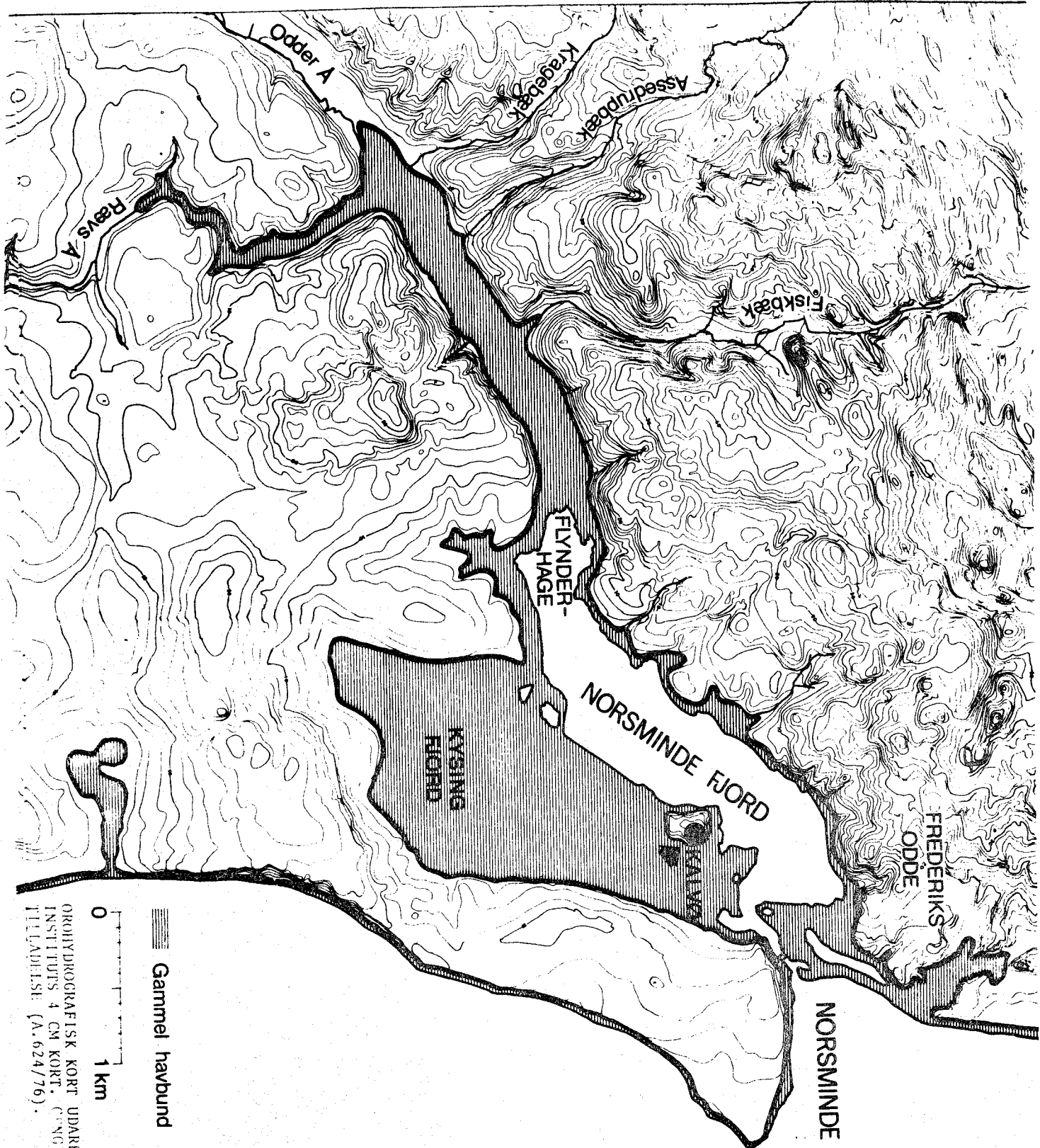
Erhvervet synes præget af kvægavl, korndyrkning og lidt indsamling af havets bløddyr fortrinsvis hjertemuslinger.

Ved Norsminde er det yngste kulturlag C-14 dateret til ca. 2550 f. Kr.

Fra tragtbægerkulturens yngste fase (MN V el. St. Valby-fasen) kendes en stor boplads på Kalvø. På denne lokalitet er foretaget en systematisk udgravning af et mindre område. Jordbunden er fint smeltevandssand. Bopladsen måler ca. 100 x 100 m med et kulturlag på ca. 0,5 m's tykkelse. Der er tilsyneladende tale om en boplads af stort omfang med gruber etc.; hus-tomter er dog ikke påvist.

I bopladslaget er fundet store mængder lerkarskåle, flintoldsager bl.a. tyknakkede økser, firesidede mejsler, skiveskrabere etc. Organiske levn er ikke påvist.

Bopladsens størrelse tyder på, at der er tale om en "basisboplads".

 Gammel havbund

0 1 km

OROHYDROGRAFISK KORT UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF GEODETISK
 INSTITUTS 4 CM KORT, CENGIS I HALV STØRRELSE MED G1's
 TILLÆGGE (A.624/76).

Fig. 12. Bopladser fra Enkeltgravskultur.

Enkeltgravskultur, 2200 - 1900 f. Kr. kendes også fra Kalvø, hvor et bopladslag med tilhørende køkkenmødding fra "bundgravs-tid" er delvis undersøgt. Bopladsen ligger på øens nordøsthjør-ne ned mod den forhistoriske strandbred. Her er der påvist et ca. 10 cm tykt kulturlag, der helt nede ved den forhistoriske strandbred gradvis går over i en ca. 3/4 m tyk skaldyng. En-keltgravskulturens kulturlag er stratigrafisk placeret direk-te over tragtbægerkulturens MNV-lag. Bopladsen måler ca. 100 x 50 m og skaldyngen ca. 10 x 8 x 1/2 m. d.v.s. indholdet af skalmasse er ca. 40 m³. Køkkenmøddingen består hovedsagelig af østers (ca. 70 %) og blåmusling (30 %). Foruden skaller af bløddyr indeholder køkkenmøddingen stenoldsager, bl.a. tyk-nakket huløkse, fragmenter af stridsøkser af bundgravstype, tresidede pilespidser af D-type, skive- og flækkeredskaber, lerkarskår af bægre og forrådskaar samt enkelte benprene, slag-stokke etc. Hertil kommer store mængder dyreknogeter - især af tamko, men også svin samt jagtvildt, især kronhjort og sæl, torsk. Erhvervet har været kvæghold suppleret med jagt og fiskeri samt indsamling.

Analysen af dyreknogeterne tyder på, at der er tale om en hel-årsboplads.

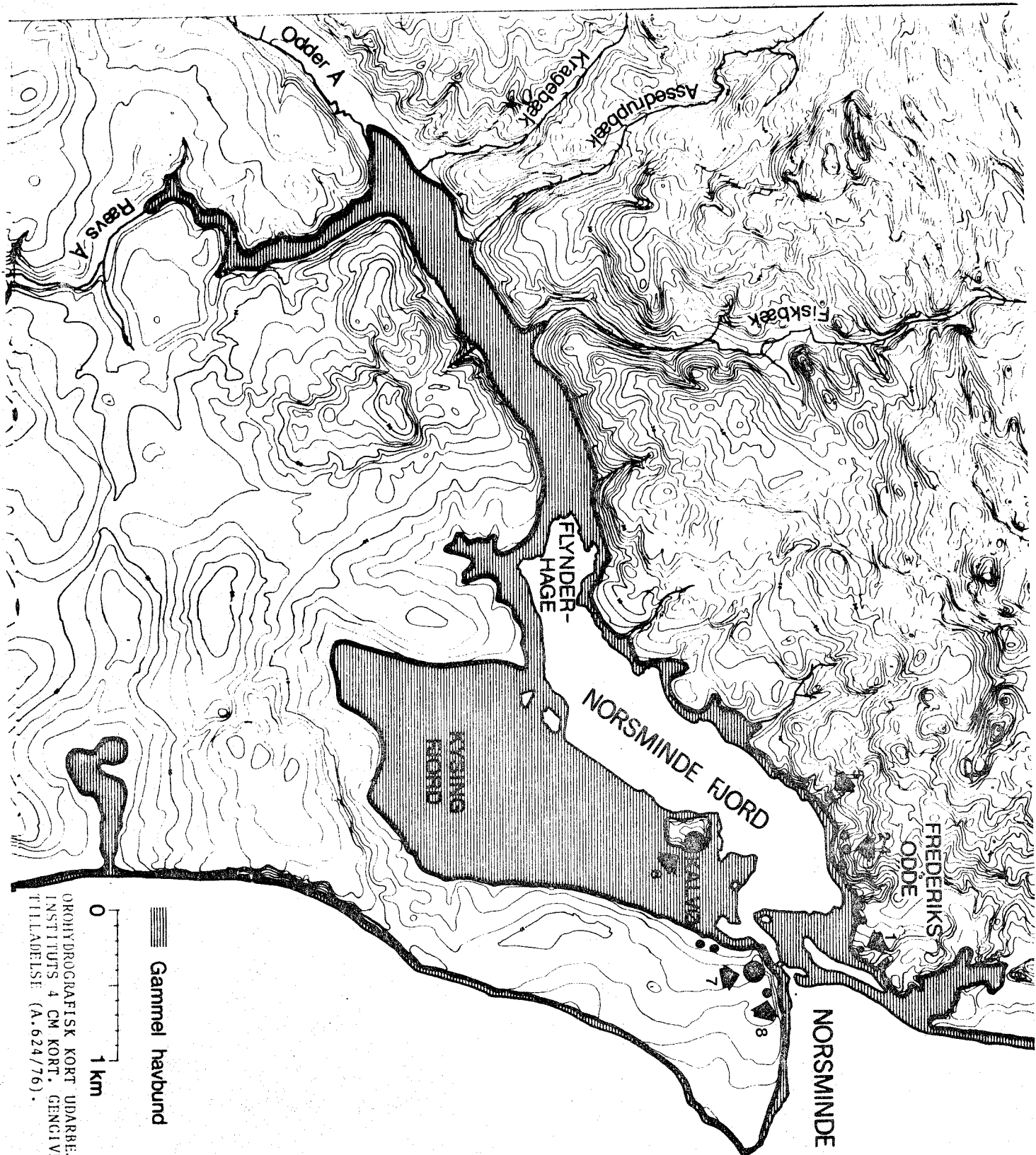
Bopladsen er C-14 dateret til 100 f. Kr.

Fra Norsminde-bopladsen kendes en enkelt pilespids af tresi-det type fra det øverste kulturlag, og nær gården Norslund er fundet ægpartiet af en tyknakket huløkse.

På bopladsen Storenør er fundet en flækkepil af grubekeramisk type A. Bortset fra dette enkelte fund kendes ingen andre old-sager fra denne kultur ved bredderne af Norsminde fjord.

Senneolitisk tid ca. 1900 - 1500 f. Kr.

Fra denne periode kendes tynde bopladslag på Kalvø samt fra området yderst på Kysing Næs på sydsiden af fjordens munding. På Kalvø er der fundet spredte redskaber af tidlige senneoli-

OROHYDROGRAFISK KORT UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF GEODETISK
INSTITUTS 4 CM KORT. GENGIVET I HALV STØRRELSE MED GI'S
TILLADELSE (A.624/76).

tiske typer, bl.a. dolke i forbindelse med de tidligere omtalte udgravninger på denne boplads. Den anden lokalitet er ikke undersøgt.

Begge fundsteder ligger på sandet jord nær fjordens munding. I ingen af tilfældene kan siges noget om bopladsernes størrelse eller karakter; der er imidlertid klart tale om bopladser af ringe udstrækning og med tynde kulturlag.

Fig. 13. Bopladser fra ældre og yngre bronzealder. Nr. 1: Frederiksojde. 2-4: Storenor. 5: Stenbæk. 6: Kalvø. 7: Norsminde Syd 1. 8: Norsminde gl. Kro.

Bronzealderen

Langs bredderne af Norsminde Fjord er der også påvist flere kystbopladser fra bronzealderen.

Der kendes 8 lokaliteter, hvoraf der har været foretaget mindre udgravninger på de 6, mens 2 steder kun er iagttaget ved anlægsarbejder.

Fundstederne ligger alle meget nær fjordens munding og er nogenlunde ligeligt fordelt på nord- og sydsiden.

Samtlige fundsteder ligger på smeltevandssand el. -grus.

Sydvendte næs synes at være foretrukket, men der kendes også en lokalitet på Kalvø samt 2 beliggende på nordvendt næs på fjordens sydside helt ude ved munden mod Kattegat.

Af denne periodes fundsteder er 3 (Stenbæk, Kalvø og Frederiksojde) egentlige køkkenmøddinger.

10%

Strandsnegl

Blåmusling

Hjertemusling

Østers

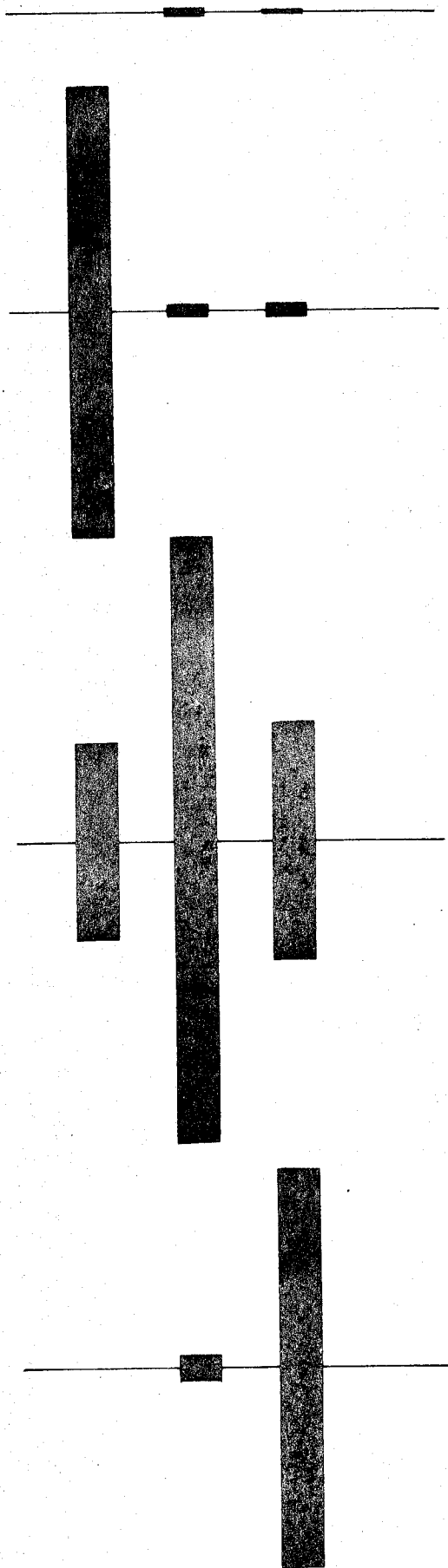

Fig. 14a. L. 5. 6. 6. 5.

1.2

Fig 14 . Kvantitative analyser af skaldynger ved Norsminde Fjord.

Norsminde: Ertebøllekultur. Ostrea. 60%. Cardium. 37%. Mytilus. 2%. Littorina. 1%.

Norsminde: Tidlig neolitisk B-tragtbægerkultur. Ostrea. 3,8%. Cardium. 92%. Mytilus. 1,7%. Littorina. 1,6%.

Storenør: Bronzealder. Ostrea. 0,3%. Cardium. 31%. Mytilus. 68,4%. Littorina. 0,3%.

Lokaliteterne ligger alle tæt ved den nutidige standbred, og landhævningen har været ca. $3/4$ - 1 m siden bronzealderen. Da ingen af fundstederne fra denne periode har været genstand for større systematiske udgravninger, er det ikke muligt at fastslå deres nøjagtige udstrækning. En skønsmæssig vurdering viser dog, at de alle er små, og væsentlig mindre end de neolitiske boplads.

De største fundsteder fra bronzealderen måler ca. 70 x 50 m, men flertallet er kun 10 x 10 m i tværmål.

Det skal dog anføres, at der på fjordens nordside omkring Stenbæk på en ca. 300 m lang strækning langs bredden er påvist 4 lokaliteter, der ligger meget tæt og delvis glider over i hinanden - det kan meget vel tænkes, at der her er tale om ét sammenhængende fundområde, der i så fald repræsenterer en større boplads. Netop på denne strækning ses der på et lidt højere niveau en bred grusterasse, der umiddelbart forekommer at være et velegnet sted for en egentlig boplads. Affaldslagene (både skaldynger og sorte brandlag) ved strandbredden kan da være levn fra en højereliggende stor boplads.

Alle bronzealderlokaliteterne karakteriseres af 1 - 1,5 m tykke sandede og stærkt sortfarvede aflejringer med mange skørbrændte, nævestore sten af bjærgart. Opblandet i denne stærkt trækulfarvede fyld ses skaller af hjerte- og blåmusling, få spredte lerkarskår og i enkelte tilfælde også flintredskaber og flintaffald. I køkkenmøddingerne ses i nogle tilfælde også talrige dyreknoget.

De meget svære trækulholdige lag med skørbrændte marksten medfører, at denne periodes fundsteder er særdeles iøjnefaldende og meget let lader sig registrere ved rekognoscering.

KALVØ

NORSMINDE

FREDERIKSODDE

FLYNDERHAGE

NORSLUND 3

3

4

Konv. C¹⁴

1000

1200

1400

1600

1800

2000

2200

2400

2600

2800

3000

3200

3400

3600

3800

4000

4200

4400

4600

4800

Æ.Br.

EGK.

MN.la.

TN.B

ETBK.

1960

På bopladsen Norsminde Syd 1 er der i forbindelse med bortgravning af grus iagttaget aflange gruber fyldt med trækulholdig jord og bålsten.

Bopladserne Kalvø og Norsminde Syd 1 kan dateres til ældre bronzealder. På disse bopladser er der fundet keramik og flintredskaber bl.a. halvmåneformede kornsegle og ildslagningssted. Fra Kalvø foreligger en C-14 datering af skaldyngen til 1550 f. kr.

Bopladslag fra yngre bronzealder kendes fra Frederiksodde (Per. IV-V). På sidstnævnte lokalitet foreligger også et lille stykke bronze fra en prøveudgravning i kulturlaget.

De øvrige bopladser kan ikke dateres nøjere indenfor bronzealderen.

På samtlige fundsteder er der fundet skaller af marine bløddyr; skallerne kan være jævnt spredt i den sortfarvede fyld eller forekomme i små "måltidsbunker" - i et par tilfælde også i mindre gruber. På 3 bopladser (Stenbæk, Frederiksodde og Kalvø) er der påtruffet skalaflejringer af en sådan tykkelse og udstrækning, at man kan tale om egentlige køkkenmøddinger.

Bronzealderskaldyngerne adskiller sig meget væsentligt fra stenalderkøkkenmøddingerne; først og fremmest er de mindre og måler i intet tilfælde mere end 6 x 6 m. Tykkelsen er ca. 0,1 - 0,5 m. Der er altså i højere grad tale om "pletter" end egentlige "dynger".

Skalaflejringerne sammensætning er ligeledes meget karakteristisk og består oftest kun af skaller af en enkelt art - især blåmusling; hjertemusling forekommer dog også i mindre antal. Indholdet af oldsager er altid meget ringe og i flere tilfælde

Fig. 15a. C14-dateringer fra Norsmindefjord bopladser.

indeholder køkkenmøddingerne næsten ikke fund. Derimod forekommer der altid store mængder skørbrændte marksten og stærk trækulfarvet fyld i dyngerne.

Ved Stenbæk er der udført en kvantitativ analyse af en sådan dyng: Blåmusling 69%, hjertemusling 30% og østers 0,5%.

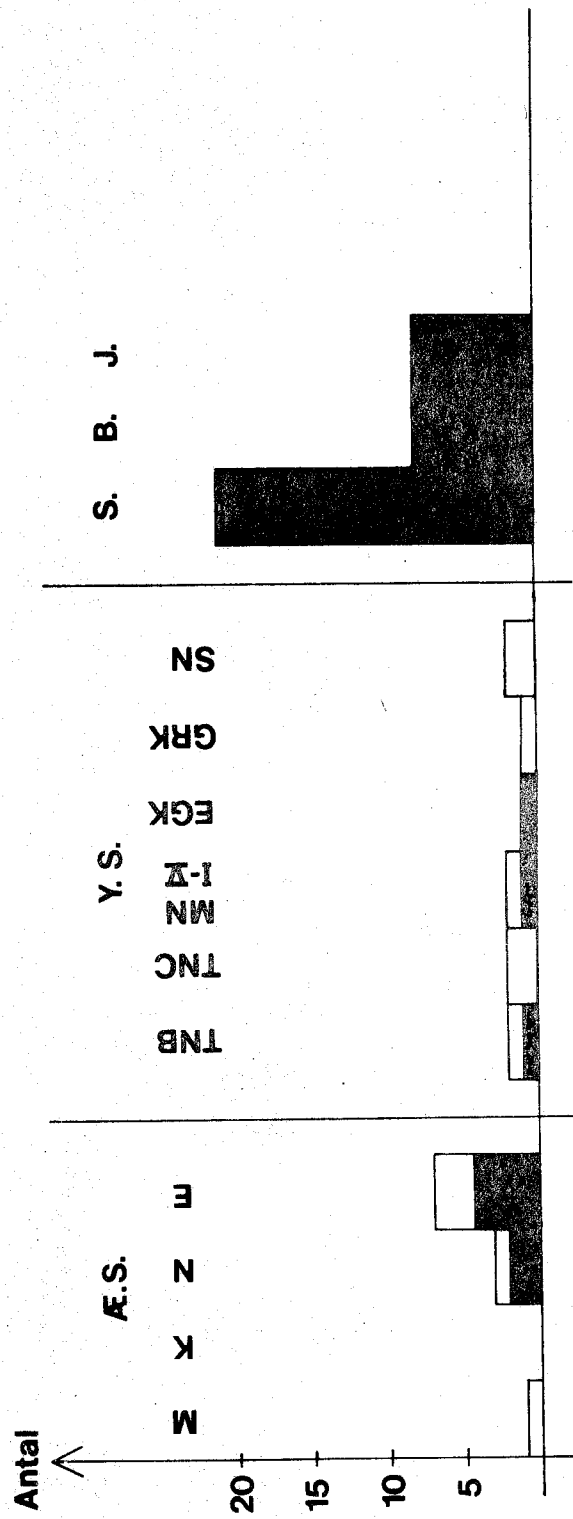

Fig. 15b. Stabeldiagram til illustration af fordelingen af bopladser på de resp. stenalder-perioder (tv.) samt på de tre 'aldre' (th.).

Jernalder: Fra denne oldtidsperiode kendes idag 8 fundlokaliteter, hvoraf 6 er bopladser; een er en gravplads og een kan ikke bestemmes nærmere.

Af bopladserne er 4 stk. kystbopladser. De øvrige bopladser ligger (inde i land) i nogen afstand fra kysten. Kun på to bopladser er der udført prøvegravninger (Kalvø og Tuskærgård); en boplads er fundet ved anlægsarbejde (Starupgård), to er påvist i forbindelse med udgravning af stenalderbopladser, og 3 lokaliteter er fundet ved overfladerekognoscering.

På to bopladser er der påvist kulturlag med tilhørende skaldyngede (Kalvø og Frederiksdal); 4 fremtræder i form af områder med bopladsgruber (Starupgård og Tuskærgård), eller sortfarvede kulturlag (Smedensborg og Engelsingård), mens to lokaliteter kun er iagttaget som sortfarvede områder på overfladen af dyrket mark (Nølev og Tvenstrup).

Jernalderfundene fordeler sig jævnt spredt rundt omkring fjorden uden nogen iøjnefaldende afhængighed af de topografiske forhold.

Derimod kan der iagttages en åbenbar tendens til bebyggelse på de lette, sandede strøg. Af de påviste fundsteder er 6 beliggende på smeltevandssand og to på tung lerjord.

Da der kun er foretaget mindre prøvegravninger på to bopladser, er det ikke på nuværende tidspunkt muligt at fastslå bopladsernes størrelse med blot nogenlunde sikkerhed. Det skal dog anføres, at der indenfor et ca. 1,6 km stort areal ved Tuskærgård er fundet bopladsgruber fra per. III b af førromersk jernalder; det må dog tilføjes, at der her meget vel kan være tale om spor af flere tætliggende og samtidige bopladser.

Jernalderkøkkenmøddinger:

På Kalvøs nordøstlige del er der påvist en $\frac{1}{2}$ m tyk skaldyng på skråningen ned mod den tidligere strandbred. Skaldyngen står i forbindelse med et større bopladsområde på Kalvø's flade top, hvor der er iagttaget oppløjede "markildsteder" samt gruber med lerkarskår. Skaldyngen, hvis udstrækning er ca. 10 x 10 m, består af sort, sandet og trækulholdig fyld tæt pakket med muslingeskaller, skørbrændte marksten og store mængder af lerkarskår. Ligesom i bronzealderen er det blåmuslingen, der er dominerende blandt de indsamlede marine bløddyr, men også hjertemusling og få østers forekommer. Til trods for ligheden mellem bronze- og jernalderkøkkenmøddingerne m.h.t. faunaind-

Fig. 16. Fundsteder fra jernalder og vikingetid. Nr. 1: Starupgård. 2: Engelsingård. 3: Tvenstrup. 4: Nølev. 5: Smedensborg. 6: Tuskærgård. 7: Rude Skov. 8: Frederiksdal. 9: Kalvø. 10: Norsmindefjord Syd. ● = boplads jernalder. □ = gravplads jernalder. ▲ = boplads vikingetid.

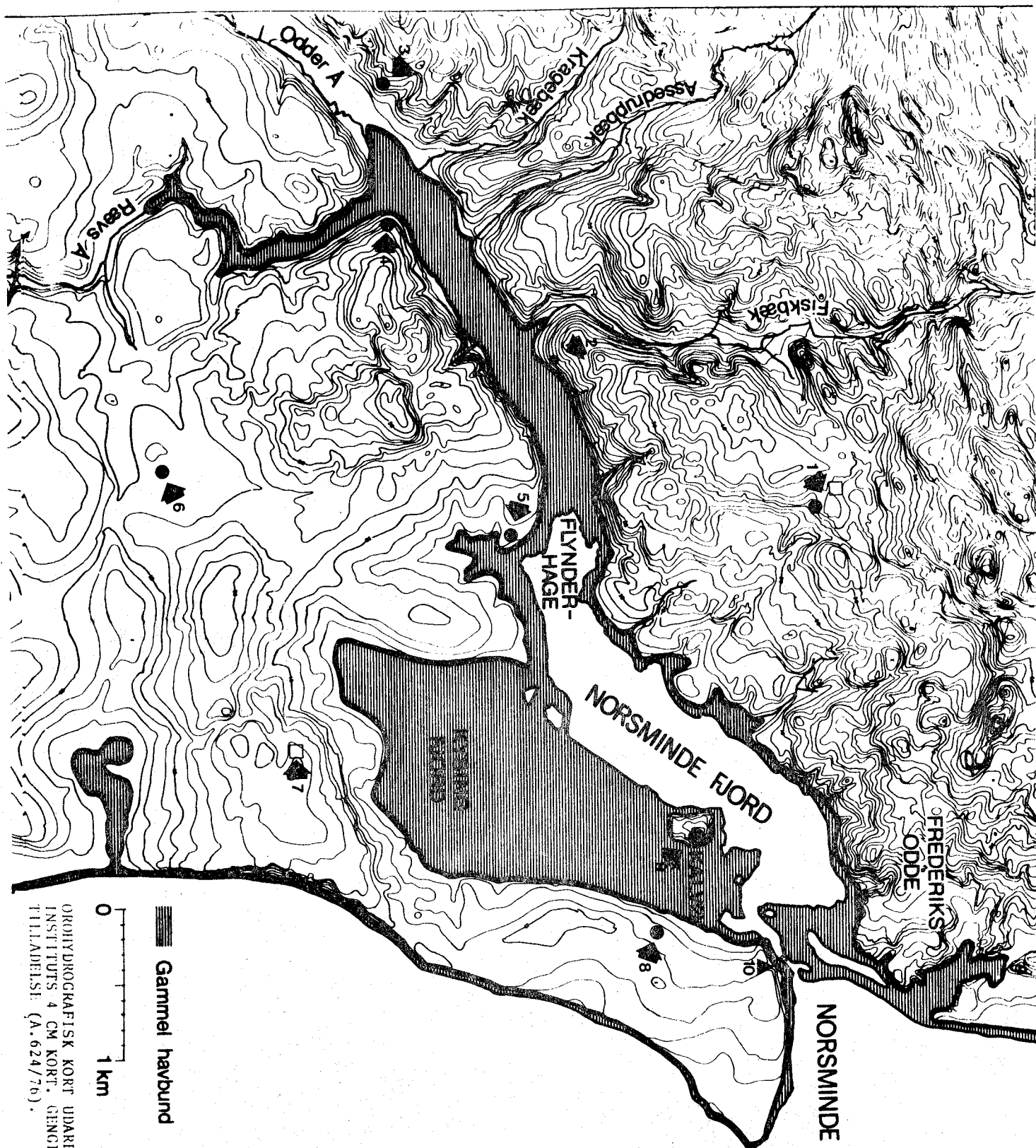
hold, adskiller de dog let på grund af jernalderdyngernes store indhold af keramik.

På grundlag af keramikken kan boplads og køkkenmødding på Kalvø dateres til førromersk jernalder periode III b.

En tilsvarende køkkenmødding er fundet ved rekognoscering nær Frederiksdal. Også her er blåmusling dominerende i den marine bløddyrfauna. Denne lokalitet, der ikke er udgravet, er omtrent cirkulær og måler ca 20 x 30 m i diameter.

Keramikfund daterer denne lokalitet til ældste del af ældre romersk jernalder.

Bopladserne Starupgård og Smedensborg skal også henføres til periode III b af førromersk jernalder, mens lokaliteterne Nølev og Tvenstrup ikke kan dateres nærmere indenfor jernalderen.

OROGRAFISK KORT UDARBEJDET PÅ GRUNDLAG AF GEODETISK
INSTITUTS 4 CM KORT. GENGIVET I HALV STØRRELSE MED G1's
TILLÆGGE (A.624/76).

Spredte fund af lerkarskår fra Engelsgård kan dateres til en tidlig del af førromersk jernalder.

I Rude Skov er udgravet to brandpletgrave. Brandpletterne, er grydeformede og ca. $\frac{1}{2}$ m i diameter; de var fordybet ca. 20 cm i undergrunden. Begge grave var delvis afpløjet. Fylden bestod af trækulholdig jord med lerkarskår og brændte ben. Gravene tilhører førromersk jernalder.

Erhverv: Da der endnu ikke er foretaget zoologisk bestemmelser af dyreknogler fra Kalvø, er det på nuværende tidspunkt begrænset, hvad der kan siges om erhvervet på bopladserne.

Det kan dog fastslås, at indsamling af marine bløddyr også har indgået i ernæringen på jernalderens kystbopladser ved Norsminde Fjord.

Vikingetid: kendes kun fra fjordens munding ud mod Kattegat. Ved opmudring af udløbet er der fundet et groft, uornamenteret halvkugleformet lerkar af Vikingetidstype, og på den sydlige bred af fjordåbningen er opsamlet enkelte lerkarskår af såkaldt "slavisk" keramik foruden et brudstykke af en drejekværn. De spredte fund stammer muligvis fra en lille Vikingetidsbebyggelse på den sydlige side af fjordmunden.

I denne forbindelse skal der også gøres opmærksom på en såkaldt "mastefisk" fra et vikingeskib. Stykket er opfisket fra submarin grund på Norsminde Flak, ca. 3 km ø-nø for fjordens munding.

På nuværende tidspunkt, hvor undersøgelserne ved Norsminde Fjord er foregået i ca. 15-20 år, er det endnu ikke muligt at fremlægge en samlet konklusion af dette arbejde.

Med hensyn til Norsminde-undersøgelsen gælder, at dens værdi nok først og fremmest ligger i de detaljerede enkeltundersøgelser, men også i det samlede kulturhistoriske billede af den forhistoriske bebyggelse langs fjordens bredder.

Der er med dette arbejde for første gang foretaget en bebyggelsesarkæologisk analyse af bosætningen ved en dansk fjord.

Undersøgelser af stenalderbebyggelsen i Vedbækområdet af Erik Brinch Petersen og Peter Vang Petersen.

Et undersøgelsesprojekt, som dækker ældre stenalders bebyggelse i et fjordområde ved Vedbæk, Nordsjælland, indledtes 1975 med den opsigtsvækkende gravplads fra Ertebøllekulturen (S.E. Albrethsen og E. Brinch Petersen, Søllerødbogen 1975).

En række problemer af organisatorisk art navnlig vedr. samarbejdet med de i Københavns omegn uhyggeligt energiske amatørarkæologer blev gennemgået og det skildredes, hvorledes byggearbejdet med vigtige fund til følge kunne ødelægge den opstillede arbejdsplan. Projektets opgave ligger i øvrigt nær op ad Søren H. Andersens østjyske projekt.

Forfatteren har ikke ønsket at afgive noget ms.

Diskussion af Søren Andersen, Brinch Petersens og Vangs indlæg:

Thrane: Spurgte SHA om man havde tænkt sig at undersøge baglandet for at supplere kystbebyggelsesbilledet.

Andersen: Svarede, at man foreløbigt kun havde kunnet overkomme sampling i en radius på 2 km ind i landet. Bronze- og jernalderfundene registreredes, men undersøgte i øvrigt ikke.

Becker: Fandt det betænkeligt, at man i selv så lille et undersøgelsesområde ikke kunne overkomme alle perioder. Undrede sig i øvrigt over manglen på skaldynger fra MN I og II.

Liversage: Spurgte om årsagen til, at der - i betragtning af den lange tid bosættelsen strakte sig over - ikke fandtes et bælte af bopladser langs fjorden, men derimod større oldsagskoncentrationer få steder.

Andersen: Svarede at bopladsernes beliggenhed skyldes afstand til ressourceområde, og sociale forhold.

Bemærkninger til nogle udbredelseskort af D. Liversage

Når man holder et møde om "bebyggelsesarkæologi" må man gøre sig klar over begreberne. Med baggrund i Thranes projekt, formoder jeg, man har et fuldstændigt arkæologisk billede af den fortidige bebyggelses omfang og karakter i tankerne. Man er opmærksom på, at den måde hvorpå undersøgelsesaktiviteten gerne samler sig om "spændende" objekter, let kan give et skævt billede - at faget bliver noget uvidenskabeligt.

Der må være to fremgangsmåder:

1. Området gennemses fuldstændigt, således at alt findes.
2. Der udtages en repræsentativ stikprøve, d.v.s. "sampling"

Gallups metode, der gør det muligt at sige, hvordan det hele ville have fordelt sig, hvis man havde været i stand til at kulegrave alt. Der er bare det uheldige ved arkæologien, at det er meget vanskeligt at slå fast, om en stikprøve faktisk er repræsentativ eller ej, og det er heromkring at vore tanker især må kredse.

Som eksempel på den første fremgangsmåde kan nævnes nogle undersøgelser i Lodbjerg sogn, Sydthy, hvor ca. 3,5 m af Vesterhavskysten eroderes bort årligt langs en ca. 3,5 km strækning. Skrænten fra klitterne til stranden står altid som et friskt arkæologisk snit, hvor nye bebyggelsesspor ustandseligt dukker frem. Jeg har først alene, siden gennem en lokal amatør, forsøgt gennem en halv snes år at få registreret og undersøgt alle daterbare fundpladser, efterhånden som de bliver afdækket. De for-
deler sig ret ujævnt:

tidlig mellemneolitisk	3
senneolitisk	2
førromersk jernalder	2

Geodætisk Institut har velvilligt tegnet kysten over fra et nyt luftfotografi på sognebeskrivelseskortet, der viser kystlinien fra ca. 1883, hvorved det ses, at et 200-400 m bredt bælte er forsvundet i havet siden. Nu videre til det repræsentative prin-

cip. Det er nærliggende, at fundpladserne har ligget omtrent lige tæt overalt, at der siden 1883 er skyllet 10 gange så mange væk og at deres kronologiske hovedvægt har ligget i de perioder, der er repræsenteret i vores lille stikprøve på 7 pladser. Hvis dette er rigtigt, siger det noget om bebyggelsehistorien, måske tør vi endda sige noget om demografiske tendenser, i denne ikke særlig typiske del af landet.

Som en anden slags stikprøve kan forelægges kort over ældre romertidens jordfæstegrave på Sjælland, som de kunne være blevet tegnet i 1900, 1940 og 1970. (Fig. 17).

Man behøver ikke at understrege, at kortene kun viser et udpluk af grave, da mange utvivlsomt er blevet ødelagt uden at blive registreret og andre forhåbentlig ligger i jorden. Prøven er imidlertid tilvejebragt ved meget tilfældig ("random") sampling, idet gravene er fundet af almindelige mennesker ved en meget almindelig form for grusgravning, der foregår eller foregik praktisk talt over hele øen, og er blevet meddelt videre til Nationalmuseet ad mange forskellige kanaler. Der er intet, der tyder på, at skævhederne i gravenes fordeling skyldes ulige opdagelse og registrering; snarere skyldes de virkelige skævheder i gravenes hyppighed fra område til område.

De 3 kort tjener som en slags kontrol på stikprøvernes rigtighed, idet udbredelsesmønstret væsentligt har samme træk på dem alle. Der er flest grave i øens nordlige trediedel (minus Nordsjælland) og især ved de indre Roskilde-, Ise- og Lammefjorde samt mod Røsnæs. Det kan forventes, at også fremtidige fund vil bekræfte samme mønster - så længe prøveudtagningen bevarer sin "random" karakter, og det er således ikke helt tilfældigt, at det eneste nye fund, der er kommet frem siden 1970, ligger ved Asnæs, inderst på den gamle Lammefjord.

Når sammenligningen med et kort over gravene fra yngre Romertid (Brøndsted, Danmarks Oldtid, 2. udg. s. 416) viser et andet mønster, må der være tale om en virkelig ændring i gravenes udbredelse. Ældre og yngre romertids gravskik var ens, således at kortene for de to perioder bør kunne sammenlignes direkte.

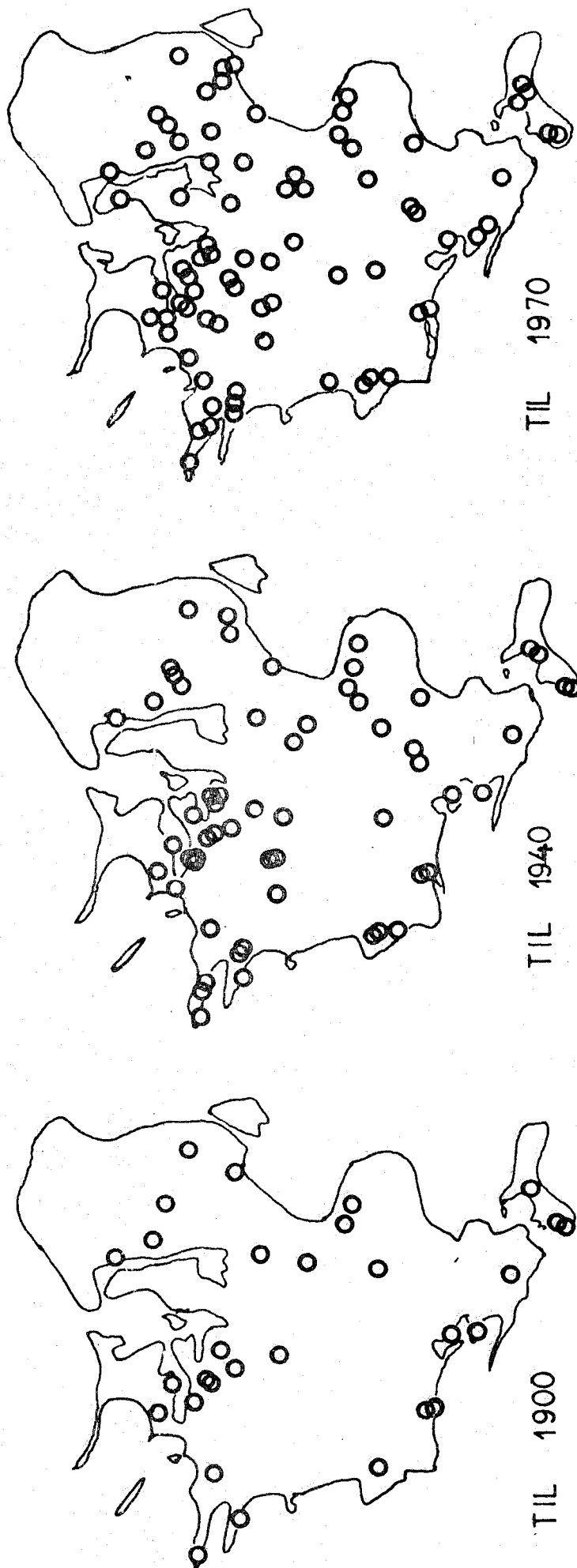

Fig. 17. Jordfæstegrave fra ældre Romertid - fund kendt indtil henholdsvis 1900, 1940 og 1970.

Et kort over votiv- og depotfund fra sen førromersk og det meste af romersk jernalder (fig.18 t.h.) svarer nogenlunde til kortet over ældre romertidens grave med de fleste fund omkring fjordarmene fra Kattegat, men viser også flere fund i Nordsjælland. Fundene er ligesom gravene gjort af arbejdende folk på mange forskellige steder og Nationalmuseets moserejser skulle have formidlet kontakt til tørvegravende overalt. På den anden side er de fleste potter i hvert fald tilvejebragt over et mistænkeligt kort tidsrum ca. 1940-50. De overlevende arkæologer fra denne tid kan bedst afgøre, hvorvidt kontakterne i dette tidsrum til Nordsjælland blev plejet uforholdsmæssigt godt.

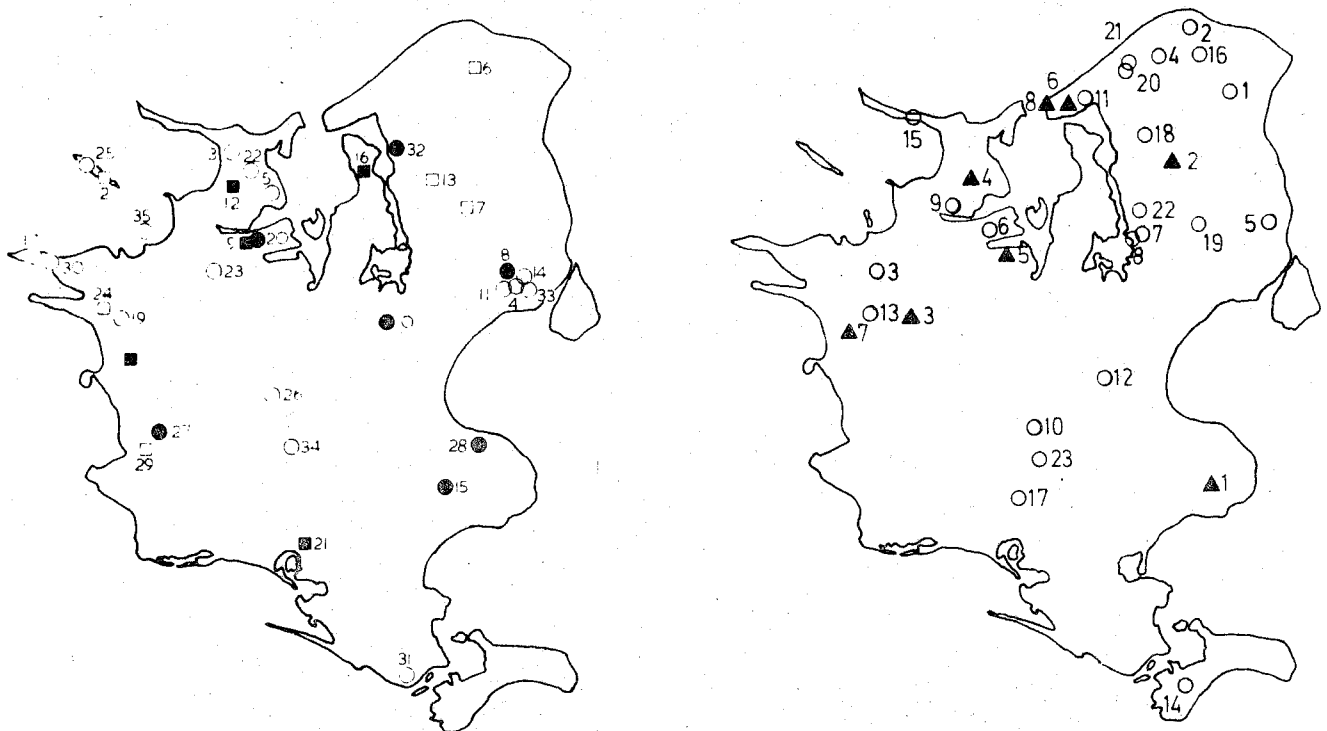

Fig. 18.

t.v. Bopladser fra romersk og sen førromersk jernalder. Store fund - firkanter, små fund - cirkler. De sorte er fra ældre romertid. t.h. Votiv- og depotfund fra sen førromersk og det meste af romersk jernalder. Cirkler - mosepotter, trekanten - metalsager.

Et kort over de samme perioders bopladser viser også største vægt omkring fjordarmene, men fundene er klart overrepræsenteret i områder med megen byggeaktivitet (fig.18.t.v.).

Kortet over sen-førromerske brandgave (ikke forelagt her) afviger fra de andre ved de meget få fund (i alt 9). Betyder dette en befolkningstilvækst ved overgangen til ældre Romertid? Svaret må være nej. De førromerske grave er fortrinsvis sekundære urnegrave i ældre høje, en meget udsat fundgruppe, der bliver pløjet væk uset - i modsætning til skeletterne i grusgravene, som altid vækker en vis opsigt. Sen-førromerske og ældre romerske affaldslag ("bopladser") er omtrent lige hyppige. De to slags grave er her inkommensurable størrelser. Kortene kan ikke sammenlignes direkte, fordi der forekommer en meget klar forvrængning.

Med de sidste eksempler kommer vi ind på et nyt begreb - systematiske, eller skal vi hellere sige forudsigelige eller forventelige forvrængninger af fundstoffet. Disse spiller en meget stor rolle. Er skeletgrave underrepræsenteret i områder, hvor ben holder sig dårligt? Er ældre bebyggelsesspor blevet udslettet, der hvor det moderne landbrug er intensivt? Hvorfor har vi så mange affaldsgruber fra ældre- og så få fra yngre jernalder og middelalder. Gælder det samme andre bopladser, eller har de store skårfund forvrænget billedet? Arkæologien vil i fremtid komme til at se nøjere på sådanne mængdemæssige spørgsmål.

Til yderligere belysning af problemstillingen repræsentativitet/forvrængning kan henvises til Thrane's diagrammer i Fortid og Nutid 1973, 299-321. Der er ingen grund til at undre sig over, at der i første omgang blev lagt vægt på registreringen af høje og andre synlige mindesmærker, at der i Therkel Mathiasens tid blev registreret flintopsamlinger i stor stil, eller at nutidens fund er præget af anlægsarbejde, dybdepløjning eller faglig rekognoscering. Det er mere interessant at bemærke, at i mange tilfælde har de sogne, der har flest høje, også været de rigeste på flintpladser. Hver for sig synes disse

fundgrupper ofte at være udmærkede indicier for størrelsen af det arkæologiske levn som helhed, mens de nyere fund er så få, at deres fordeling er nok mere præget af tilfældigheder.

Kun i Vig, Undløse og Stenlille sogne finder man en uforholdsmæssig tilvækst blandt de nyere fund. Bevidst eftersøgning har gjort resultaterne i disse sogne usammenlignelige med de andre. Derfor ser man på fundkortene en del koncentrationer, som ikke skyldes forhistoriske bebyggelsesforhold men forskningshistorien. På kortet over mesolitiske pladser i Mathiassen, Nordvest-Sjællands Oldtidsbebyggelse 1959 ses mægtige fundkoncentrationer på Sejerø og i Åmosen, men heraf må den på Sejerø være mest betydningsfuld, da eftersøgning på denne ø ikke er foregået meget anderledes end i resten af området. Det er et spørgsmål, om man ikke i fremtiden vil være nødsaget til ved fremstilling af bebyggelseskort til oversigtsbrug at trække en del findesteder fra som "uretmæssigt opdaget" for at undgå, at forvrængninger, der skyldes forskningsindsats, bliver det dominerende på kortene.

Repræsentativitets- og forvrængningsproblematikken ses i et pudsigt lys i debatten i England om motorvejsarkæologi, som jeg her refererer efter private samtaler, der måske stiller problematikken klarere, end de refererer objektivt. På den ene side står folk, som betragter hvert fund som et unikum - et oldtidshåndskrift, der rives væk - og græmmes grueligt over, at der overhovedet anvendes penge til udgravning af ikke truede objekter. Fra den anden side fremstilles disse som ivrige unge mennesker med mere skæg end klogskab, som til gene for bulldozerne springer fra deres landrovere med skovl og landmålerstok ved hver antydning af et fund. De finder kun svært daterbare affaldsgruber og kulturlag med usammenhængende romerske murrester, der intet bidrager til vores viden om fortiden. Desuden kan de fuldstændigt ødelægge udbredelseskortene, idet disse før i tiden gav et nogenlunde tilfældigt udpluk af objekterne, men nu kommer til at blive så stærkt præget af vejnettet, at man kan køre rundt i landet efter dem.

Det synes som om begge sider har overset, at slige motorvejsprojekter giver en mulighed for indenfor en lang, smal stribe ligesom Lodbjerg sogns kyst, men længere, at registrere al arkæologisk overlevering, lige meget hvor uanselig. Det spændende bør ikke vælges ud, ellers kører man blot videre i det gamle halv-videnskabelige spor. Det vi har brug for nu, er at definere helheden af alt, hvad der findes i jorden af menneskelig overlevering. Opgaven skulle ikke være principielt anderledes end at kortlægge område for område, jordens geologi, botanik eller bonitet. Jeg forestiller mig en fremtid, hvor en arkæolog hvorsomhelst på kloden vil kunne pege ud over landskabet og sige til en kollega (naturligvis begge iført dragter til beskyttelse mod den for store ultraviolette og radioaktive stråling og med indbygget anlæg til udfiltrering af giftige industrielle luftarter) "Og hvis De graver her, finder De meget af det og lidt af dat, men De finder næppe noget der forrykker vores kendskab til stedets arkæologi en tand, fordi den kender vi godt". Så kan han henvise overlegent til Archaeologia Mundi, bind tusind og et og andet, og vi arkæologer kan trække os tilbage i forvisning om at have gjort et godt stykke arbejde.

Diskussion af Liversages indlæg:

Porsmose: Spurgte om Liversage mente, at den foretagne kortlægning var repræsentativ i forhold til den oprindelige bebyggelsessituation eller for de overleverede fund. Mente at det var nødvendigt at inddrage alle grus- og sandforekomster, da langt de fleste fund var fremkommet ved grus- og sandgravning, hvad der kunne forrykke fundbilledet.

Nielsen: Fandt at det var naturligt at gravlægge i grus og sand, og pointerede det farlige i at slutte ud fra almindelige udbredelseskort. Der var ikke så meget grus på Stevns, hvorfor de fleste forekomster allerede var udnyttet, hvorved oldtidsgravene var fundet. I forhold til andre - grusgrav - områder bliver gravene derfor overrepræsenteret på Stevns.

Andersen fandt, at man burde sætte geologiske forekomster ind på udbredelseskort.

Bosættelsesformer i bronze- og jernalder.

Hvordan skaffer vi nyt materiale?

af C.J. Becker:

"Bebyggelseshistorie og arkæologi" er et meget bredt emne, og der er inden for dets rammer plads til mange slags undersøgelser. Der er næsten kun det fælles, at det virkelig kræver en indsats for at nå frem til resultater, der kan siges at være væsentlige, og som kan kombineres med, hvad andre humanistiske områder i dag arbejder på. Mit indlæg skal derfor pege både på nogle almindelige retningslinier for sådanne projekter og belyse dem specielt ud fra de undersøgelser, som Statens Humanistiske Forskningsråd har taget initiativ til vedrørende de store bopladser i bronze- og jernalder.

Først til det mere teoretiske. Skal et større eller mindre projekt have chance for at kunne gennemføres, må man tænke på nogle sådan set selvfølgelige forudsætninger:

1. Er området eller emnet udvalgt sådan, at man har tænkt på de videnskabelige problemer, der kan ligge netop her.
2. Har man tilstrækkelig med arbejdskraft, d.v.s. både medarbejdere og - især - mulighed for anvendelse af sin egen tid?
3. Har man håb om at kunne skaffe de nødvendige midler både til arbejdet i marken og den efterfølgende bearbejdning?
4. Kan man opstille en realistisk tidsplan for hele projektet?

Når jeg nævner disse helt naturlige forudsætninger, skyldes det dårlige erfaringer fra en række tidligere arkæologiske projekter - andres såvel som mine egne - samt det forhold, at forskningsmulighederne i dag er blevet ringere end før, d.v.s. at man også er nødt til at prioritere sine egne opgaver.

Vanskeligheden ved at gennemføre større arkæologiske forskningsprojekter er både af arbejdsmæssig og økonomisk art. Jeg

har omtalt nogle af problemerne i en kronik i Aarhus Stiftstidende for 29. august 1975 (genoptrykt i Stof fra danske museer, nr. 14, november 1975). Det er derfor ikke nødvendigt at gå i detaljer, men jeg bør supplere med nogle få ord om de rent økonomiske muligheder. De arkæologiske museer - lige fra Nationalmuseet til samlinger med begrænset område - har fået indskrænket deres økonomiske rammer, så der kun undtagelsesvis bliver plads til rene forskningsprojekter på budgetterne. Det samme gælder universitets-institutterne, hvor det københavnske endda aldrig har satset på finansiering og gennemførelse af egne udgravninger. De eneste muligheder for at skaffe midler til et stort projekt er derfor Statens Humanistiske Forskningsråd og Carlsbergfondet. Statens Humanistiske Forskningsråd har siden sin oprettelse 1968 (og før det Statens Almindelige Videnskabsfond) støttet arkæologiske ansøgninger temmelig rundhåndet, således at denne afdeling i nogle år har tegnet sig for omkring 10% af Rådets årlige bevillinger. Det er temmelig sikkert, at dette procenttal ikke kan holdes, og at Rådet fremover vil interessere sig mere for andre discipliner. Carlsbergfondet, som jo tidligere var den eneste mulighed for sådanne projekter, har traditionelt støttet klassisk arkæologi før den nordiske. Dets regnskaber bliver offentliggjort, og man kan aflæse, at mulighederne for at hjælpe nordisk arkæologi er forringet føleligt gennem de senere år; denne linie må man desværre frygte vil fortsætte.

Der er i dag endnu en væsentlig mulighed for finansiering af arkæologiske udgravninger, nemlig Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning. Ganske bortset fra den løbende diskussion om denne institution, dens administrative placering og mulighederne for samarbejde med andre arkæologiske institutioner, bør man anlægge det synspunkt, at Fortidsmindeforvaltningen ikke har mulighed for at støtte rent videnskabelige projekter, men alene finansiere de opgaver, der foreskrives i loven.

Statens Humanistiske Forskningsråd tog i 1969 et særligt initiativ, idet man nedsatte det såkaldte Arkæologiske Bopladsudvalg, hvis formål skulle være at undersøge gravfelte og især

bopladser fra bronze- og jernalder ud fra rent videnskabelige hensyn. Baggrunden var dels frygt for, at den stigende mekanisering ville ødelægge så meget arkæologisk primærstof, at det var nødvendigt med en særlig indsats. Nok så meget betød det, at man også herhjemme måtte forsøge at køre stort anlagte og relativt dyre projekter, hvorved man gennem total afdækning af større anlæg ville skaffe sig ny viden om samfundsforholdene i Danmarks oldtid; det var med andre ord tale om et forsøg i samme retning, som med held har været praktiseret i en årække i nogle af vore nabolande, først og fremmest Nordvest-tyskland og Holland. Initiativet (eller det samlede projekt) var oprindeligt fastsat til fem år, men under særlige forhold fik man en forlængelse på tre år. April 1977 må man indstille virksomheden, bortset fra de afsluttende bearbejdninger af visse undersøgelser. Til den tid vil de samlede bevillinger til udvalget ligge mellem 2,5 og 3 millioner kr., d.v.s. et for dansk arkæologi meget betydeligt beløb. Det var ikke blot udvalgets opgave at vælge særlig egnede objekter, men efter mulighed at få dem færdiggravet, få sagerne bearbejdet og resultaterne bragt frem til i hvert fald foreløbige publikationer. For at klare dette program måtte man udnytte enhver mulighed, d.v.s. at alle undersøgelser blev foretaget i samarbejde med et offentligt museum, som i flere tilfælde kunne bidrage med lønninger, konservering etc.

Det var fra starten af ikke muligt at opstille et program af den type, som kræves til et egentligt projekt, og man gik derfor i gang med en række store undersøgelser, hvor man kunne vente, at der var mulighed for at belyse nogle mere velkendte problemer. Det gælder f.eks. total-afdækning af den største (og eneste fuldstændige) førromerske tue-gravplads ved Årupgård i Sønderjylland samt færdiggørelse af den meget store boplad med husrester og jernudvindingssteder ved Drengsted i samme landsdel (fra yngre romertid og folkevandringstid). Andre af vore gravninger gav uventede muligheder for at komme videre og få helt ny viden om Danmarks oldtid. Det gjaldt den store førromerske landsby ved Hodde nær Varde (se foreløbig

rapport i "Mark og Montre" 1975, og Nationalmuseets Arbejdsmark 1975) og tilsvarende, den store bronzealders boplads ved Spjald i Vestjylland (kort omtalt i Nationalmuseets Arbejdsmark 1972). Ved det fortsatte arbejde indskrænkede man derfor arten af undersøgelser, og det er i dag fuldt berettiget at omtale udvalgets arbejde som et projekt, der omfatter landsbybosættelsen i bronze- og jernalder.

Gennem den ekstra tre års periode er der nemlig blevet mulighed for udbygning af emnet, idet nye landsbyanlæg fra folkevandringstid og især vikingetiden har kunnet drages ind i billedet. Selv om man står midt i arbejdet og i hvert fald mangler én stor udgravningskampagne, tegner der sig allerede mange muligheder i projektet; det er samtidig blevet en påvisning af, hvor meget arkæologisk stof, der endnu gemmer sig i den danske jord; det gælder både anlæg af mere velkendt art, men nok så meget inden for de næsten ukendte områder. Dette sidste udtryk dækker f.eks. bebyggelsen i yngre bronzealder og i vikingetiden, hvor man uden overdrivelse kan sige, at de hidtil opnåede resultater har ændret vort billede af disse områder ganske væsentligt.

Jeg bør nævne endnu en erfaring, som er gjort under arbejdet. De fleste pladser af denne art gemmer sig så godt i terrænet, at de er yderst vanskelige at finde frem til ved almindelig rekognoscering eller på anden måde, idet senere tiders markarbejde har udslettet så godt som alle spor i overfladen. Har man fundet frem til pladserne, viser det sig, at man ved total afdekning af større arealer kan få rede på overraskende mange husplaner og andre anlæg. Dette gælder især inden for de egne, hvor der kun findes et tyndt muldlag over en sandet eller gruset undergrund, således at alle gamle nedgravninger let kan påvises. I en kort orientering som den foreliggende er jeg nødt til at holde mig til eksempler.

Vedrørende bebyggelsen i yngre bronzealder skal vi ikke som før nøjes med affaldsgruber og kulturlag, men har nu fundet frem til hustomterne. I 1967 kendte man fra hele landet ca.

tre sikre tomter, og i dag har man mere eller mindre komplette planer af mindst 120 bronzealders huse. Tallene gælder dog kun yngre bronzealder, men det er også denne periode, der har direkte betydning for bebyggelsesproblemer i jernalderen. Mere end 100 huse er fremdraget inden for et knap 7 x 10 km stort område mellem Ringkøbing og Holstebro, hvor jeg tilfældigt har arbejdet i de sidste 15 år. På ikke færre end 7 forskellige lokaliteter har man truffet på spor efter hustomter, og på nogle af dem er der foretaget omfattende gravninger. Dersom man ville have angrebet problemet om bronzealderens bopladser på mere traditionel måde og begyndt med de egne, hvor man i forvejen (fra grave og depotfund) vidste noget om bebyggelsen i perioden, kan jeg sige, at det pågældende vestjyske landskab var blevet et af de sidste; de hidtil publicerede udbredelseskort viser praktisk talt ikke bronzealder-fund her.

To af pladserne har man forsøgt at udgrave totalt. Ved Spjald er der inden for et ca. 350 m langt og 70 m bredt areal afdækket mindst 33 bronzealders huse liggende tilsyneladende planløst, ofte ind over hinanden, d.v.s. at man gentagne gange har boet på ét og samme sted. Hvor stor en del af yngre bronzealder denne bebyggelse omfatter, ved vi endnu ikke, og fundene fra de enkelte huse er så sparsomme, at man ikke har mulighed for at sige, hvor mange af dem der i egentlig forstand er samtidige.

Det samme gælder den senest undersøgte plads liggende ca. 7 km nordligere, ved gården Bjerg i Ørnhøj. På et stort naturligt højdedrag er der her afdækket to samlinger af huse, hvoraf hovedparten er fra yngre bronzealder.

Den største samling ligger højst i terrænet og består af mindst 20 langhuse samt et antal mindre bygninger. Blandt de store tomter er to typer, der sandsynligvis repræsenterer en ældre og en yngre udgave af det sædvanlige bronzealder-huse. Det er kun i enkeltheder, at typerne adskiller sig fra hinanden, for der er i begge tilfælde tale om store langhuse med to rækker indvendige, svære (tagbærende) stolper og en enkelt række yder-

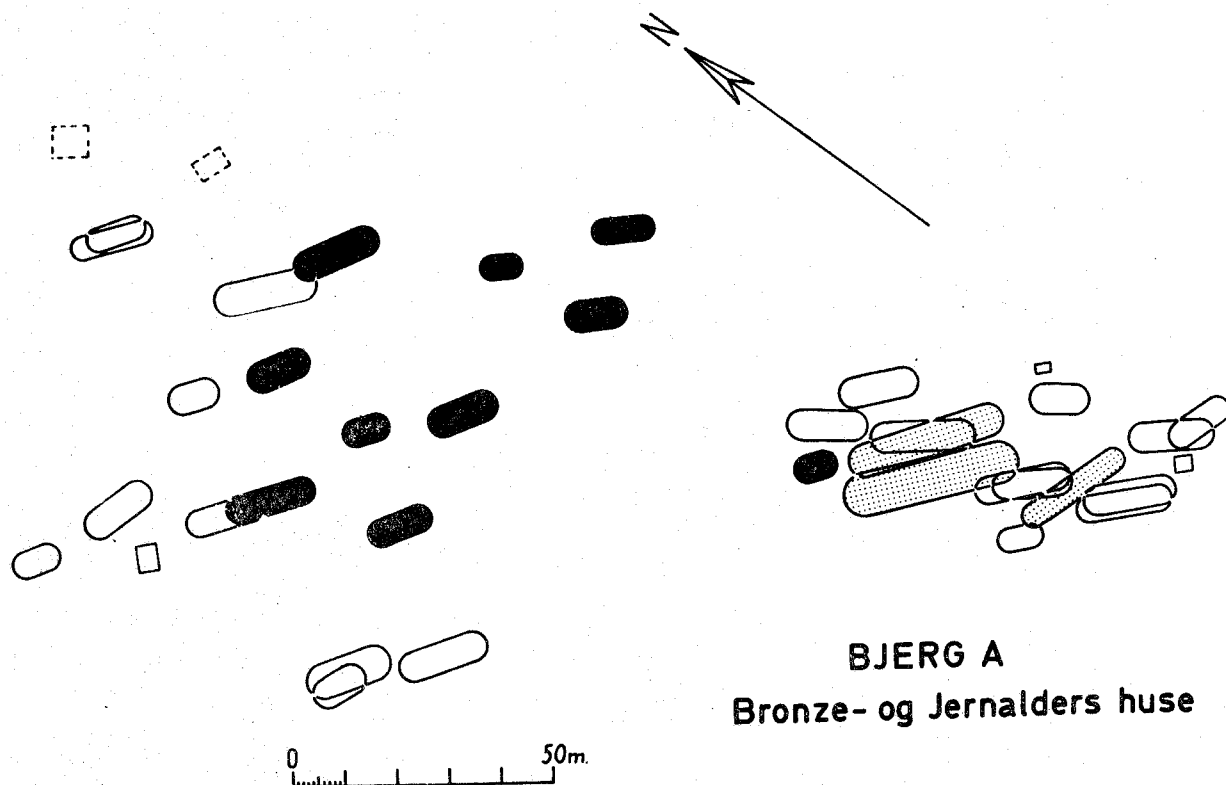

Fig. 19.

stolper, der bl.a. viser, at huset har haft jævnt afrundede gavle. Den antagelig ældre type har svært, spredt stillet vægtømmer, medens den anden form har haft mindre og tættere placerede stolper. Om disse vægstolper så har dannet skelettet i et fletværk med lerklinede vægge eller en bul-konstruktion, er endnu uvist - det er begrænset, hvad der kan hentes af oplysninger ud fra nedgravningerne til de enkelte stolper.

Hvis formodningen om en ældre og yngre af bronzealderens store langhuse er rigtig, kommer der et interessant forhold frem; de ældre huse findes kun på selve bakketoppen, medens de huse, der ligger lidt for sig selv, alle er af den yngre type. Det betyder, at man ikke har nogen sikker forestilling om en landsby; de talrige huse kan lige så godt repræsentere forskellige stadier af enkeltgårde med spredtliggende bygninger, som har afløst hinanden.

Som nævnt blev der her i Ørnhøj fundet endnu en samling tomter, der lå 160 meter sydøst for den førstnævnte men på den samme naturlige højderyg. Den anden gruppe består af 19 langhuse samt et antal små bygninger.

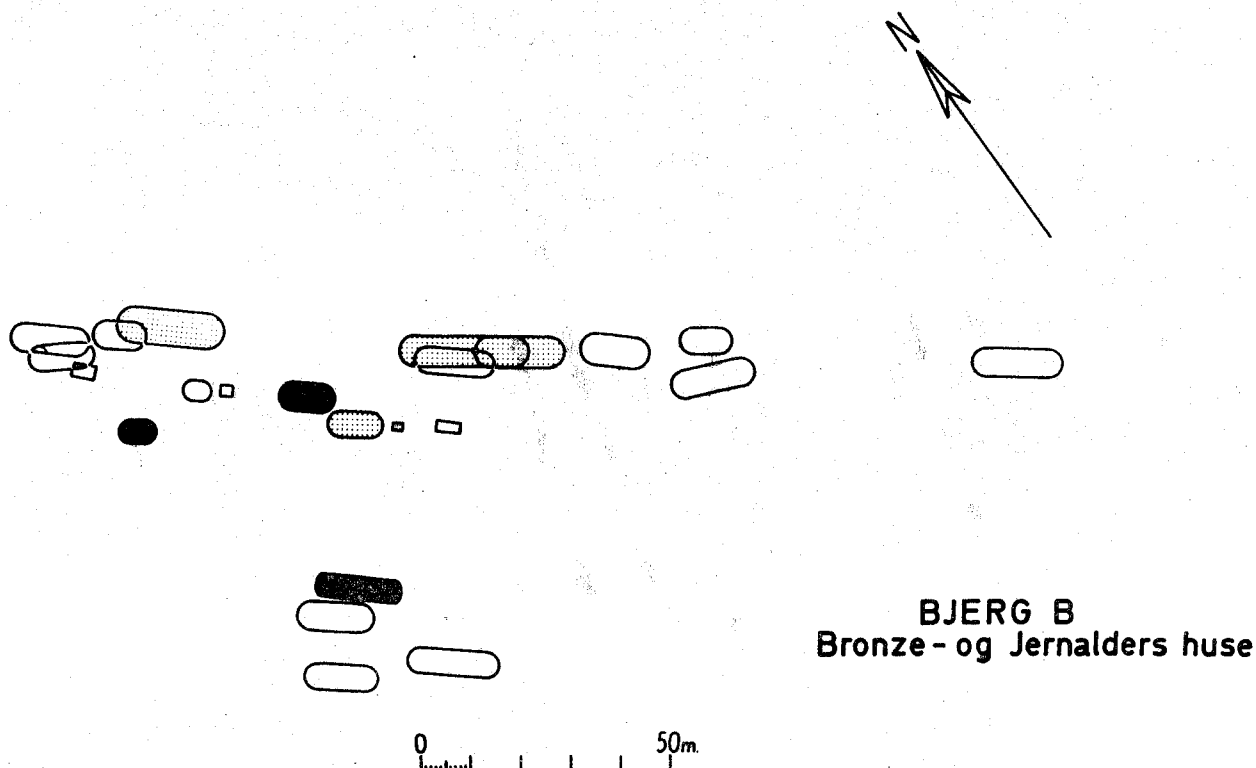

Fig. 20.

De to typer store tomter er repræsenteret med henholdsvis 4 gamle og 15 sene langhuse. Det vil sige, at vi har samme mønster som på bakkens top. Tilsyneladende har de to grupper huse stået samtidig; i hvert fald er der ikke sket en gradvis forskydning af bebyggelsen, således at den ene samling er yngre end den anden.

Udgravningen på Bjerg i Ørnhøj gav et yderligere resultat, idet der også blev fundet hustomter af jernalders type, d.v.s. noget mindre langhuse, hvor der i den ene ende var indretninger til båse, således at husets østende kunne bestemmes som stald. Både efter husenes form og efter heldige fund af lerkarskår

kunne det siges, at jernalderens bebyggelse ligger så tidligt i førromersk jernalder, at den meget vel kan repræsentere en direkte fortsættelse af bronzealder-bosættelsen. Medens bronzealderens bebyggelse som sagt ikke kunne defineres nærmere, var den ene samling af jernalder-huse - 11 huse på bakkens top - anlagt efter en plan, der svarer til, hvad der er iagttaget på den kun lidt senere plads ved Grøntoft i samme sogn; her ligger husene anbragt i rækker, og man kan med god ret formode en regulær landsby.

En tredje plads inden for samme vestjyske område, hvor der er påvist bronzealder-bebyggelse, er Grøntoft (se *Acta Archaeologica* vol. 36, 39, 42). I tilslutning til den meget omfattende bosættelse i ældre førromersk jernalder lykkedes det i den sidste kampagne (1972) at finde frem til tre grupper af karakteristiske bronzealders huse. De lå, som det efterhånden har vist sig at være tilfældet med de fleste bronzealder-huse, så højt som muligt i terrænet. Længst mod syd var der en lille gruppe på 2-3 huse, 150 m nordligere blev der fundet en mindre samling (der fortsatte ind i en plantage, hvor videre gravning var umulig), og nordligst lå en tredje, ligeledes isoleret gruppe af huse. De tre pladser viser, at bebyggelsen har været anlagt efter andre principper i bronzealderen end senere hen i førromersk jernalder, skønt der ellers kan være mange lighedspunkter mellem hustypen i de to perioder. Bronzealder-husene ligger som nævnt i reglen højst muligt i terrænet, og det er trods de afdækkede store arealer ikke muligt at finde frem til en samlet plan for den enkelte bosættelse, d.v.s. at man ikke har nogen mulighed for at sige, hvor mange huse, der har stået på én gang. Såsnart vi er i førromersk jernalder, synes husene grupperet til enheder, efter alt at dømme regulære landsbyer. Mærkelig nok undgår man nu bakketoppene til fordel for et fladt eller let skrånende terræn.

De nye resultater har ikke ændret min tidligere opfattelse, at landsbysamfund er klart dokumenteret i førromersk jernalder (og videre frem), medens man endnu må stille sig afventende over for tolkningen af bosættelsen i yngre bronzealder. Trods

det stærkt forøgede antal huse er det vanskeligt at tale om en egentlig landsby-bosættelse i denne tid. For at kunne tale om landsby må man nemlig have et antal økonomiske enheder, d.v.s. selvstændige gårde, som i egentlig forstand er samtidige, og som må have været drevet i et fællesskab. Selv om samfundsordenen er vanskelig at rekonstruere på arkæologisk måde, må man forlange, at den anden betingelse, d.v.s. dokumenteret samtidighed, er opfyldt, før man begynder at tale om landsby. En halv snes huse inden for et større eller mindre areal behøver ikke at have udgjort nogen landsby.

Det landsbysamfund, der længe har været kendt med sikkerhed fra tidlig jernalder, kan efter min mening i dag føres tilbage til grænsen mod bronzealderen, men heller ikke længere, d.v.s. at der på det tidspunkt må være sket afgørende ændringer i bebyggelsens form, sandsynligvis også i erhvervet. Ganske vist er vi afskåret fra at udtale os med samme sikkerhed om bronzealderens erhverv, som vi kan med den tidlige jernalders. I jernalderen kender vi både de omfattende marksystemer, og man kan gennem de mange stalde i husene slutte noget om husdyrholdet. Man må ikke glemme, at begge oplysninger endnu savnes for den yngre bronzealder.

Selv om man i de fleste håndbøger får det indtryk, at den ældre jernalders landsbysamfund er relativt velkendt, må det nævnes, at først Grøntoft og derefter den allerede omtalte plads ved Hodde har givet os overraskende nye oplysninger om dette samfund og dets organisation. Sålænge vi ikke har flere helt sikre eksempler på størrelsen af en sådan landsby, bør man være varsom med at slutte for meget, men det er så heldigt, at Grøntoft ligger i et udpræget marginalt område, hvor man i førromersk jernalder blev tvunget ud på den tidligere lynghede og vel at mærke var i stand til at opdyrke den. Hodde ligger i en mere gunstig del af Vestjylland, således at den store forskel i størrelsen og antallet af husdyr sandsynligvis blot skyldes bedre erhvervsmuligheder det sidstnævnte sted. Som bekendt regner udgraveren af Hodde, Steen Hvass, med 22 selvstændige gårde med i alt 300-350 store husdyr, dengang landsbyen var størst.

(Nationalmuseets Arbejdsmark 1975). Den tilsvarende beregning for den ringere stillede Grøntoft-landsby, 5 gårde med 60-70 husdyr passer ganske godt hertil, når man som sagt tager de geografiske forhold med i betragtning.

Hverken med de nye eller med tidligere undersøgelser er det i Jylland lykkedes at finde en fortsættelse på landsbysamfundet i ældre jernalder ud over den længe kendte grænse, der ligger omkring 200 e.K. Når der på ny kan tales om større samlinger af gårde, som man må formode er samtidige, er vi fremme ved 4-5. århundrede.

Her har først Drengholm og nu senest den nye plads ved Vorbasse, hvor Steen Hvass er i gang med omfattende undersøgelser, vist os samlinger af gårdsanlæg og et landsbysamfund af forbavsende størrelse. Både disse fund og enkelte antydninger fra ældre gravninger tyder på, at der på ny er et brud i udviklingen (eller at vi ikke har fundet noget fra en forholdsvis lang periode). Jeg nævnte tidligere, at de seneste gravninger under Bopladsudvalget var koncentreret om landsbysamfund fra vikingetiden. På ikke færre end fire bopladser arbejder man med forbavsende store grupper af større og mindre bygninger. Pladserne er henholdsvis Sædding lige nord for Esbjerg, Omgård ved Grønbjerg, Trabjerg ca. 10 km øst for Holstebro samt igen Vorbasse (d.v.s. samme plads med den store bebyggelse fra 4.-5. årh.). Ingen af disse pladser er så vidt undersøgt, at man kan udtale sig sikkert om plan og eventuel fordeling af de mange huse til enkelte landsbyer. Men det kan nævnes, at der i alle tilfælde er fundet spor efter så mange huse og så store, bebyggede arealer, at man uden videre kan anvende udtrykket landsby også her (se oversigt i "Nyt og Noter fra Kulturmuseerne", december 1975). Det er væsentligt, at disse vikingetids pladser først synes at være anlagt i enten 8. eller 9. årh., og at de atter synes at være opgivet i 10. eller 11. årh. Selvom fundene endnu er sparsomme, antyder de noget væsentligt, nemlig at landsbykonstrukturen på ny ændres omkring 11. årh. Dette er vigtigt, fordi iagttagelser andetsteds tyder på, at der er tale om

en mere generel ændring, d.v.s. at den har gyldighed for hele det sydsandinaviske område. Som bekendt har man på Sjælland undersøgt flere endnu eksisterende landsbyer, og Axel Steensberg har gennem en række udgravninger i bevarede eller nedlagte landsbyer søgt at finde deres ældste anlæg. I intet tilfælde er man nået længere tilbage end netop omkring 11. årh. (måske dog 10. årh.). Hertil kan føjes den iagttagelse, at store dele af Vestjylland i middelalderen og historisk tid kun kender til enkeltgårde, ikke til landsbyer, og at det samme er tilfældet med et andet område, nemlig Bornholm, vor nye undersøgelser tyder på, at bosættelsesmønstret fra historisk tid netop får sin start i 11. årh. På den baggrund er de nye fund af omfattende landsby-anlæg fra Vestjyllands vikingetid særlig interessante.

Skal man derfor skitsere udviklingen af landsbysamfundet i Danmarks oldtid, må man være klar over, at billedet hurtigt kan ændres i takt med nye arkæologiske undersøgelser. Hvad der var gyldigt i går, er forældet i dag. Hvad der gælder i dag, vil antagelig være forkastet i morgen. Men man har alligevel lov til at stoppe op og forsøge et helhedsbillede, som situationen tegner sig ud fra vor aktuelle forskningsmæssige situation. Det bliver da følgende: For det første er det sandsynligt, at et egentligt landsbysamfund i Danmarks oldtid først kan påvises med bebyggelsen i jernalderen, d.v.s. ca. 500 f.K. Før den tid var der nok store bopladser med mange huse, men det er sandsynligvis enkeltgårde, der dominerer billedet. Når jernalder-landsbyen er blevet indført som kulturbegreb, kan den påvises kontinuerlig gennem 7-800 år, d.v.s. frem til slutningen af ældre romersk jernalder. Så kan der iagttages et skifte (i hvert fald i Jylland); fra de næste århundreder har man foreløbig ingen dokumentation for landsbyer. Omkring 4. årh. og begyndelsen af 5. årh. kendes påny store, ja meget store samlinger af gårde, som atter må betegnes som landsbyer. Det er den model, der er blevet kendt gennem udgravningerne ved Drengsted og især Vorbasse. Men disse landsbyer har ikke nogen lang levetid, idet ingen af dem synes at have overlevet 6. årh. Ef-

ter et par århundreders forløb finder vi igen landsbysamfundet i Jylland, idet de såkaldte vikingetids-landsbyer synes at være grundlagt i 8. og 9. årh. for derefter at bestå gennem et par århundreder. Men heller ikke disse samfund er konstante, d.v.s. har direkte forbindelse med det landsbysamfund, som vi kender fra store dele af Danmark i middelalderen og nyere tid. Omkring 10.-11. årh. indtræffer et nyt skifte, og tilsyneladende mere generelt end før, d.v.s. omfattende hele landet.

På øerne har man endnu ingen mulighed for tilsvarende konkrete iagttagelser, men nye udgravninger af gravpladser tyder på, at bosættelsesmønstret ikke er skiftet helt i samme takt som det jyske. Det er således klart, at opgivelsen af de første jyske landsbyer omkring ca. 200 e.K. næppe svarer til situationen f.eks. på Fyn og Bornholm, hvor gravpladserne tyder på ubrudt bosættelse inden for ét og samme område tværs over den nævnte tid.

Skal man sammenfatte det øjeblikkelige billede af forskningen omkring landsby-bosættelsen i bronze- og jernalderen herhjemme, må man sige, at der i de seneste år er sket så meget nyt, at man slet ikke kan tegne et varigt billede. Vi arbejder med mange muligheder og mange teorier; vi er også blevet klar over, at mange ældre opfattelser må revideres eller ændres, takket være nye udgravningsmetoder, systematiske undersøgelser og heldige fund.

Når situationen omkring dette væsentlige spørgsmål inden for Danmarks historie er formuleret så forsigtigt, skyldes det netop, at den seneste udvikling har vist os svagheden i vor hidtidige opfattelse, eller rettere af den bygger på en så mangelfuld dokumentation, at kun et ringe antal nye undersøgelser er i stand til at ændre den. Det viser mere end noget andet, at det arkæologiske materiale ikke blot er lunefuldt, men at det endnu er så tilfældigt; man må i høj grad interessere sig for fagets fremtidige muligheder. Når så vigtige problemer har kunnet ændres gennem de sidste fem år, er det klart, at man stadig vil kunne komme med væsentlige korrektioner og med afgøren-

de nyt materiale, hvis man er i stand til at planlægge sine undersøgelser og gennemføre dem på forsvarlig måde. Men det er netop det problem, som jeg startede med. Er det muligt i dag at fortsætte undersøgelserne i et tilsvarende omfang, så der vil være chance for at føre udviklingen videre inden for denne væsentlige side af Danmarks oldtids historie? Det er vore videnskabelige institutioner og først og fremmest museerne, som har svaret i deres hånd.

Diskussion af Beckers indlæg:

Thrane: Spurgte hvorvidt Becker havde tilladt sig at igangsætte store udgravninger på steder, hvor der i forvejen ikke var registreret noget.

Becker: Svarede at bopladsfundene var kommet ved tilfældigheder, f.eks. når man gravede efter en tuegravplads. Forud for en stor gravning havde man altid prøvegravninger.

Bredsdorff: Spurgte om det var rigtigt, at de nuværende landsbyer kun går tilbage til 11. årh.

Becker: Svarede at det var hans opfattelse.

Nielsen: Mente at det er en realistisk mulighed, at der er kontinuitet længere tilbage i landsbyerne. Understregede, at man skal være varsom med at slutte fra det negative.

Becker: Erkendte at omfanget og antallet af udgravninger i landsbyer var for ringe, men de hidtidige resultater talte for en langlende kontinuitet.

Østergård-Christensen: Tilføjede at man heller ikke vidste, om der var gravet de rigtige steder i landsbyerne.

Grøngaard Jeppesen: Spurgte hvad Becker mente med den omtalte forskel mellem Jylland og Fyn, hvad angår jernalderens gravpladsmateriale.

Becker: Svarede at forskellen bestod i, at man i Jylland flyttede bo- og gravpladser omkring år 200 e.Kr., hvilket antagelig ikke skete på Fyn.

Porsmose: Tilføjede, at på Fyn var der tale om en kontinuitet og stigning i gravpladsmaterialet fra ældre op igennem yngre romertid. Bopladsmængden derimod - der på Fyn næsten kun kendes i form af affaldsgruber, falder drastisk ved overgangen til yngre romertid, men muligvis står dette i forbindelse med en ændring i bygningsmaterialeforbruget.

Jernalderbosættelsen i Landskabet.

af Helge Nielsen

Resumé af fremlæggelsen på symposiet, baseret på duplikat fra juni 1975.

I de sidste årtier er kendskabet til jernalderens bosættelse øget betydeligt. Til rækken af ældre større bopladsundersøgelser som Ginderup, Østerbølle, Skørbæk Hede og Nørre Fjand føjes nu navne som Grøntoft, Drengsted, Vestervig, Hurup, Dankirke, Hodde, Vorbasse, Trabjerg, Sædding m.fl. Disse undersøgelser vidner om, at jernalderens eller vikingetidens bosættelse i vidt omfang har haft landsbykarakter, enten i form af relativt permanente bosættelser (byhøjene i Thy) eller flyttelige bebyggelser (som f. eks. Grøntoft).

Også på andre fronter har forskellige bidrag føjet væsentligt nyt til diskussionen om bebyggelsens karakter. Erling Albrechtsens a jourførte kortlægning af fynske jernalderfund i forhold til ældre stednavne (Kuml 1970) har således endnu engang rejst spørgsmålet om, hvorvidt det er muligt at bringe stednavnenes vidnesbyrd i relation til de arkæologiske kilder. Tillige har nyere studier af middelalderens øde-landsbyer givet indblik i, hvorledes økonomiske mekanismer i samfundet kan have dikteret henholdsvis oprettelse og nedlæggelse af landsbyer eller enkeltgårde, problemstillinger, der i allerhøjeste grad kan være af interesse for de forhistoriske perioder.

De følgende betragtninger skal måske netop ses i lyset af middelalderens og nyere tids bebyggelsesforhold. De tager deres udgangspunkt i, at jernaldersamfundene var bondesamfund og som sådanne tilpasset de naturgivne vilkår, at perioder med vækst og fremgang ligesom i middelalder og nyere tid kan have vekslet med stagnation og tilbagegang.

Som en ganske grov model af et generelt udviklingsforløb for et middelaldersamfund kan man først betragte modellen fig. 21. En velkonsolideret landsby, en "adelby", med voksende indbyggertal når et stade i udviklingen, hvor de naturlige geografiske forhold hindrer yderligere ekspansion og inddragelse af nyt land

til dyrkning (a). Denne udvikling resulterer i dannelsen af aflæggerbyer eller torper, der enten placeres ganske nær adelbyen eller fjernt fra denne (vel oftest på "marginaljorder" af ringere bonitet end adelbyens jorder) (b). Ændres vilkårene for samfundene i ugunstig retning, vil aflæggerbyerne hurtigere blive opgivet end adelbyerne på de bedste jorder (c). Cirklerne kan symbolisere de til bebyggelserne hørende jordarealer. Varianter af modellen, f.eks. med deling af landsbyer vil også kunne opstilles.

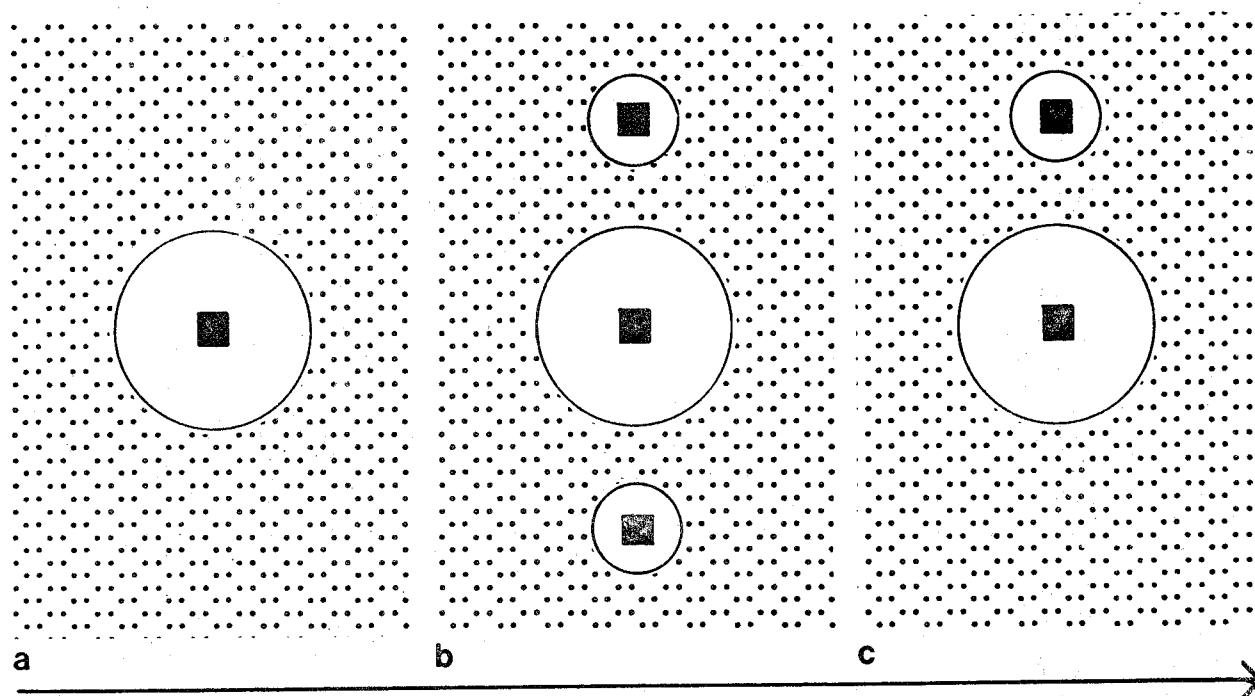

Fig. 21.

Modellen modsvarer den almindelige opfattelse af udviklingen i vikingetid og middelalder. Gode "konjunkturer" medførte således et voldsomt behov for nyt land, og talrige torpgrundlæggelser og rydninger blev konsekvensen. Det viser udbredelsen af stednavne med endelser på -rup, -strup, -rød. Aflæggerbebyggelserne vil man både kunne finde mellem gamle adelbyer og i områder, der tidligere må have dannet større sammenhængende skovzoner.

I 1300-årene og senere hen blev mange torpbebyggelser atter opgivet, men deres navne er delvis bevaret i stednavnestoffet.

At adelbyerne befandt sig på de bedste jorder kan vel i vidt omfang bekræftes af de senere jordvurderinger. Der er næppe tvivl om, at økonomien altid har dikteret tættest bosættel-

se omkring de mest tjenlige jorder, selvom forandringer i erhvervsforholdene og i jordens ydeevne (faktorer som gødskning og udpining) kan have medvirket til at ændre balancen, især for de svagere jorders vedkommende.

Ud fra stednavnenes topografiske fordeling kan man med H.V. Clausen (Aarbøger 1916) tegne et billede af udviklingsforløbet i vikingetid og tidlig middelalder fra landskab til landskab - og tillige få et indtryk af, hvilke jorder man dengang foretrak, eller måske mere præcist: hvilke jorder man undgik længst muligt, indtil udviklingen nødvendiggjorde, at også de blev inddraget til dyrkning. "Marginaljorderne" var tilsyneladende magre sandområder, fugtige områder uden naturligt afløb for smeltevand og regnvand, stærkt kuperet terræn eller stenfyldt grund. At man i vidt omfang formåede at tilpasse sig og afhjælpe disse vanskelige topografiske vilkår, bør man nok være opmærksom på, men de landskabelige faktorerers indflydelse på bosættelsen er alligevel indiskutabel.

Afgørende kontraster i det danske landskab finder man mellem morænejordene i øst og de sandede jorder i vest. De illustreres både af de nuværende landbrugsgeografiske zoneinddelinger og af hartkornsangivelserne fra den store matrikel i 1600-årene. I hvor høj grad de varierende topografiske forhold i historisk tid kan have medvirket til at præge bosættelsesmønstret antydes i øvrigt af Axel Steensbergs kort over enkeltgårde og landsbyer omkring 1682. I Østdanmark (excl. Bornholm) koncentreredes bebyggelsen i landsbyer, og indslaget af enkeltgårde var minimalt. Omvendt var der mange enkeltgårde i de mere øde egne af Midt- og Vestjylland, hvor de dyrkede arealer havde betydelig udstrækning, og hvor koncentration af gårde i landsby næppe altid var lige hensigtsmæssig. Man kan vel således udlede, at enkeltgårdsbosættelse i historisk tid har været mest naturlig for nogle landskabstypers vedkommende (sml. også med forholdene i det øvrige Skandinavien). Derimod kan man ikke umiddelbart udlede, at landsby-bosættelsesformen noget sted har været dikteret af topografien. Landsbyen må snarest ses som udtryk for en bestemt samfundsstruktur.

Hvad er da en landsby?

I forhistorisk sammenhæng er det naturligt at betragte klynger på tre eller flere samtidige gårde som landsbyer (gårde som selvstændige økonomiske enheder, jfr. den af Becker givne definition). For de senere perioders vedkommende kan begrebet landsby imidlertid også rumme andre sider, der kan være nok så betydningsfulde i kulturhistorisk henseende: dyrkningsfællesskab og reguleret jordfordeling.

Hvornår landsbyjorderne er blevet reguleret med henblik på fælles drift er vel endnu uafklaret, men skelsættende har disse agrarreformer ganske givet været. Årsintervallet 800 - 1200 angiver den sandsynlige tidsramme, og til problemkomplekset omkring reguleringen hører tillige indførelse af vangebruget, den lange hjulplov og de højryggede agre.

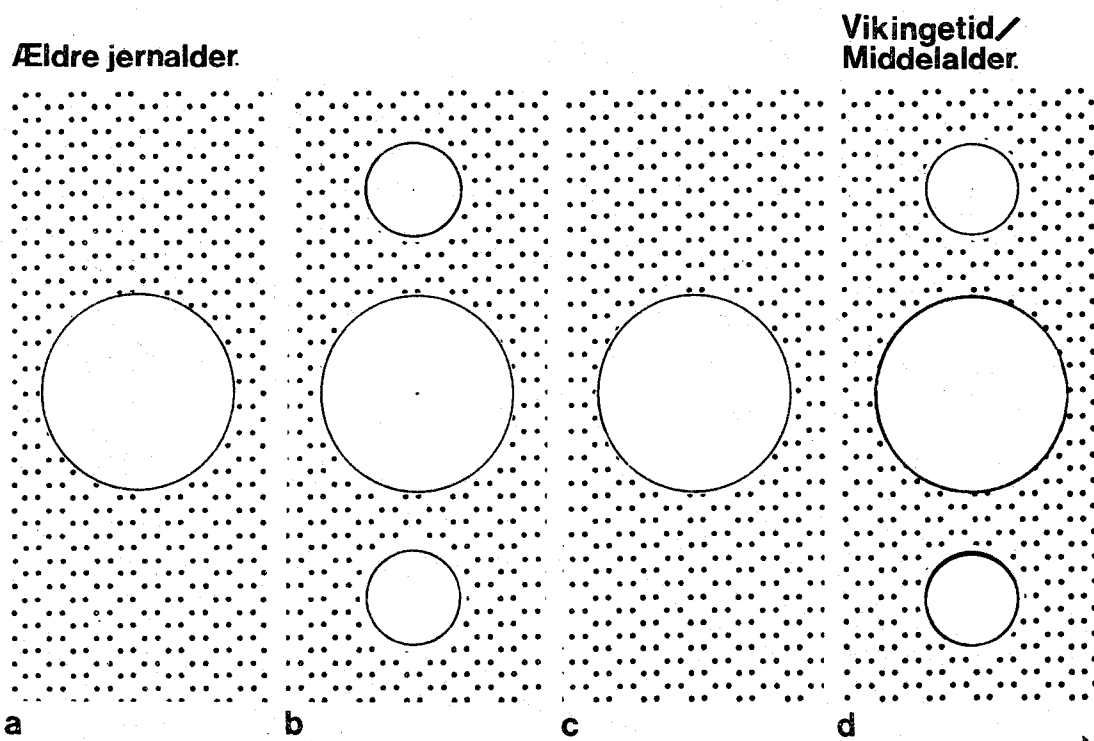
Men hvornår opstår landsbyerne? Her er der fremsat divergerende opfattelser. Forudsætter man, at der i det lange tidsrum mellem yngre stenalderes bebyggelser som Barkær eller Troldebjerg og ældre jernalderes landsbyer er foregået en eller flere spredninger af bosættelsen (?) må denne spredning atter være afløst af sammenflytninger i landsbyer, måske i forskellig takt og med varierende konsekvens fra landsdel.

I Jylland vides landsbyer at have været en almindelig udbredt bosættelsesform siden ældre jernalder (har der også været et indslag af enkeltgårde?). For øernes vedkommende svigter kilderne stadig, men på baggrund af en række iagttagelser har bl.a. Erling Albrechtsen ment at kunne slutte sig til, at bebyggelsen på Fyn først sent koncentreredes i landsbyer, vel engang i yngre jernalder. Det kan være af interesse at kigge lidt nærmere på Albrechtsens tolkningsmodel, da den tager sit udgangspunkt i et overordentligt rigt og betydningsfuldt kildemateriale, indsamlet gennem mange års målbevidst arbejde:

I Albrechtsens artikel (Kuml 1970) antages på Fyn en klar topografisk sammenhæng mellem ældre stednavne (-inge, -lev, -sted, -løse og -um) og grav- eller bopladsfund fra førromersk jernalder og frem til ca. 400 e. Kr., hvor de arkæologiske kilder begynder at svigte. På makroplanet er der i vid

udstrækning sammenfald, men også på mikroplanet synes sammenhænge at træde frem. Fundene har tilsyneladende en tendens til at gruppere sig omkring de nuværende landsbyer med gamle stednavne, men ligger alligevel ofte for langt fra disse til, at en hypotese om en direkte identifikation kan komme på tale. Sammenfaldet er således ikke absolut, idet forholdsvis mange fund netop synes at placere sig omkring 1-2 km eller mere fra navnebyerne. (Fundfordelingerne belyses til dels af de til navne-cirklerne knyttede talværdier, skønt beregningerne ved direkte afstandsmålinger fra landsbycentrerne ville tillade mere nuancerede slutninger under hensyntagen til en række fejlkilder som f. eks. topografiske variabler som søer og moser). De foreliggende vidnesbyrd tolker Albrechtsen således, at man i ældre jernalder bor spredt indenfor bygden. Et givet stednavn (som -lev, -inge) refererer til hele den spredte bebyggelse. Da man senere (i yngre jernalder) flytter sammen i landsbyer overtager de nyetablerede bofællesskaber, landsbyerne herefter de ældre bygdenavne. Landsbynavnene betragtes med andre ord som værende langt ældre end selve landsbyerne.

Albrechtsens tolkningsmodel kan synes rimelig og realistisk. Imidlertid er det også muligt at fremlægge en anden tolkningsmodel, i harmoni med de få af Albrechtsen fremlagte topografiske iagttagelser og indenfor rammerne af det givne materials muligheder: Den før fremlagte model fig. 21 kan forsynes med endnu et par led og får da følgende udformning (fig. 22):

Modellen opererer nu med en landsbybosættelse i ældre jernalder (a) (svarende til de ældre stednavne eller i det mindste nogle af disse). I en ekspansionsfase grundlægges nye bosættelser, bl.a. i nærheden af de ældre bebyggelser (b) gerne i et par kilometers afstand, som mange af de middelalderlige torper. Det er i vidt omfang sådanne bebyggelser, der ifølge modellen giver sig til kende i det foreliggende arkæologiske fundmateriale. Ved muligt påfølgende indskrænkninger af det dyrkede areal opgives hovedparten af disse aflæggerbebyggelser, og bebyggelseskontinuiteten repræsenteres derefter alene af de velkonsoliderede landsbyer på de bedste jorder (c). Den samme proces kan gentage sig senere hen således som beskrevet til indledning (d).

Den her ganske groft skitserede tolkningsmodel lader sig kun vanskeligt afprøve på det foreliggende fundmateriale og må derfor alene opfattes som en arbejdshypotese. Den har tillige på forhånd begrænset gyldighed alene ved sin generelle formulering, da de fænomener, den tilsigter at beskrive under alle omstændigheder er særdeles komplicerede. Alligevel kan den måske have visse fortrin fremfor andre mulige forklaringer af de foreliggende data: Den undgår det skisma, der ligger i at stednavnene (deres høje alder forudsat) ellers kunne formodes at skifte betydningsindhold. Med understregningen af den mulige kontinuitet giver den måske tilmed en forklaring på, hvorfor så mange gamle stednavne (der under alle omstændigheder må antages at være hørt op med at være produktive i vikingetid) overhovedet er overleveret. Tillige fordrer modellen ikke noget tidsskel mellem jernalderlandsbyens første optræden på Fyn og i Jylland, og de fynske gravpladser, der frem til ca. 400 e. Kr. tilsyneladende varierer betragteligt i omfang, lader sig også smukt indpasse i en sådan tolkningsmodel, hvor bosættelsesenhederne kan variere i såvel størrelse som varighed.

Men uanset sine begrænsninger illustrerer modellen en væsentlig side af stednavneproblematikken. De ældre stednavne lader sig kun i begrænset omfang anvende til bebyggelseshistoriske slutninger, og navnene repræsenterer alene, hvad der mere el-

ler mindre tilfældigt er overleveret som følge af en eller anden form for bebyggelseskontinuitet. Utallige ældre stednavne - f.eks. de navne, der har knyttet sig til mulige aflæggerbebyggelser - kan være gået tabt, når kontinuiteten blev brudt. En mulig regræssion imellem et bebyggelsesmaximum ved ældre jernalders slutning og ekspansionen i vikingetid kan således have decimeret bestanden betragteligt.

For Sjællands vedkommende er det ikke muligt at føje væsentligt nyt til diskussionen om bosættelsesformen i jernalderen. Studierne af oldtidsvejene ved Stevns- og Tryggevejle Åer giver dog en klar bekræftelse på, at Sjælland på intet tidspunkt har været folketomt i jernalderen (H. Nielsen, Køge Museum 1970-73. 27-41). Den tilsyneladende fundtomhed i førromersk jernalder og også delvis i yngre jernalder må altså have andre årsager. At vejnettet i det givne område når et højdepunkt i udbygning i tiden omkring 3. årh. e. Kr. samtidig med en række rige gravfunds optræden taler for en virkelig højkonjunktur netop omkring denne tid. Om et bebyggelsesmaximum i Sjællands jernalder vidner måske også nogle af de senere forladte agersystemer i skovene. I hvert fald er det vanskeligt at forestille sig, at de kuperede områder ved Geels Skov og Næsbyholm på noget tidspunkt har hørt til de mest eftertragtede agerbrugsjorder, skønt arden måske ikke i samme grad som senere plovtyper har stillet krav til terrænet.

Hvis den ovenfor skitserede tolkningsmodel blot i noget omfang besidder gyldighed, forudsætter den, at mange af de nuværende landsbyer som økonomiske helheder betragtet repræsenterer overordentlig lang kontinuitet, snarere to tusind år end ét tusind. Hermed rejses da endnu engang det gamle spørgsmål om, hvor selve bebyggelserne fra de ældste landsbyfaser skal søges. Ligger de - tolkningsmodellen forudsat - under middelalderlandsbyerne eller andre steder indenfor byjorderne? Problemet har været af central betydning i diskussionen om den gruppe af middelalderlige landsbyer, hvis "geometriske" grundplaner synes at fremstå som resultatet af konsekvente reguleringer (jfr. Fritz Hastrup: Danske Landsbytyper, 1964). Fremtræ-

der sådanne landsbygrundplaner virkeligt som konsekvens af ændringer i agerbrugets struktur med tofternes beliggenheder og mål som nye dominerende elementer, er det derfor ikke utænkeligt, at bebyggelserne ofte er flyttet, og at de ældre bebyggelser så skal søges der, hvor marknavne som "Gammeltoft" o. lign. kunne antyde ældre bebyggelse. Men den anden mulighed: identitet i beliggenhed lader sig næppe afvise generelt. Når landsbyundersøgelser ikke hidtil har bragt pålideligt daterende materiale forud for ca. 1100 for dagen, kan det stadig bero på tilfældet.

Problemet landsbykontinuitet er således fortsat helt centralt og må med fordel kunne belyses ved arkæologisk metode. Væsentligt ville det under alle omstændigheder være at få fremdraget daterende materiale fra landsbyer med gamle stednavne, og til lige rummer marknavnenes gammelbyer en enorm udfordring. Den flygtighed i bebyggelsen, som de mange nye undersøgelser af vestjydske vikingetids- og jernalderlandsbyer efterlader indtryk af, behøver langt fra at gælde for de mere frugtbare- og velsagtens tættere bebyggede - egne af landet. Her må det ikke overses, at herredernes og sognenes ulige arealmæssige størrelser så afgjort taler for, at befolkningstyngdepunktet ved indgangen til historisk tid har ligget på morænejordene. I de ældre perioder behøver fordelingen ikke at have været stort anderledes.

Om bebyggelsens fordeling i vikingetidens Danmark.
af Peter Bredsdorff (resumé)

Bredsdorff indrømmede sin usikkerhed overfor det emne, han havde påtaget sig. Men indenfor hans arbejdsområde (byplanlægning) var man nødt til at søge frem til totalvurderinger ved sammenholdning af viden indenfor diverse fagområder, som byplanlæggerne ikke selv kunne have nogen ekspertise i, og som iøvrigt også kunne være mere eller mindre godt dokumenteret ved forskning.

Udfra sin baggrund ville han gerne slå et lille slag for de tværfaglige makro-overblik som baggrund for den én-disciplinære forskning inden for mikro-områder. F.eks. kunne sådanne oversigter, selvom de var behæftet med meget store usikkerheder, vel have betydning for opstillingen af arbejdshypoteser?

Viste bl.a. som eksempel på et overblik Johannes Steenstrups klassiske kort fra 1896 over de administrative grænser efter rigssamlingen. Udgangspunktet var de historisk kendte grænser, justeret ikke alene udfra kilderne (Vjb. osv.) men bl.a. udfra J.S.' medieven i den tidlige stednavneforskning, ræsonnementer udfra den lokale topografi m.v. (Senere havde Arup og endnu senere Aksel E. Christensen måttet benytte denne grove oversigt trods megen detailviden, der er fremkommet siden).

En ligeså vigtig opgave syntes at ligge i at give et overblik over landets "bygder" ved indgangen til historisk tid. Bredsdorff havde nok været klar over, at man savnede daterbare fund fra jernalderen under landsbyerne med de gamle navne. Men han erkendte, at de meget stærkt udtalte tvivl, der var kommet frem under symposiet om, hvorvidt der overhovedet var en kontinuitet, var kommet bag på ham. Landsby-bosætningsformen fandtes jo i jernalderen og vel også i Østdanmark, selv om man endnu ikke havde påvist den her? Flertallet af de gamle landsby(?)navne var vel bostedsnavne, og stednavneforskernes grove tidsfæstelse af dem kunne vel næppe anfægtes. Kunne man virkelig tænke sig et helt andet landsby- eller bosætningsmønster i yngre jernalder end i 1000-årene? Havde haft mest lyst til

at slippe den varme kartoffel og skifte over til et emne, han var bedre hjemme i, men havde ikke med dags varsel været i stand hertil.

Havde ladet sig fængsle af H.V. Clausens arbejdsområde og hans argumentation for det store - omend upræcise - overblik (Aarb. 1916). Clausens bygdekort på grundlag af stednavnene ansås af A.E. Christensen (1969) trods mange fejl for endnu brugbart.

Gav en kortteknisk kritik af Clausens kort. Viste eksempler på mere anskuelige, operationelle og reproducerbare fremstillingsformer (herunder iso-kort fra Strömbergs disputats).

Havde selv forsøgt en lidet tidskrævende sammentegning af "ægte" gamle landsby(?)navne fra monografier om de enkelte navnetyper, alle fremkommet efter Clausens studier, og indsat dem i et kvadratnet. Fortætningerne på dette kort kunne måske trods usikkerheder m.h.t. visse enkeltnavne og m.h.t. tidsfæstelsen give et groft billede af bygderne i tiden før torp-udvidelserne?

Diskussion af Helge Nielsens og Bredsdorffs indlæg.

Becker: Fandt at Nielsens vejundersøgelser havde bragt meget nyt stof ind. Men mente at hele spørgsmålet om tiden før vikingetiden er så svagt belyst, at man ikke med fornuft kan danne hypoteser på dette grundlag. Clausens kort mente Becker er upålideligt for tiden før vikingetiden. Betænkelig ved Helge Nielsens grove oversigt over boniteten, især angående Vestjylland, hvor der findes gode bosættelsessteder på bakkeøerne og langs åerne.

Nielsen: Svarede at det drejede sig om løse hypoteser, men sådanne må man have inden man sætter spaden i jorden. Fortsatte, at et så vigtigt problem, som hvornår reguleringen satte ind, kunne løses ved små udgravninger i eksisterende landsbyer. Beklagede at middelalderkeramikken kun vanskeligt lader sig datere præcist, men så måtte dendrokronologi og C14 inddrages.

Thrane: Mente at man på Fyn har det største materiale til bestemmelse af forholdet ældre jernalder - gammel landsbybebyggelse, men mulighederne er ikke nær udtømt.

Fortsatte, at med hensyn til Bredsdorffs ønske om studier på makroplan, så skulle man ikke forse sig på hverken makro eller mikroplan, men bruge dem komplementerende.

Becker: Fremhævede at man stadig er på farligt område med at henføre stednavnetyper til ældre jernalder.

Bredsdorff: Spurgte Becker, hvorvidt han ville advare imod fortsat at tro på, at der ligger ældre bebyggelser i eller ved gamle stednavnetyper.

Becker: Mente ikke at landsbyerne kunne føres længere tilbage end 1100.

Bredsdorff: Mente, at det måske endnu kunne bero på tilfældigheder, når man ikke var nået længere tilbage end til 11.årh. ved udgravninger i landsbyer af gamle stednavnetyper.

Ødegårdsprojektets opgaver til arkæologien.
af Svend Gissel

Det nordiske Ødegårdsprojekt har haft sin centrale funktionsperiode i årene 1970-75. Et par år før 1970 afholdtes indledende nordiske symposier, og alle manuskripter til den planlagte publikationsrække skal foreligge inden 1980, afsluttet med en engelsksproget behandling af projektets nordiske komparation.

Ødegårdsprojektet er autoriseret og bekostet af de nordiske humanistiske forskningsråd, med årlige bevillinger fra hvert råd til de nationale undersøgelser. Projektets grundlæggende organisation er national, grupperet i hvert land omkring en arbejdsleder, samt i Danmark, Finland, Island og Norge et udvalg (eller en kommission) med besluttende myndighed. Den nordiske overbygning bestående af nordisk arbejdslederkollegium og til og med 1974 nordiske symposier er derimod langt svagere.

Det danske projekt er kendetegnet ved dels antallet af medarbejdere og kontakter, ialt ca. 75, og dels den konsekvente anvendelse af tværvidenskabelig metode gennem gruppearbejde på såvel makroplan ((): undersøgelsesregion), og mikroplan ((): enkelt bebyggelse). Af undersøgelsesregioner udpegedes fire: Horns herred på Sjælland, øen Falster, nogle sogne omkring Århus og i Sønderjylland især dele af trekanten Åbenrå-Haderslev-Ribe. Baggrunden for valget af netop disse områder var 1) at de muliggjorde studiet af Ødegårdsprocessen under forskelligartede geografiske forhold, og 2), at de kunne belyses ved et acceptabelt historisk kildemateriale og desuden alle havde været genstand for undersøgelser i de sidste årtier ved C.A. Christensen, Chr. Lisse og Poul Rasmussen, som alle tilknyttedes projektet.

Den ødegårdsproces, der er tale om, er den senmiddelalderlige, mellem ca. 1300 og ca. 1500, som i Vesteuropa og tildels Østeuropa har været studeret med megen interesse siden fremkomsten af Wilhelm Abels bog *Die Wüstungen des ausgehenden Mittel-*

alters i 1943. 2. udgave kom i 1955. Af mange grunde, bl.a. kildemæssige medtoges 1500-tallet i undersøgelserne, ligesom også 1600-tallets og i mindre grad 1700-tallets materiale udnyttedes i det omfang, som var muligt.

Det kom hurtigt til at stå klart, at en indtrængende forståelse af ødegårdsprocessen, som i Danmark snarest er en ødebyproces, men ialt fald en bebyggelsestilbagegang, en regression, kun kunne opnås på bred bebyggelseshistorisk baggrund, og hertil bidrog i høj grad de ikke-historiske fags medvirken.

Initiativet til Ødegårdsprojektet kom fra historisk hold, og faget historie spiller en central rolle i projektet. Det er dette fag, der frem for noget andet har angivet undersøgelsens emner, midler og mål, og som i de fleste tilfælde har formidlet det tværfaglige samarbejde. Selve etableringen af dette hviler imidlertid på en erkendelse af, at faget historie ikke magter alene at løse de mange problemer omkring ødegårdsproces og senmiddelalderkrise. Inden for projektet har især udarbejdelsen af lister over øde og bestående bebyggelser, samt især lokaliseringen af øde bebyggelser været gjort til genstand for tværfagligt samarbejde mellem stednavneforskere, historikere, arkæologer, geografer m.fl., hvorimod studiet af baggrunds- og kausalforholdene mest har været dyrket af historikere og i nogen grad af kulturgeograferne. Dette vil groft sagt sige, at projektets ødegårdsstudium i prægnant forstand er blevet gennemført tværvidenskabeligt, baggrundsstudiet af den senmiddelalderlige krise fortrinsvis af historikere.

Koncentrerer vi os nu om selve ødegårdsstudiet, er det i denne forbindelse vigtigt at få fastslået det indbyrdes forhold mellem fagene arkæologi og historie i undersøgelsen. Det må da understreges, at historikerne som initiativtagere, stærkt støttet af stednavneforskerne, kom til at stille opgaverne for arkæologerne, nemlig ved udarbejdelsen af lister over de øde bebyggelser - og dette vil i realiteten sige - over de bebyggelsesnavne, som bl.a. arkæologerne skulle medvirke til at lo-

kalisere. Det skal imidlertid straks pointeres - omend det ikke er nødvendigt i netop denne forsamling, at en systematisk arkæologisk eftersøgning af undersøgelsesregionerne naturligvis havde været et lige så relevant udgangspunkt som den historiske.

På den ekskursion til Falster, som foretoges i forbindelse med Ødegårdssymposiet på Fuglsang i september 1972 sagde Hans Andersson fra museet i Göteborg, at nedlagte bebyggelser anvist af historikerne måske ikke var de eneste, der var i landskabet. Hvis man kun var opmærksom på de udpegede steder fra de skriftlige kilder, ville det måske give et fortegnet billede af forholdene. Der burde derfor tillige foretages en arkæologisk styret inventering.

Et vidnesbyrd om rigtigheden af Hans Anderssons opfattelse fik det danske projekt i sommeren 1975, da vejarbejde afslørede tomten af en landsby fra 1200-tallet vel at mærke på Falster, hvis bebyggelser på dette tidspunkt menes registreret tilnærmelsesvis komplet i en enkelt skriftlig kilde, nemlig Falsterlisten i Kong Valdemars Jordebog. Pladsen blev foreløbig undersøgt af Stiftsmuseet i Maribo i samarbejde med Nationalmuseet. Der blev fundet stolpehuller fra 6 huse, gruber, spor af vej-anlæg og 2 brønde, samt keramik, der dateredes til 1100-1300-tallet. Byen måtte p.gr.a. trækullag anses for at være brændt, d.v.s. man har en helt præcis årsagsbestemmelse fra arkæologisk side, hvilket er noget enestående i Ødegårdsprojektet. Den nærmere beliggenhed er mellem Nørre-Alslev og Ravnsø, men så nær Ravnsø (100-200 m), at der kan være tale om en forløber for Ravnsø. Da Ravnsø har et regelmæssigt anlæg, er der her mulighed for datering af en reguleret landsby, hvilket så vidt jeg ved ikke tidligere er forekommet. Selve landsbyflytningen er jo ligeledes (hvis den holder stik) overmåde interessant. Også her er der tale om en ny erkendelse for den historiske tids vedkommende.

Nået så langt skal jeg introducere et stort tysk værk, som er udkommet i 1975, nemlig Studien zur Wüstungsfrage im fränkischen Altsiedelland zwischen Rhein, Mosel og Eifel nord-

rand, I-II, Köln og Bonn. Det i denne forbindelse interessante er, at forfatteren Walter Janssen er arkæolog - nemlig ved museet i Bonn - og som sådan må formodes at ville lægge lige så stor vægt på arkæologisk som på historisk inventering. Det viser sig da også, at Janssen betragter de arkæologiske fund ikke kun som supplement til og kontrol af tidligere kendte omstændigheder, men som en vigtig udvidelse af den foreliggende kildebasis med helt nyt materiale (I, s.35). Dertil kommer, at arkæologien, som Janssen siger (I, s.14) ikke er belastet af den ofte - og altså bl.a. i Ødegårdsprojektet - forekommende indsnævring af Wüstungsproblematikken til senmiddelalderen.

Det må altså indrømmes, at den af Ødegårdsprojektet anvendte primært historiske inventeringsmetode lader en hel del muligheder i selve terrænet uudnyttede. Olaf Olsen var inde på problemet under Fuglsangsymposiet, idet han påpegede, at arkæologiske undersøgelser - og her tænkte han vel først og fremmest på udgravninger - ville kræve mere tid end Ødegårdsprojektet havde til rådighed. Olaf Olsen sagde imidlertid også, at små øde bebyggelser (der var specielt tale om Bisserup S.Ø. for Nykøbing) næppe ville kunne findes uden om de historiske kilder. Olaf Olsen havde god grund til at antage dette, da efterforskningen i terrænet med udgangspunkt i Århusbogen ca. 1315 havde givet et helt negativt resultat; men fundet ved Ravnsø må vel alligevel vise en tydelig mangel ved den anvendte metode.

Når man fra Ødegårdsprojektets side lod såvel primær arkæologisk inventering som udgravning (hvorom senere) ude af betragtning, var dette dikteret af den hårde nødvendighed, nemlig at de midler, som stilledes til rådighed af Statens humanistiske Forskningsråd, vel kunne stige til ca. 365.000 i finansåret 1974/1975, men ikke mere (ialt 1,4 mill. kr.). Professor Erik Lönnroth fra Göteborg, som mere end nogen anden repræsenterer forskningsrådene i projektet, sagde på Fuglsangsymposiet klart, at arkæologiens inddragelse i projektet i større omfang var et spørgsmål om prioritering, idet en større forø-

gelse af udgifterne næppe var realisabel. Projektet har derfor fra først til sidst måttet lade sig nøje med en sekundær arkæologisk indsats.

Det bør dog omtales, at det danske projekt i samarbejde med Kommissionen for Agerbrugsredskabernes og Agerstrukturernes Historie, d.v.s. Grith Lerche, har ladet foretage en inventering af højryggede agre over hele landet. Der blev udarbejdet et skema, som udsendtes til lokalmuseerne, og en række indberetninger er også modtaget; men det har fra starten stået klart, også for inventeringens initiativtagere, at denne registrering kun kunne blive en begyndelse. Dette var et af flere felter, hvor projektet indskrænkede sig til at indsamle materiale til brug for fremtidig forskning. Inden for feltet luftfotografering fremskaffedes bl.a. materiale fra Geodætisk Institut og Geografisk Institut i Århus.

Som det vil være bekendt, anses antallet af bevarede middelalderagre og vel i det hele taget af fossile agre for at være langt større i Jylland end på Øerne, (Denne opfattelse blev under diskussionen imødegået af Henrik Thrane), hvilket er bekræftet af projektets undersøgelser. Højryggede agre forekommer - så vidt i øjeblikket bekendt - kun eet sted i Horns herred og på Falster, nemlig i Færgelunden ved Jægerspris, og disse må efter et bevaret kort anses for at være fra ca. 1800. Fra Jylland skal især omtales de talrige forekomster i Tirstrup sogn, som imidlertid også meget vel kan være sene. En forskningsmæssig betydning som de tyske "Äcker unter Wald" har de fossile danske agre altså ikke fået i vor forbindelse. Iøvrigt tør det til en vis grad siges - og er også blevet sagt - at forekomsten af højryggede agre ofte står i omvendt forhold til forekomsten af skriftlige kilder vedrørende ødegårdsprocessen. De mangfoldige eksempler på højryggede agre i Jylland modsvarer et så ringe historisk materiale, at projektet har måttet opgive at undersøge de klassiske hedeområder i Midtjylland, hvilket er en decideret mangel.

Efter denne lange baggrundsskildring skal jeg nu vende mig til det, som foredragets titel mere præcist dækker, nemlig

det, der helt konkret er blevet projektets opgaver til arkæologien. Til gengæld kan jeg tage lidt lettere på dette, fordi Østergaard Christensen kommer med sit foredrag umiddelbart efter.

De af stednavneforskere og historikere udarbejdede lister over bebyggelser, som er blevet øde i senmiddelalderen, omfatter tre hovedkategorier, som skal lokaliseres, nemlig 1) landsbyer, som kendes ved navn, 2) "Gammelbyer", som især er undersøgt af Frits Hastrup, og 3) enlige bol o.a. mere partielle størrelser. Det er især på Falster, at Gammelbyerne findes som marknavne. Enlige bol, som ikke udgør selvstændige bebyggelser, findes på indeværende tidspunkt ikke klart påvist.

Ofte kan historikere og stednavneforskere groft angive den eftersøgte bebyggelses beliggenhed. Derefter indsnævres undersøgelsesfeltet gradvis, først ved overfladesøgning, derpå ved fosfatanalyser (bla. hurtigmetoden ved S. Lundh) og endelig eventuelt ved gravning af prøvehuller og prøvegrøfter, dybere pløjning samt afskrælning med bulldozer etc. Fremgangsmåden med bulldozer har dog endnu ikke været forsøgt i praksis, men har flere gange været overvejet (Bisserup, Gammel-Ravnø).

1) De i skriftlige kilder dokumenterede øde landsbyer har i de fleste (på Falster langt de fleste) tilfælde været ganske små, oftest på ca. 1 bol, altså af størrelsesordenen 60 tønder land, hvorfor der måske ikke er tale om landsbyer, men om større gårde. Der er endvidere på Falster tegn på, at de fleste af disse småbebyggelser ofte har haft det mere primitive alsædebrug, altså ikke trevangsbrug. I Horns herred har man ikke ad arkæologisk vej kunnet genfinde sådanne bebyggelser, men på Falster har man fundet to, Bisserup og Sarup, som begge har været ganske små. Nogle øde landsbyer har været større. På Falster var Dompnæthorp og Ugglæthorp på hver 4 bol, i Horns herred Klippestrup på 12 gårde. Af disse er Klippestrup lokaliseret, de to falsterske derimod ikke, hvilket kan skyldes, at de gemmer sig under senere bebyggelser med andre navne. For Falsters vedkommende gælder det dog, at undersøgelses-

området er så stort, at det har været umuligt for projektets folk at foretage en omhyggelig inventering overalt. I Horns herred gør det samme forhold sig gældende, men i langt mindre grad.

Endelig skal i Horns herred omtales Kunderslev, der indtager en særstilling ved sin størrelse (mindst 9 bol), ved sin avancerede driftsform (trevangsbrug), og ved ødelægningsens relativt præcise datering (ved hjælp af skriftlige kilder). Kunderslev er en udfordring, for trods alt dette aner vi ikke årsagen til, at den blev øde; men den er lokaliseret med 100% sikkerhed.

Jeg skal også sige et par ord om 2) Gammelbyer og 3) enlige bol. For Gammelbyernes vedkommende er Frits Hastrups teori, at Gammelbyerne repræsenterer et stadium for en landsbyregulering, at en flytning til nuværende bebyggelse er sket i forbindelse med et regulering, ikke blevet afkræftet ved Ødegårdsprojektets undersøgelser. Det netop fundne Gammel-Ravnsø kan være en sådan Gammelby, omend betegnelsen ikke findes brugt i dette tilfælde. På Falster et det endnu ikke lykkedes projektet at lokalisere Gammelbyer ad arkæologisk vej; men i Horns herred kendes et Gamlerupper, hvor der også er gjort arkæologiske fund. Hvis Hastrups tolkning er rigtig, er der jo ikke tale om en bebyggelsestilbagegang, men kun om en flytning. I denne forbindelse kan omtales det fænomen, der med et tysk udtryk kaldes "Ballungen", indflytning af små landsbyer, ofte kun på 1 bol, til en tidligere eksisterende mere central bebyggelse. En sådan Ballung er sandsynliggjort i Idestrup sogn på Falster, hvor to småbebyggelser, Bisserup og Pederstrup, synes flyttet ind til Sønder-Tåstrup. Af disse er som omtalt Bisserup påvist ad arkæologisk vej.

Om 3) enlige bol, 3: med navne på bol, vides idag næsten intet; men forskelligt i de skriftlige kilder tyder på, at bol i højmiddelalderen i nogle tilfælde kan have indtaget en mere selvstændig stilling end senere. Arkæologisk kan der vist i dag intet siges til belysning af spørgsmålet.

Når Ødegårdsprojektet lægger så megen vægt på lokaliseringen, skyldes det især ønsket om at kunne studere geografiske faktorer eventuelle indvirkning på ødelægningen. Var det væsentligste moment jordbundens art, terrænets relief, fugtighedsgraden (klimaforhold), højde over havet, sandflugt, beliggenhed i forhold til kirke, hovedgård, købstad eller handelsplads, samt til de store kommunikationslinjer? Alt dette er undersøgt, og det ser i øjeblikket ud til, at det på Øerne mere er økonomisk forhold end jordbundsforhold og klima, som har været bestemmende. Tvivlsomme faktorer er pest og krige, der nok ligesom jordbund og klima har spillet en større rolle i Jylland.

Meget væsentlig for årsagsbestemmelsen er naturligvis dateringen af de øde landsbyer. Her giver keramikfundene noget; men Ødegårdsprojektet har af økonomiske grunde været nødt til at prioritere lokaliseringen højere end den datering, som alene udgravninger måske kan tilvejebringe. Her har nok fonde- nes økonomiske erfaringer fra Borup Ris og Store Valby betydet noget for deres tilbageholdenhed senere, men hvad har disse to udgravningssteder ikke til gengæld betydet for såvel dateringen som kendskabet til gårde, agre etc. Det bliver da en af Ødegårdsprojektets fornemste opgaver at pege på vigtige emner for fremtidig udgravning. Her må man vel i Horns herred først og fremmest pege på Kunderslev, eventuelt også enkelte andre, på Falster vel i første række på det nyfundne Gammel-Ravnø.

Skal man prøve på at konkludere, hvilke af de omtalte undersøgelsesmuligheder og metodeproblemer, der kan have interesse for de øvrige deltagere i konferencen, skal jeg her omtale:

- 1) En systematisk inventering dækkende et helt område, her vil det være en fordel, hvis levn fra forhistorisk og historisk tid kunne eftersøges under eet.
- 2) Eftersøgningsmetoderne, hvor vort projekt peger på en trætrinsundersøgelse.

3) Fælles bebyggelseshistoriske problemer:

- a) Spørgsmålet ødelægning kontra flytning og koncentration.
- b) Spørgsmålet om, at fortidsbebyggelsen kan skjule sig under bestående bebyggelser.
- c) Spørgsmålet om landsbyens struktur i ældre tid (J: før ødelægningsperioden 1300-1500) og landsbyens opståen.

Diskussion af Gissels indlæg.

Porsmose: Spurgte om, med hvor stor sikkerhed man kan slutte fra et overleveret stednavn til om der er tale om en bebyggelse.

Gissel: Svarede, at ifølge Hald indicerer torp-navnet med næsten 100% sikkerhed en bebyggelse på minimum en gård - dette i modsætning til næsten alle andre navnetyper.

Føjede til, at et overleveret bebyggelsesnavn ikke behøvede at indicere bebyggelsens centrum, men blot dennes marker.

Nielsen: Spurgte om man havde nogen forklaring på de enligt liggende kirker.

Gissel: Svarede, at man mener, at der har ligget bebyggelse i nærheden.

Porsmose: Spurgte om en enligt liggende kirke er et indicium for en nedlagt landsby.

Gissel: Svarede bekræftende, men tilføjede, at det burde undersøges nærmere, i de enkelte tilfælde.

Thrane: Mente ikke at man havde propageret nok for ødegårdsprojektet.

Nielsen: Fandt at der nok var flere museer, der kunne tænke sig at tage sagen op.

Becker: Mente at ødegårdsprojektet som korttidsbegrænset projekt ikke kunne inddrage arkæologiske metoder. Arkæologiske undersøgelser ville være et halvt århundrede, desuden var mulighederne for ad arkæologisk vej at bevise lokaliseringen af en historisk kendt lokalitet ringe.

Gissel: Følte sig fuldstændigt overbevist om, at det arkæologiske kendte Bisserup var lig det historiske Bisserup. Sagde at det hele tiden havde været ødegårdsprojektets mål at fungere tværvidenskabeligt.

Becker: Mente at lokaliseringen af et Bisserup ikke var projektets mål, men derimod at svare på, hvorfor den blev nedlagt.

Gissel: Svarede, at lokaliseringen giver mange oplysninger f.eks. klima, geologi, topografi, vandstand etc.

Porsmose: Mente at en udgravning af en landsby ikke behøver at være 50 år, og henviste til små dateringsgravninger og større grovere fladeudgravninger.

Gissel: Svarede, at ødegårdsprojektet var blevet frarådet af Olaf Olsen at foretage dateringsgravninger, som man iøvrigt slet ikke havde midler til.

Becker: Mente at det var uforsvarligt at anvende maskinkraft i nedlagte landsbyer.

Østergård-Christensen: Var betænkelig ved dateringsgravninger, da disse ville ødelægge kildematerialet for senere udgravninger.

Porsmose: Mente i stedet at udgravningsteknikken burde tilrettelægges i overensstemmelse med de problemstillinger, man vil løse.

Brinch: Spurgte hvad projektets målsætning var.

Gissel: Svarede, at det var målet at beskrive og om muligt forklare ødegårdsprocessen i middelalderen.

Ødegårdsprojektets undersøgelser på arkæologisk basis på Sjælland.

af J.L. Østergård Christensen

Indlæg uden manuskript, formet som en redegørelse for Ødegårdsprojektets arkæologiske indsats i Hornsherred. Det nu afsluttede undersøgelsesarbejde havde haft som mål at lokalisere 6 bebyggelser, der kendes i middelalderligt navnestof. Ved hjælp af overfladeopsamlinger og en række andre iagttagelser er man nået til at lokalisere 4 bebyggelser. I redegørelsen indgik en oversigt over metodevalg, hvor man, i erkendelse af, at arkæologi var en af mange hjælpevidenskaber for projektet, havde valgt den tidsmæssigt overkommelige overfladeopsamling - også udfra en vurdering af metodens bærekraft, som den er demonstreret af Therkel Matthiassen og andre. Redegørelsen sluttede med en vurdering af spredningsrisikoen for "oldsager" i pløjelaget; ud fra en række eksempler vurderedes spredningsrisikoen som moderat.

Diskussion af Østergaard Christensens indlæg.

Porsmose: Spurgte hvor meget fundstof der skal til, før man kan sige, at man har fastlagt en nedlagt middelalderbebyggelse ad arkæologisk vej.

Østergård-Christensen: Var ikke utilbøjelig til at mene, at 3 middelalderskår pr ha ved en overfladeopsamling var tilstrækkelig.

Nielsen: Mente at det var muligt at finde middelalderskår overalt.

Becker: Spurgte om det ikke er betænkeligt at de nedlagte landsbyer ligger op ad herregårde, når man forklarer nedlæggelsen med en økonomisk krise.

Gissel: Svarede, at enhver nedlæggelse måtte tages op, ligegyldigt hvad årsagen til nedlæggelsen end var. Meget tydede på, at landsbyer på Falster er blevet nedlagt i forbindelse med en omstrukturering af bebyggelsen.

Sluttede med at sige, at det sikkert var forkert at tale om en middelalderlig krise - der var flere. Det endelige resultat af ødegårdsprojektet bliver en differentiering af årsagsforklaringen.

Landsbyens opståen og udvikling indtil de store matriklers tid. Udkast til et projekt.

af Erland Porsmose Christensen og Torben Grøngaard Jeppesen

I efteråret 1975 indledtes ved Odense Universitet et bebyggelseshistorisk forskningsprojekt med titlen "Landsbyens opståen og udvikling indtil de store matriklers tid. En bebyggelseshistorisk undersøgelse". Projektets indhold og målsætning skal i det følgende fremlægges, idet det er vort håb, at dette vil medføre en for det videre arbejde frugtbar diskussion af ide og metoder. Som afslutning på indlægget vil der blive givet et kort resume af de foreløbige resultater af arbejdet med projektet.

Målet med undersøgelsen er at beskrive og forklare landsbybosættelsesformens udvikling fra de i historisk tid kendte landsbyers opståen indtil de store matriklers tid (5. - 11. årh. ? til slutningen af 17. årh.) i et udvalgt arbejdsområde.

Som arbejdsområde er Fyn valgt. Valget begrundes i, at landsdelen udgør en geografisk sluttet enhed, og at den er det bedst udforskede område, hvad angår tidsrummet forud for landsbygrundlæggelserne, ældre jernalder. Endvidere er det rent arbejdsøkonomisk en fordel at vælge Fyn, da projektets udgangspunkt er Odense Universitet.

En undersøgelse af landsbybosættelsesformens udvikling må indeholde følgende led: a) en redegørelse for bosættelsesformens udbredelse i tid og rum i arbejdsområdet; b) en specificering af landsbyernes størrelse, og endelig c) en redegørelse for landsbyens indre udvikling i nævnte tidsrum. Disse tre punkter vil således til sammen kunne give et totalbillede af landsbybosættelsesformens udviklingsforløb, dels den ydre udvikling (hele landsbyer - udvikling i tid, rum og størrelse) og dels den indre udvikling (den enkelte landsby - udvikling i størrelse, bebyggelsesenhederne art og størrelse, og landsbyens indre sammensætning, struktur).

Projektets hovedpunkter med de enkelte undersøgelsesled kan opstilles som følgende:

I. Landsbybosættelsesformens udvikling i tid og rum.

- a) Tidspunkt for landsbyernes opståen
- b) Landsbyernes fordeling
- c) Landsbynedlæggelser, tidspunkt og fordeling

II. Landsbyernes størrelse.

- a) Antal af enheder i landsbyen
- b) Landsbyens hartkornstal

III. Landsbyens indre udvikling.

- a) Bebyggelsesenhederne størrelse og art
- b) Landsbygrundplanens udvikling

Arbejdet med de enkelte problemer er tænkt afviklet på to niveauer, dels et makroplan omfattende hele arbejdsområdet hvor landsbybosættelsesformens udvikling skal beskrives i hovedtræk, og dels et mikroplan - omfattende et mindre udvalgt område (1-3 sogne, området endnu ikke udvalgt) - hvor det er hensigten ved detailstudier at uddybe det på makroplan iagttagne bebyggelsesbillede og forsøge at nærme sig årsagsforklaringer af udviklingsforløbet. Vi anser spillet mellem makro- og mikroplan for metodisk hensigtsmæssig, og håber at det vil udmunde i givtige resultater.

Makroplan-undersøgelser.

På makroplanen er det hensigten at undersøge: I) Landsbybosættelsens udvikling i tid og rum.

- a) Tidspunkt for landsbyernes opståen.

Spørgsmålet omkring tidspunktet for landsbyernes opståen vil blive søgt nærmet ved dateringsgravninger i et udvalgt antal landsbyer, (et "net" af små udgravningsfelter ud over landsbytomten). Arkæologiske undersøgelser er her nødvendige, idet resultaterne af den hidtidige forskning (dvs. især stednavneforskningen) er meget usikre og på det seneste blevet udsat for hård kritik. Iøvrigt har der også kun været tale om en relativ krono-

logi i landsbygrundlæggelserne med få varierende henvisninger til absolut kronologi. (For videre behandling af dette emne, se EPC og TGJ: Vore Landsbyers fortid, Fyens Stiftstidendes kronik 29. december 1975).

Under hensyntagen til stednavneforskningens resultater er det tanken at tilrettelægge udgravningerne på grundlag af opdelingen af landsbyerne efter navnetype. Vi anser det her for nødvendigt at grave i 2 byer af hver af grupperne -inge, -lev, -løse, -sted, -torp, -by og 1 i-um (der er usikkerhed omkring antallet af sikre hembyer på Fyn). Ialt 13 udgravningsbyer. Der er ikke tale om et egentligt repræsentativt udsnit af de fynske landsbyer, men blot et grundlag for vurdering af tidspunkter for landsbyanlæggelsesfaser.

b) Landsbyernes fordeling.

Fordelingen etableres på grundlag af den fastslåede kronologi iagttaget ved dateringsgravningerne.

c) Landsbyedlæggelserne, tidspunkt og fordeling.

På grundlag af historiske studier er det tanken at gøre rede for landsbyedlæggelsernes omfang, fordeling og kronologi.

II) Landsbyernes størrelse.

Ved historiske studier er det hensigten at undersøge antallet af enheder i landsbyerne og landsbyernes hartkornstal fra 1682 og så langt tilbage som muligt.

III) Landsbyens indre udvikling.

Via historiske studier er det tanken at undersøge de enkelte bebyggelsesenheders størrelse og art (så langt tilbage som muligt).

Da det anses for umuligt på makroplan at nærme sig problemerne omkring landsbygrundplanen, indre struktur, henvises dette punkt fuldstændigt til mikroplanet.

Mikroplan-undersøgelser.

Som tidligere nævnt vil mikroplanundersøgelserne indeholde to

led, dels en uddybning af det på makroplan iagttagne billede af landsbybebyggelsens udvikling og dels årsagsforklaringer af selve udviklingsforløbet. For begge leds vedkommende er det en nødvendighed at arbejde med et mikroplan, idet det er umuligt at opnå samme resultater på et makroplan med en rimelig arbejdsindsats.

I) Uddybning af det på makroplan iagttagne udviklingsbillede.

- a) Antal af bebyggelsesenheder og disses størrelse og art i ældste del af undersøgelsestidsrummet.

For at afklare dette spørgsmål er det nødvendigt at foretage totaludgravning af nedlagte landsbyer. Herved skulle det være muligt at afdække de enkelte perioders huse og gårde og på dette grundlag at slutte sig til størrelse og art.

Det er tanken at udgrave 1 eller 2 nedlagte landsbyer, gerne adelby og aflæggerby. Disse landsbyer må på forhånd ikke kunne erklæres for atypiske og vil blive opfattet som repræsentative indtil andet bevises. Økonomiske og tidsmæssige grunde sætter helt klart grænser for omfanget af totaludgravninger af nedlagte landsbyer!

- b) Grundplanens udvikling - i hele undersøgelsestidsrummet.

Grundplanens (den indre struktur i landsbyen) udvikling kan for hele undersøgelsestidsrummet kun belyses ved totaludgravning af nedlagte landsbyer.

II) Forklaring af landsbybosættelsesformens udvikling.

Målet er først og fremmest at forklare ændringer i billedet af landsbybosættelsen iagttaget på makroplan, dvs. særlig anlæggelses- og nedlæggelsesfaser. For at nærme sig årsagsforklaringer af disse bebyggelsesændringer er det nødvendigt at foretage undersøgelser af følgende:

- a) Kronologien i landsbyanlæggelserne og -nedlæggelserne i et afgrænset område.

Metoden til at afklare dette spørgsmål må være at foretage dateringsgravninger i samtlige landsbyer i mikroområdet, både nedlagte og eksisterende. (Så mange af de 13 dateringsgravningslokaliteter som muligt lægges i mikroområdet).

- b) Totaludgravning af 1-2 landsbyer (adelby + aflæggerby). Målet er her at studere 1) landsbyens (adelbyens) indre struktur på anlæggelsestidspunktet (væsentligt for spørgsmålet omkring landsbyernes opståen); 2) adelbyens struktur på tidspunktet for aflæggerbyens opståen og dennes egen indre struktur (udflytterby-problematikken); 3) adelbyens struktur på aflæggerbyens nedlæggelsestidspunkt og dennes indre struktur; 4) adelbyens struktur på dens eget nedlæggelsestidspunkt (3 og 4: nedlæggelsesproblematikken).

For begge landsbytypers vedkommende er det iøvrigt tanken ved totalgravning at undersøge ekspansion og regression i landsbyen i funktionsperioden, og endvidere at klarlægge eventuelle reguleringer, se iøvrigt under "uddybning på mikroplan".

- c) Suppleringsundersøgelser.

Foruden de ovennævnte undersøgelser kræves der et antal yderligere indgående studier af andre faktorer i forbindelse med forsøget på at forklare landsbybosættelsesformens udvikling. Af disse kan nævnes undersøgelse af jernalderbebyggelse (forudgående bebyggelse), topografi (herunder geologi etc.), 1682-markbøgerne, ejendomsforhold, o.a.

Spørgsmålet om jernalderbebyggelsens omfang og art er af stor betydning for studier af årsagerne til de i historisk tid kendte landsbyers opståen. Eksisterede f.eks. landsbybosættelsesformen tidligere i området, og i bekræftende fald, under hvilken form, eller var der kun

tale om enkeltgårdsbebyggelse.

I forbindelse med en undersøgelse af jernalderbebyggelsens omfang og art i mikroområdet kan der etableres et samarbejde med Henrik Thrane, Fyns Stiftsmuseum/Odense Universitet.

Relevansen af projektet skal primært ses i lyset af den bebyggelseshistoriske forskning. Her har der længe været savnet en omfattende undersøgelse af landsbybosættelsesformen, som i historisk tid udgør den væsentligste bebyggelsesform i det østlige Danmark.

Et samlet studium af landsbyens opståen og udvikling indtil de store matriklers tid vil foruden at afklare væsentlige bebyggelseshistoriske problemer, såsom landsbyernes opståen, aflæggerbyproblematikken, landsbyernes indre struktur etc, også kunne bidrage væsentligt til forståelsen af den økonomiske, sociale og samfundsmæssige udvikling i undersøgelsestidsrummet. F.eks. vil planmæssigt anlagte landsbytomter kunne give grundlag for bestemte tolkninger af sociale forhold og samfundsopbygningen, medens anlæggelsestidspunkter og nedlæggelsestidspunkter kan sættes sammen med både den økonomiske, sociale og samfundsmæssige udvikling.

Projektets foreløbige arbejdsplan ser ud som følgende:

- Indtil juni 1976:
- a) Undersøgelse af hidtidig forskning omkring datering af landsbyer af ældste navnelag.
 - b) 3 dateringsgravninger i landsbyer af ældste navnelag. (Formål: dels at afprøve dateringsgravningsmetode i praksis og dels at indhøste resultater fra 3 landsbyer af gammel stednavneendelse).
 - c) Undersøgelse af landsbynedlæggelsesfasen. (Formål: at undersøge nedlæggelsesbevægelsen frem til 1682, og at udpege egnet område til mikroundersøgelse (pga. totalud-

gravninger af nedlagte landsbyer)).

Indtil juni 1977: Færdiggørelse af beskrivelse på makroplan og påbegyndelse af mikroplan.

- a) Dateringsgravningerne afsluttes i de udvalgte landsbyer - her vælges fortrinsvis landsbyer fra mikroområdet.
- b) Historiske studier på makroplanet med henblik på fastlæggelse af landsbyernes størrelse og ejendomsforhold.

Indtil juni 1978: Mikroplanundersøgelser.

- a) Udgravning af 1 el. 2 nedlagte landsbyer i mikroområdet. (Påbegyndes).
- b) Markbogsstudier.
- c) Topografiske studier.
- d) Suppleringsstudier iøvrigt.

Indtil juni 1979: Afslutning og sammenfatning.

- a) Afslutning af landsbyudgravninger
- b) Afslutning af suppleringsundersøgelser
- c) Sammenfatning og konklusion.

Landsbydefinition.

Da projektet er rettet så snævert mod den bebyggelsesform, der benævnes "landsby", er det af største vigtighed at tilvejebringe en nærmere definition af, hvad dette begreb dækker.

Naturligvis er der allerede gjort talrige forsøg i denne henseende. Blandt de vigtigste kan nævnes Gunnar Olsens definition, der kort og godt går ud på, at en landsby er en gruppe på to gårde eller derover under fælles navn, og Viggo Hansens begreb, der forudsætter en bebyggelse på mindst tre gårde, som bærer samme navn. Viggo Hansen mener dog også, at der skal mere til: "Den eneste nogenlunde sikre regel for, om en bebyggelse bør kaldes for en landsby, må utvivlsomt være den, om den

repræsenterer et reelt ejerlaug". Selv går han dog ud over denne regel af topografiske grunde, idet han på grund af afstand/nærhed mellem fire enkeltgårde i en bebyggelse medregner denne som landsby.

Begge disse definitioner lider dog af den svaghed, at de i hvert fald tilsyneladende ikke tager hensyn til datidens egen opfattelse. Da det imidlertid er forbundet med store fordele at bringe vore definitioner i overensstemmelse hermed - f.eks. vil man så kunne forlade sig på, at en bebyggelse, der benævnes by i samtiden, virkeligt også var en landsby i vor forstand - er en række 1600-tals præsteindberetninger og andet materiale gennemgået med henblik herpå.

Resultatet heraf blev, at en landsby må defineres som en bebyggelse bestående af flere enheder - minimum to gårde - under fælles navn, i topografisk sammenhæng og i ejerlaug.

Et er imidlertid, hvad en landsby er, et andet hvad det er muligt at iagttage i dag ved arkæologiske udgravninger eller studier i det skriftlige kildemateriale.

Forud for udskiftningskortene er det således ret umuligt at sige noget om landsbyens topografiske sammenhæng (grundplan). Men dette opvejes dog i nogen grad af, at det fælles navn må betragtes som en sikker indikator for topografisk sammenhæng.

Ligeledes undviger ejerlaugsoplysningerne os stort set i tiden forud for den store matrikel. For de landsbyer, der er nedlagt før 1682, er vi derfor oftest henvist til oplysninger om fælles navn og størrelse. For denne gruppe nedlæggelser må minimumskravet, to gårde, i nogen grad skærpes. Selv i det typiske landsbyområde Fyn fandtes nemlig adskillige bebyggelser på to, undertiden tre enkeltgårde under fælles navn. På denne baggrund kunne man fristes til at forøge minimumskravet til fire gårde. Dette bør dog ikke gøres generelt. Stednavneforskningen har nemlig for længst godtgjort, at bebyggelsesnavneendelser, som f.eks. -by, -inge, -lev og -løse, er direkte lands-

byindicerende. Hvor der er tale om sådanne navneendelser, kan det således forsvares at gå ned til minimumskravet på to gårde. Ja, i virkeligheden er disse typiske landsbynavne den eneste kilde til den store, usikre gruppes nedlæggelser, hvor ikke engang landsbyens størrelse er kendt.

Ved arkæologiske udgravninger er iagttagelsesmulighederne oftest begrænset til landsbyens grundplan og størrelse. Det må derfor her anses for mest hensigtsmæssig i lighed med ovenfor at skærpe minimumskravet til fire gårde. Dog kan der være mulighed for at sænke kravet til det absolutte minimum, dersom en arkæologisk lokalitet kan forbindes med en historisk kendt.

Foreløbige resultater.

De første resultater fra den arkæologiske front er allerede fremkommet. Med en bevilling fra Odense Universitet for tiden frem til 1. april 1976 til dateringsgravninger i 3 landsbyer af gammel stednavneendelse som grundlag, indledtes i oktober 1975 de første arkæologiske undersøgelser. Målet var den østfynske landsby Rønninge, og her gravedes fem 9m² felter spredt ud over bytomten. En foreløbig bearbejdning af materialet synes at godtgøre, at der her er tale om en kontinuerlig bebyggelse tilbage til ældre vikingetid, i årstal 800-900-tallet e. Kr. f.

Udgravningerne i landsby nr 2, Flemløse på Sydvestfyn, er for kort tid siden blev afsluttet (begyndelsen af februar 1976). Byen var blevet specielt udvalgt, fordi den ligger i centrum af det indtil nu undersøgte område i forbindelse med Henrik Thranes "Sydvestfynsprojekt".

Resultaterne fra denne anden udgravningskampagne er endnu ikke gennemarbejdet, men alt tyder dog på, at der også her kan følges en kontinuerlig bebyggelse tilbage til vikingetid.

Aflejringsforholdene i Flemløse er dog meget dårlige, idet der omkring år 1600 er blevet foretaget store planerings-

og opfyldningsarbejder, som sikkert skal sættes i forbindelse med et forsøg på at etablere en mere jævn bebyggelsesflade i det stærkt kuperede terræn. Disse arbejder har medført, at en del af landsbyens kulturlag lå i sekundært leje.

På trods af disse ret systematiske udgravninger i landsbyer og ældste navnelag (og kirkebyer) er det ikke lykkedes at komme tilbage til ældre og yngre germansk jernalder, tidsrummet 400 - 800 e. Kr. f. Dette skulle ellers være tilfældet, hvis stedsnavneforskerne havde ret i deres dateringer af landsbyerne. I den forbindelse må man dog huske på, at stedsnavneforskningen kun daterer bebyggelsesnavnet og ikke bebyggelsen. Med dette i mente er det muligt at stedsnavneforskerne har ret i deres dateringer. Navnene kan eksempelvis være dannet som område- eller bygdenavne og først senere være blevet landsbynavne - eventuelt i begyndelsen af vikingetid.

De første resultater af dateringsgravningerne - spinkle som de er - synes således at tyde på, at sammenflytningen i de fra historisk tid kendte landsbyer først har fundet sted med begyndelsen af vikingetiden.

Fra den historiske front er der i sagens natur også kun fremkommet foreløbige resultater på indeværende tidspunkt. En første opgørelse over nedlæggelserne på Fyn forud for udskiftningstiden viser således, at deres antal ligger på omkring 175, hvoraf dog halvdelen kun kendes fra markbøgerne.

Geografisk er der tale om en forbavsende jævn spredning over hele øen, idet det dog synes, at et nordvestfynsk område (Lunde, Skam, Skovby, Vends og Båg herreder) og et østfynsk (Gudme og Vindinge herreder) er særligt hårdt ramt.

Fordelt på stedsnavnetyper beslaglægger "torp" ca 60%; "by" tager sig af omkring 10%, og resten af de karakteristiske navneendelser ligger alle under 5%.

Med hensyn til udvælgelse af mikroplan tegner der sig i øjeblikket to muligheder. Den første omfatter området omkring

den nedlagte landsby Nislev i Otterup sogn, Lunde herred, og den anden omkring den ligeledes nedlagte landsby Kjørsinge i Kølstrup sogn, Bjerge herred. I begge områder findes der adskillige andre nedlagte landsbyer i umiddelbar nærhed, ligesom begge, dog mest sidstnævnte, omfatter adskillige landsbyer med de typiske navneendelser.

Diskussion af Torben Grøngaard Jeppesen og Erland Porsmose Christensens indlæg.

Becker: Mente at projektet forekom både fornuftigt og lovende. Med henblik på dateringer måtte disse udelukkende hvile på keramikken, da man måtte vogte sig for usikkerheden ved C 14 og dendrokronologiske dateringer. Hvad angik definitionen af en landsby mente Becker at en landsby måtte variere fra forhistorisk tid. For forhistorisk tid var definitionen: En samling økonomiske enheder, knyttet sammen ved fælles bosættelse og efter fælles regler. Minium 3 anlæg. Sluttede med at opfordre til at gå videre med arbejdet.

Herefter fremlagdes skårmateriale fra nederste bebyggelseslag i udgravningsfelt I i Rønninge. Becker daterede med forbehold skårene til tiden før 1000, måske ældre vikingetid eller yngre germansk jernalder.

Gissel: Opfordrede TGJ og EPC til først at undersøge det historiske materiale grundigt og fandt det betænkeligt at udpege en undersøgelseslandsby, der først var nedlagt i 1600-tallet, da der ofte fandt reguleringer sted i 1500-tallet.

